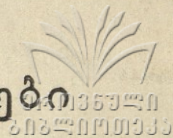

თბილისის უნივერსიტეტის შრომები
ტ. 191

დივანაჯურათმცოდნეობა

თბილისი 1977

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა
ИЗДАТЕЛЬСТВО ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
TBILISI UNIVERSITY PRESS

ТРУДЫ ТБИЛИССКОГО УНИВЕРСИТЕТА
PROCEEDINGS OF TBILISI UNIVERSITY
T. 191 V.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERARY RESEARCH

ТБИЛИСИ 1977 TBILISI

ლიგერაგურათმცოდნეობა

სარედაქციო კოლეგია

პროფ. ე. ხინტიბიძე (რედაქტორი), დოც. გ. ბუაჩიძე, პროფ. ნ. ორლოვსკაია,
პროფ. ვ. შადური, პროფ. ვ. ცისკარიძე, პროფ. ს. ხუციშვილი, დოც. რ. ყარალა-
შვილი, ფილ. მეც. კანდ. ბ. კილანავა (მდივანი).

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Проф. Хинтибидзе Э. Г. (редактор), доц. Буачидзе Г. С., проф. Орлов-
ская Н. К., проф. Шадури В. С., проф. Цискаридзе В. С., проф. Хуци-
швили С. Г., доц. Каралашвили Р. Г., канд. фил. наук Киланав Б. И.
(секретарь).

EDITORIAL BOARD

E. Khintibidze (editor), G. Buachidze, N. Orlovskaja, V. Shaduri,
V. Tsiskaridze, S. Khutsishvili, R. Karalashvili, B. Kilanava (sec-
retary)

«ЧТО ДЕЛАТЬ?» Н. Г. ЧЕРНЫШЕВСКОГО КАК ЭТАП В РАЗВИТИИ СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО УТОПИЧЕСКОГО РОМАНА

М. А. ФИЛИНА

Поиски общественного идеала, мечта о всечеловеческом счастье всегда были одной из точек соприкосновения социальной мысли и художественной литературы. В специфической же форме, созданной на их пересечении, происходило слияние двух родов мышления: философского и художественного. Это так называемый жанр утопического романа.

Элементы утопического изложения и построения можно проследить с древнейших времен в фольклоре, в философских и исторических трудах (описание Диодором Сицилийским романов Эвгемера и Ямбула; «Государство» и «Законы» Платона, ставшие во многом образцом для позднейших утопий и в идейном, и в сюжетно-композиционном плане, и многое другое).

Но становление жанра утопического романа в том понимании, в каком он связан с развитием донаучного социализма, относится к эпохе первоначального накопления и является одним из первых неосознанных выступлений против капитализма.

Социально-философские романы подробнеем образом изучались К. Марксом и Ф. Энгельсом, считавшими, что фантастическая форма выражения идей являлась единственно возможной в эпоху, когда пролетариат как класс еще не сложился. Классики марксизма часто приводили цитаты из этих романов в своих экономических и философских трудах.

Фантастические романы подобного рода в то время аккумулировали в себе лишь зарождающиеся общественные настроения, которые в явной форме — как выражение борьбы того или иного класса — проявились намного позднее. Выдающиеся из этих романов были этапами в развитии социалистической мысли. Так по этим произведениям иногда прямо, иногда очень опосредовано можно проследить преемственность от Томаса Мора к великим утопистам XIX века.

Можно выявить и обратную связь, т. е. в учениях XIX столетия увидеть основы, заложенные в XVI веке английским социалистом Т. Мором. Разумеется, имеются в виду крупнейшие образцы, этапные в развитии мысли, те, которые, накапливая критический материал размышлений человечества об общественном идеале, вошли как органическая часть в исторический материализм.

Жанр романа, в котором критикуется несправедливость современного автору строя и воображаемое идеальное общество представляется в виде функционирующего, был не единственным для домарксистских мыслителей-социалистов. Д. Уинстенли, Ж. Мелье, Г. Мабли, Р. Оуэн

вообще не писали романов, и их наследие составляют публицистические трактаты, памфлеты и диалоги.

Но наиболее излюбленной формой, в которой буквально родился утопический социализм у Мора, был жанр социально-философского романа.

Интересно отметить, что многие мыслители-утописты, создатели новой системы и теории, остались в истории только как авторы того или иного романа. Так, Томас Мор известен как гениальный творец «Утопии», в которой изложена его система полностью, больше его философия и социализм не нашли воплощения нигде, и вся остальная его государственная деятельность изучается потомками из интереса к жизни автора «Утопии».

Кампанелла, борец за освобождение Италии от испанцев, заговорщик и философ, вошел в историю как автор коммунистического романа «Город Солнца». И живую нить в будущее, в борьбу за счастье человечества, протянула эта, едва ли не самая маленькая из его философских трудов, книжка. Таких примеров множество.

Утопия в Европе постепенно канонизировалась в жесткий жанр, в традицию.

Хотя авторы часто не сознавали, что воспроизводят в своем произведении во многом черты уже сложившейся формы, а напротив, считали, что, создавая не только новую систему, но новое мировоззрение и общественное устройство, создают и новую литературную форму для них, утопический роман возрождался каждый раз в поразительно знакомом виде. Он обходился минимальным количеством сюжетных ходов, композиционных элементов и однообразно неизменными героями. Возможно, такое редкое «постоянство» определялось сходством задач авторов: критика всех основ современного строя и показ «мудрого мира» со всеми его законами и деталями.

Социалистическая мысль в рамках утопизма до появления научного социализма проделала громадный путь.

Социально-утопический роман, казалось бы, не проделал такого пути. Корабли с добродетельным героем на борту терпели кораблекрушения и выбрасывались на обитаемый идеальными людьми остров с начала века XVI-го до середины XIX-го. Однако такой действительно однообразный жанр не был окончательно неподвижным, и изменения, происходившие в его структуре в течение веков, не были случайными отклонениями или данью разнообразию. Они в основных своих моментах были чертами внутренней эволюции жанра. Как мы увидим, эта недооценка постепенных изменений в литературной ткани утопического романа, очевидно, является основой для недооценки его возможностей, недооценки того, что однажды в определенной исторической обстановке он может явиться в ином виде, оставаясь тем не менее социально-философским пропагандистским романом.

Отметим здесь лишь, что чисто литературные изменения, изменения в структуре романа происходили и под влиянием смены литературных эпох и традиций, смены литературных форм и вкусов на протяжении целых столетий. Но в первую очередь, в таком специфическом жанре, который одухотворяла и которому давала жизнь философская мысль, эти чисто литературные изменения происходили в связи с новым этапом в развитии социалистической мысли. Можно проследить, как принципиально новые черты в области представлений о человеческом обществе влекли за собой изменение литературных черт утопии.

И говоря о традиции европейской социалистической мысли, лучшие образцы социально-философского романа, которые часто были един-

ственной формой существования этой мысли, также нужно рассматривать как традицию европейского классического утопического романа.

История идей утопического социализма разработана зарубежной марксистской и советской исторической наукой. Основываясь на положениях Маркса и Энгельса, утопический социализм подробно исследовали Г. В. Плеханов, В. П. Волгин и другие крупнейшие теоретики.

Утопия как литературный жанр изучена гораздо меньше. В свое время много сделал для изучения утопического романа А. В. Луначарский. Однако в современном советском литературоведении монографических работ по европейскому утопическому роману не было. В последнее десятилетие появились статьи и главы в работах о западноевропейских литературах. Они в основном посвящены отдельным романам, утопия же в целом как жанр или роман в его эволюции почти не рассматривается. Во всех статьях говорится о недостаточной изученности у нас утопической литературы. Из последних работ, в которых проведен опыт рассмотрения особенностей одного из этапов жанра, нужно назвать статью Т. Т. Духовного «Взгляд в будущее» [1] и статью Л. М. Баткина «Ренессанс и утопия» [2].

Русская социалистическая мысль домарксистского периода, пути ее развития от утопии к науке, преемственность между этапами всесторонне освещена во многих работах В. И. Ленина о Герцене, о Чернышевском, о народничестве. В дальнейшем и в наши дни виднейшие советские философы и историки на основе ленинской методологии продолжали и продолжают ее изучение.

Разработка отношений этой социалистической мысли и литературного процесса как цельной литературоведческой проблемы широко начата сравнительно недавно. Конечно, в общем об отражении литературой социалистических идей говорилось в советской критике всегда, но комплексная проблема «Русская литература XIX века и социализм» фактически поставлена в книге «Идеи социализма в русской классической литературе», в предисловии которой говорится: «Вопрос о роли социалистических идей в интеллектуальной и художественной жизни русского общества — в творчестве классиков, в публицистике, в литературной критике и эстетике — систематически в рамках всей истории литературы XIX века почти не ставился в науке или ставился бегло...» ([3], 3). Сборник, созданный большим коллективом авторов, выдвигает задачу научного исследования данных проблем. После выхода в свет сборника этот круг вопросов изучался в книгах Н. И. Пруцкова ([4] и [5]).

В трудах С. М. Петрова впервые показано значение идей утопического социализма для развития реализма, для идейно-художественной подготовки социалистического реализма [6].

В указанных работах, сыгравших большую роль в освоении наследия донаучных социалистов и демократов для литературы, ставятся вопросы всеаспектного взаимовлияния и взаимосвязи социализма и литературного процесса. Интересующие нас особенности жанра литературной утопии на русской почве специально не изучаются, а обычно о них лишь упоминается, и рассматриваются они в комплексе с выявлением идей социализма в творчестве русских классиков.

Конечно, проблема жанра русской утопии гораздо более узка. Видимо, само невнимание к ней является невысказанным литературоведческим мнением о том, что говорить о русском утопическом романе так, как, скажем, о европейском, не приходится. И такая «молчаливая» точка зрения в определенном смысле совершенно правомерна.

Традиции романа, изображающего действующее идеальное госу-

дарство в несуществующем месте или в отдаленнейшем времени, в России не было. Примеры в XVIII веке были. Были и в начале XIX века утопии у будущих декабристов (например, у Федора Глинки и Улыбышева). Однако эти романы и опыты, будучи более или менее удачными (как, скажем, интересен роман В. Ф. Одоевского «4338 год. Петербургские письма»), не являют собой образцов совершенно оригинальных и таких, которые могли бы рассматриваться в ряду лучших европейских социально-философских романов, они не представляют собой новой социальной системы и нового этапа в развитии социалистической мысли.

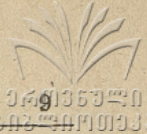
Тем не менее интересным оказывается уже выяснение того, почему такая традиция в свое время не создавалась. В «Идеях социализма в русской классической литературе» проводится мысль о том, что форма утопического романа в «чистом виде» не прижилась на русской почве из-за особенностей «крестьянского социализма». Отчасти, действительно, рождавшийся «крестьянский социализм» и крестьянские утопические мечтания имели свои особые утопии, отнюдь не сходные с «мореплавательской» традицией ранних европейских. Отчасти можно выдвинуть и такое обоснование, что становящемуся русскому реализму был чужд умозрительный идеал, у русской литературы не было художественной тяги к такому конструированию. Но в большей степени здесь, по-видимому, играли роль другие причины.

Утопический роман в своих выдающихся образцах появлялся в такое время, когда эпоха рождала мыслителя, создававшего проект системы, так или иначе, в сказочной ли, в наивной ли форме, идейно противостоящей надвигающемуся капиталу. А это могло быть не раньше, чем в его стране начиналась капитализация. Раньше могли быть подражания. И, кстати, подражания Т. Мору в Европе были уже в XVI веке. Но освоение традиции, рождение социализма, а с ним и жанра утопии на иной почве происходило тогда, когда то или иное государство становилось в условия, так или иначе соотносимые с Англией XVI века. Конец XVI века — «Мудрый мир» А. Дони, начало XVII — «Город Солнца» Кампанеллы — в Италии, где торговля и капитал уже вошли в жизнь страны. Конец XVII — «История севарамбов» Вераса во Франции.

В. П. Волгин пишет: «Хотя первый перевод «Утопии» Мора на французский язык появился еще в XVI веке (1550 г.), но до «Истории севарамбов» социальная теория великого англичанина не находила отклика во французской литературе. В конечном счете, причина этого отставания лежит в более медленном темпе развития элементов капитализма во Франции, в более медленном темпе формирования кадров предпролетариата» ([7], 48).

Нет ничего удивительного в том, что утопический социализм в Германии получил развитие намного позднее, к самому концу XVIII — началу XIX века, хотя подражания романам — путешествиям с описаниями «идеального» (правда, в данном случае, не социалистического) строя в Германии были и раньше (например, анонимное «Царство Офирское» (ок. 1699 г.) и др.).

Конечно, вышесказанное не есть утверждение того, что создание теоретических социалистических систем и утопических романов происходит не раньше или, в лучшем случае, одновременно с обострением противоречий капитализма. Наоборот, громадная заслуга создателей учений донаучного социализма в том, что они предвосхитили неизбежность уродливого развития капитализма тогда, когда его противоречия были в самой скрытой форме. Это в первую очередь относится к гениальным прозрениям Т. Мора, отмечаемым всеми его исследовате-

лями. Однако создание крупной национальной социалистической утопии, по-видимому, невозможно до начала более или менее бурного развития буржуазных отношений в стране. Поэтому с поразительным соответствием «шествию» капитализма в Европе можно проследить путь утопического социализма вместе с формой своего существования (социально-философским романом) по странам: Англия—Италия—Франция—Германия.

В России такая ситуация складывалась в середине XIX века.

Не будем подробно говорить о том, что развитие капитализма в середине XIX столетия, когда большинство европейских стран давно прошло через буржуазные революции, должно было быть особым и в силу этого, и в силу своеобразия России. Эти вопросы во всей их сложности и исторической конкретности освещены в трудах В. И. Ленина и подробно рассмотрены нашей наукой. В новейшей исторической работе И. К. Пантина ([8], 282—319) изучено исследование К. Марксом складывавшихся в России условий капитализации в обстановке жестокостей самодержавия, нерешенного аграрного вопроса, полнейшей заботы масс. Советский историк приводит печальный вывод К. Маркса, сделанный некогда о Германии, в применении к России: «Она разделяла страдания этого развития, не разделяя его радостей, его частичного удовлетворения» ([9]; 424). Того удовлетворения, которое сопутствовало, скажем, заре капитализма в Англии, когда Т. Мор мог писать на континенте свою «Утопию», находясь там по делам лондонского купечества, и, возможно, видя в торговле залог успеха для страны.

С социализмом, возникавшим в России, так быть не могло. Он заведомо должен был быть полным противником капитализма в России, находя в нем новые дополнения к старым страданиям. И, как общеизвестно, в силу этих и многих других причин должен был быть во многом своеобразным.

Мы привели эти беглые рассуждения для того, чтобы обосновать предположение: романная утопическая литература, если ей суждено было появиться в виде спутницы социализма, должна была быть также несомненно оригинальной.

Заранее можно предположить, какой она не могла быть. Это, естественно, не мог быть канонический утопический роман, соответствующий эпохе первоначального накопления в других странах: роман с кораблекрушением и идеальным островом. Эти путешествия были проделаны европейской утопией вдоль и поперек, и к середине XIX века увядали даже там, где некогда сыграли значительную роль. Не мог он быть даже собственно романтическим сном-мечтанием.

Заранее можно было сказать, что русский социализм и соответствующая ему литературная форма будут более зрелыми, чем можно ожидать от экономических условий России. Русская мысль середины XIX века с собственной традицией освободительных и революционных идей, воспринимала завоевания европейских теорий и становилась на уровень современной ей социалистической мысли.

Это факты историко-социального плана.

Литературная же эпоха была настолько отлична от времен создания классических утопических романов, что появление чего-то подобного было бы лишь диким архаизмом.

Далее возникает вопрос. А так ли неотвратимо было появление какого-либо социально-философского романа, соотносимого с мировой традицией вообще?

Рождающаяся в России социалистическая теория при наиболее вы-

соком ее уровне, какой можно предположить, при любых гениальных прозрениях ее создателя, в силу ряда объективных причин неизбежно должна была быть крестьянской, во многом утопичной и донаучной. Но разве этот факт обязательно требует появления утопического романа, пусть даже отличного от классических? Нет, разумеется. Романная форма, как уже было сказано, не единственная форма существования утопического социализма. Тем более, если Т. Мор был создателем одной «Утопии», то у социалистов XIX века, по мере приближения социализма к науке, роман занимал все меньше места.

Однако исключительная роль литературы в русском обществе, литературы, в одной которой «несмотря на татарскую цензуру есть еще жизнь и движение вперед» ([10], 217), позволяло предположить, что любая социальная система, имеющая действительное значение, не только найдет отклик, но и не может не вылиться в художественную форму.

И такое произведение действительно родилось. Это был роман «Что делать?» Н. Г. Чернышевского.

Вокруг «Что делать?» имеется громадная литература. Почти в любом исследовании отмечается жанровая оригинальность романа. Мы не будем рассматривать эти различные концепции. Скажем только, что ни одно, пожалуй, из жанровых определений «Что делать?» не охватывает полностью этого действительно необычно многоаспектного романа, но и не исключает возможности его постановки в ряд тех произведений, в связи с которыми мы намерены его изучать. Так, ни «философский», ни «политический», ни «интеллектуальный», ни «просветительский» не противоречат внутренней заданности социально-философского утопического романа.

Об элементах утопии в романе Чернышевского говорили всегда. Но чаще всего связывали их с утопичностью социалистической системы Чернышевского или с картинами снов. Эти сны, особенно 4-ый сон Веры Павловны, представляющий изображение идеала будущей жизни и являющийся бесспорно картиной из жанра утопии, считали утопическими «включениями» в роман.

Проявление утопизма великого мыслителя в некоторых моментах романа обычно рассматривали без изучения особенностей его утопического социализма по сравнению с его предшественниками, часто вообще негативно, как слабую сторону романа, не всегда учитывая того, что «...Чернышевский был не только социалистом-утопистом. Он был также революционным демократом, он умел влиять на все политические события его эпохи в революционном духе...» ([11], 175).

Итак, самое распространенное в этом плане литературоведческое мнение о романе, что это произведение публицистически злободневное, что это реалистический роман с элементами утопизма и «включениями» утопии.

Рассмотрение романа «Что делать?» как цельного организма, соотносимого как с критическим реализмом, так и с тенденцией утопического жанра, начато было, пожалуй, А. В. Луначарским, отметившим именно эту положительную своеобразность «утопической стороны» романа.

В наши дни Л. М. Лотман провела интересную работу по изучению романа, ориентированного на жанр утопического не только в своих, чисто утопических картинах, а в целом, на материале и в контексте особенностей русского критического реализма 60-х годов XIX столетия [12].

А. Ф. Бритиков предлагает рассматривать роман Чернышевского

в традиции утопии в связи с генезисом социальной научной фантастики [13].

Наша же задача, опираясь на эти работы и на исследования философов, историков и литературоведов, показать, что роман «Что делать?» можно рассматривать в традиции мирового утопического романа как органически единое целое. Именно в традиции социально-философского романа со всеми ее путями и закономерностями, а не в традиции романа с утопическими «включениями», как, скажем, у Ф. Рабле или в романтической литературе XIX века.

Мы пытаемся доказать, что роман Чернышевского составляет этап в развитии этого жанра, являясь одновременно и закономерным его проявлением, и обладая несомненным и ярко выраженным своеобразием.

Разумеется, «Что делать?», как было отмечено выше, не только не «канонический», но и вообще не утопический роман в традиционном его понимании, и не мог быть таковым.

«Что делать?» — роман созданный с теми же целями, с какими писались ранние социально-философские романы. Несомненно, создатели произведений такого жанра всегда преследовали конкретные цели. Это отнюдь не художественное самовыражение мыслителей, большинство из которых вообще писателями не были. Это — необходимость изложить в приемлемой для читателя форме систему общественных взглядов автора, систему, которая, повторяем, не обязательно была системой в нашем понимании, но могла быть выражением недовольства современной мыслителю действительностью и общими мечтаниями о возможной (или даже невозможной) счастливой жизни. И, конечно, главная цель подобных романов — пропаганда авторских идей.

Роман Н. Г. Чернышевского по своим задачам является именно таким произведением. Это литературное, художественное воплощение социалистической системы великого русского философа-социалиста. Конечно, это самая главная задача, не охватывающая всех целей романа. Но даже говоря о главных задачах, общих для Чернышевского и социалистов-предшественников, нельзя сразу не сказать хотя бы о самых принципиальных особенностях задач романа. Так, в «Что делать?» мы видим уже не только художественное выражение системы и идеального строя, но предложение программы действия, о чем открыто заявляет само название романа.

Этого мы не встречаем ни в одном социально-философском романе предшественников. Эта принципиально новая задача является не только новаторской в плане идейно-философском, но и резко меняет художественную ткань, влияет на его чисто литературные особенности.

То, что предложенная в романе программа была революционной, вносит колоссальные изменения в задачи и цели романа, в его структурные особенности и функционирование произведения.

Однако эти принципиальные отличия, делающие роман качественно новаторским, не исключают возможности его рассмотрения в ряду социально-философских романов, а наоборот, могут быть объяснены именно некоторыми тенденциями в развитии утопического романа.

Постараемся предельно схематично для краткости доказать, какие тенденции могли определить подобный качественный сдвиг.

В «Утопии» Т. Мора первую часть составляет критика героем романа Гитлодеем современных автору английских порядков, вторая часть — описание в деталях устройства общественного строя и быта государства острова Утопии. Никакого момента перехода нет и ника-

ким образом не намечено, можно ли найти хоть какой-то подход к началу осуществления перемен.

«Утопия», как известно, заканчивается словами: «Я охотно признаю, что в утопийской республике имеется очень много такого, чего я более желаю в наших государствах, нежели ожидаю» ([14], 222).

У Кампанеллы в «Городе Солнца» все повествование занимает рассказ мореплавателя об идеальном городе, взятом также совершенно статично, с вкраплениями критических замечаний о настоящем строе [15].

Уже у Вераса (конец XVII в.) появляется какой-то мотив развития, изменения во времени.

В. П. Волгин пишет: «Верас проявляет в своей «Истории севарамбов» гораздо больше «исторического» вкуса. Он достаточно подробно говорит о том, как жили туземцы до преобразования, проведенного просвещенным правителем Севарисом. Эти страницы Вераса представляют большой интерес, так как мы находим здесь уже ряд черт, характерных для коммунистических и эгалитарных теорий XVIII века и чуждых ранним утопиям нового времени» ([16], 12). В смысле литературного развития жанра эти черты, интересные для историка, значат следующее. В романе появляется описание нескольких обществ, нескольких параллельных линий: жизнь племен престарамбов, струкарамбов, рождение севарамбов из этих племен и приезжих парси, а также жизнь европейцев, выброшенных на берег уже через много лет после образования народа севарамбов, и критика ими европейцев.

В дальнейшем такое изображение множества обществ, как бы разных по степени приближения к идеалу, станет очень распространенным во французской утопической литературе XVIII века.

В конце XVIII века мы встречаемся со своеобразным утопическим романом Ретифа де ла Бретонна «Южное открытие». У него впервые появляется переходный строй. Важность этого момента для истории социалистических идей отмечали все современные исследователи Ретифа: В. П. Волгин, А. Р. Иоаннисян, Г. С. Буачидзе.

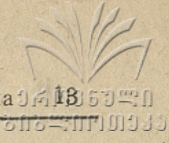
Для нас здесь интересно и то, что Ретиф сокращает уже непомерное количество разных обществ, представляющих фактически как бы этапы одного общества в стремлении к идеалу. У него всего два народа — мегапатагонцы — гиганты-коммунисты и крестинцы — эгалитаристы, причем интересно, что крестинцы превращаются в народ из общины, возникшей фантастическим образом из самых обычных французов, у нас на глазах в течение действия романа. И вот эти, уже «почти идеальные» крестинцы, проникаясь полной идеальностью мегапатагонцев, вводят у себя переходные законы, чтобы в дальнейшем прийти к их строю.

Итак, мы видим, что само изображение конечного совершенного строя постепенно уступает часть места в романе его становлению, пусть еще совсем утопическому.

До Великой Французской революции мы не встречаемся с коммунистической утопией, предлагавшей революционный путь переустройства. Призыв к бунту масс Ж. Мелье был одиноким и не дал программы.

Надо было случиться тому, чтобы революция обманула ожидания масс, для того, чтобы возникла утопия, уже вышедшая за пределы литературных рассуждений, и тем не менее очень значительная не только для развития социализма, но и для рассматриваемого жанра.

Графк Бабеф и вообще бабувисты не писали романов. Они готовили заговор. Но судили их не за свершение заговора, который не успел свершиться, а за подготовку к нему, и в первую очередь, по тем доку-

ментам, которые у них удалось обнаружить. В их документах будущему идеальному строю также отведено много места (отметим, что уже без оговорок, будущему. Не острову, идеальному вообще, не «Золотому веку», который хорошо было бы повторить, как у большинства просветителей, а несомненно, будущему Франции). Но не меньше места отведено переходу, т. е. тому периоду, который наступит непосредственно после переворота, назавтра после революции. И намечены мероприятия, вплоть до раздачи неимущим мебели и квартир из владений эксплуататоров.

Это уже такая утопическая программа, которая в силу своей революционности становится политической борьбой, и на повестку дня поставлен вопрос о создании революционной партии, отражающей интересы самых угнетенных.

Итак, мы имеем в конце XVIII века первые конкретизированные утопические программы. Далее будут проекты Р. Оуэна, тоже выходящие за пределы непосредственного описания идеала, и программы Ш. Фурье.

Утопия переходила из области художественной, интеллектуальной и даже общественной жизни в политику.

Нужно было, чтобы аграрная реформа, предпринятая русским самодержавием, была совершена не в интересах крестьянских масс, чтобы она откровенно открыла дорогу капитализации страны для того, чтобы в русском обществе постепенно становилось важнейшей задачей сопротивление результатам этой реформы и подготовка лучших сил общества к будущей революции.

Но еще «нужна была именно гениальность Чернышевского, чтобы тогда, в эпоху самого совершения крестьянской реформы (когда еще не была достаточно освещена она даже на Западе), понимать с такой ясностью ее основной буржуазный характер, — чтобы понимать, что уже тогда в русском «обществе» и «государстве» царили и правили общественные классы, бесповоротно враждебные трудящимся и безусловно предопределявшие разорение и экспроприацию крестьянству» ([17], 291).

Все эти факторы определяют возможность рождения «Что делать?».

Появление такого социально-философского романа отвечает и конкретно-исторической обстановке, в какой обычно появлялись новые социалистические системы, и одновременно предполагает его оригинальность и, как отмечал В. И. Ленин, предвосхищение многих событий, которые в явной форме выявятся позднее.

Таким образом, уже самое беглое рассмотрение тенденций, медленно накапливаемых историей утопий, позволяет сделать вывод, что роман, в котором фактически все действие займет современная конкретная действительность (в данном случае русская действительность 60-х гг. XIX в.) и определение путей к будущему, а само будущее показано менее подробно, как бы из-за приоткрытой завесы, что такой роман явится качественно новым этапом, но не будет чужд традициям социально-философского романа, а напротив, вберет в себя многие ее внутренние сдвиги.

Более того, позволительно выдвинуть предположение, что это был тот путь, к которому стремился социально-философский роман. Произведение, созданное, с одной стороны, в обстановке не только социально-утопической мысли, но и развивающейся революционной демократии, а с другой, литературной, стороны, при утвердившемся реализме, не

могло не заключать в себе той необычной сложности, которая явилась в «Что делать?» и в жанровом, и в композиционном, и в идейно-тематическом плане, и не могло не стать явлением более, чем литературным, а просто революционным действием, политическим актом.

И анализ пути, проделанного подобной литературой, детищем общественной мысли и художественного творчества, позволяет выдвинуть еще одно предположение.

В Англии, первой в Европе стране, совершившей промышленный переворот, родился социализм и вместе с ним жанр утопического романа.

В России, последней из крупнейших европейских стран, вставшей на путь капитализации, родилось учение Чернышевского, самое высокое по уровню из учений утопического социализма и по экономическому анализу, и в силу своей революционности; учение, ближе всех, по мнению самих основоположников марксизма, подошедшее к научному социализму. Не написана ли тогда последняя героическая глава в истории великих социально-философских утопических романов?

Разумеется, романы-утопии писались и после «Что делать?».

Это были и романы, в беллетристической форме пропагандирующие марксизм, и реформистские и мелкобуржуазные утопии.

Многие исследователи, в частности Т. Т. Духовный, отмечают, что период между Парижской Коммуной и Великим Октябрем дал самое большое число социалистических утопий на Западе ([1] 39). Но романа, являющегося художественным воплощением, пропагандой, принципиально оригинальной системы, новой ступени в развитии человеческих идей, как это было на том этапе, когда философы-социалисты мыслили категориями полуфантастическими, категориями художественной литературы, после «Что делать?» не было.

По-видимому, свою историческую миссию жанр выполнил.

Наметив, таким образом, в самых общих чертах правомерность постановки романа «Что делать?» в ряд мировых социально-философских романов, необходимо в дальнейшем переходить к более подробному доказательству выдвинутых положений и к изучению внутренних особенностей и исключительной оригинальности романа в данном аспекте на материале сопоставления с европейскими утопиями и традицией русского реалистического социального романа.

Кафедра истории русской
литературы

ЛИТЕРАТУРА

1. Т. Т. Духовный. Взгляд в будущее (Социалистические утопии в зарубежных литературах конца XIX — начала XX века). Филологические науки, 1976, № 2.
2. А. М. Баткин. Ренессанс и утопия. В кн.: Из истории культуры средних веков и Возрождения. «Наука», М., 1976.
3. Сборник: Идеи социализма в русской классической литературе. «Наука», Л., 1969.
4. Н. И. Пруцков. Историко-сравнительный анализ произведений художественной литературы. «Наука», Л., 1974.
5. Н. И. Пруцков. Русская литература XIX века и революционная Россия. «Наука», Л., 1971.
6. С. М. Петров. Основные вопросы теории реализма. «Просвещение», М., 1976.
7. В. П. Волгин. Французский утопист XVII века. В кн.: Дени Верас «История севарамбов». АН СССР, М., 1956.

8. И. К. Пантин. Социалистическая мысль в России: переход от утопии к науке. Политиздат, М., 1973.
9. К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения, т. I.
10. В. Г. Белинский. Полное собрание сочинений. АН СССР, М., 1953, т. 10.
11. В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. 20.
12. Л. М. Лотман. Реализм русской литературы 60-х годов XIX века. «Наука», Л., 1974.
13. А. Ф. Бритиков. Русский советский научно-фантастический роман. «Наука», Л., 1974.
14. Т. Мор. Утопия. АН СССР, М., 1953.
15. Т. Кампанелла. Город Солнца. АН СССР, М., 1954.
16. В. П. Волгин. Французский утопист XVII века. К кн.: Дени Верас «История севарамбов», АН СССР, М., 1956.
17. В. И. Ленин. Полное собрание сочинений, т. I.

ა. ფილინა

ჩერნიშევსკის „რა ვაკეთოთ?“ — როგორც სოციალურ-ფილოსოფიური უტოპიური რომანის განვითარების ეტაპი

რ ე ზ ი უ მ ე

კ. მარქსი და ფ. ენგელსი აღნიშნავდნენ, რომ მეცნიერული სოციალიზმის ჩამოყალიბებამდე სოციალისტური იდეების გამოხატვის ბუნებრივ ფორმას უტოპიური რომანი წარმოადგენდა.

ვერობული სოციალ-უტოპიური რომანი მე-16 საუკუნიდან მე-19 საუკუნის ჩათვლით თავისი განვითარების ძირითად მომენტებში შესწავლილ იქნა არა მარტო ისტორიული მეცნიერების, არამედ ლიტერატურათმცოდნეობის მიერ.

ლიტერატურული უტოპიის უანრის თავისებურებათა საკითხი რუსულ ლიტერატურაში თითქმის არ დასმულა, იგი განიხილებოდა უფრო ფართო ასპექტში მე-19 საუკუნის კლასიკურ ლიტერატურაში უტოპიური სოციალიზმის იდეების ასახვასთან კავშირში.

ამასთანავე უნდა აღინიშნოს, რომ დიდი რევოლუციური მოღვაწის ნ. გ. ჩერნიშევსკის რომანი — „რა ვაკეთოთ?“ შესაძლებლობას გვაძლევს დავაყენოთ იგი მსოფლიო სოციალურ-ფილოსოფიურ რომანთა გვერდით. ჩერნიშევსკის თხზულება პასუხობს ასეთი ტიპის ნაწარმოებების მიზნებსა და ამოცანებს, მათ შინაგან თავისებურებებს და ამავე დროს თვისობრივად განსხვავებულ ხასიათს ატარებს.

ნ. გ. ჩერნიშევსკის რომანის თავისებურებანი გამოწვეულია მისი სოციალისტური მოძღვრების ორიგინალობით, რუსეთში შექმნილი განსაკუთრებული ისტორიული სიტუაციითა და რუსული კრიტიკული რეალიზმის გავლენით.

ამის საფუძველზე შეიძლება დავასკვნათ, რომ „რა ვაკეთოთ?“ სოციალური ფილოსოფიური რომანის განვითარების გარკვეულ ეტაპს წარმოადგენს.

M. F I L I N A

N. G. CHERNYSHEVSKY'S "WHAT IS TO BE DONE?" AS A STAGE IN THE
DEVELOPMENT OF THE SOCIAL-PHILOSOPHICAL UTOPIAN NOVEL

S u m m a r y

The social-philosophical utopian novel was—as noted by K. Marx and F. Engels—a natural form of prescientific communism, reflecting, in the final analysis, the lack of development of cadres of the proletariat.

In mid—19th century the tradition of the European utopian novel numbered about 350 years and has been basically studied not only by Soviet historical science but by literary criticism as well.

The problem of the peculiarities of the genre of literary utopia in Russian soil has hardly been posed, but was solved in conjunction with the reflection of the ideas of socialism in works of classical literature.

Actually, the tradition of the utopian stories as those existed in Europe, from XVI century had not such traditions in Russia.

However, the novel "What is to be Done?" by the great revolutionary figure N. G. Chernyshevsky gives ground to rank it among world social—philosophical novels, for it meets the objectives and tasks of similar novels and their inner characteristics, at the same time being qualitatively distinctive. This warrants the suggestion that Chernyshevsky's novel constitutes a stage in the development of the European social-philosophic novel.

О ПЕРЕВОДЕ РОМАНА Н. Г. ЧЕРНЫШЕВСКОГО «ЧТО ДЕЛАТЬ?» НА ГРУЗИНСКИЙ ЯЗЫК

Д. П. СЕПАШВИЛИ

Интерес грузинской общественности к роману Чернышевского «Что делать?» имеет долгую историю. Это и понятно. Первое пробуждение демократического движения в Грузии XIX века, неразрывно сросшееся с национально-освободительным движением, тесными узами связано с развитием русской демократической мысли и, в первую очередь, с мощным влиянием на эту последнюю Н. Г. Чернышевского. Факт идейной близости «тергдалеули» и их главы — Ильи Чавчавадзе (1837—1907 гг.) к Чернышевскому общеизвестен. Поэтому не приходится удивляться, что грузинская прогрессивная молодежь, учащаяся в университетах России, в первые же годы по опубликовании «Что делать?» зачитывается им и живейший интерес к нему очень скоро проникает и в Грузию.

Несмотря на исключительную популярность романа Чернышевского в Грузии его первый перевод на грузинский язык был осуществлен лишь в 1955 году К. Бакрадзе-Ингороква.

«Что делать?», как известно, стилистически неоднороден. В нем соединено в одно органическое художественное целое много разных «тональностей», «звучаний». В некоторых местах романа изложение почти научно (там, где автор и его герои особенно конкретно обсуждают волнующие темы и идеи современности), в других местах оно уместается в рамки реалистического бытописания и обличения (рассказ о болоте мещанской и чиновничьей среды, которой чуть не удалось погубить Веру Павловну), местами изложение поэтическое (особенно в четвертом сне Веры Павловны), иногда ироническое или саркастическое, иногда же — драматическое (напряженная психологическая или любовная драма).

Конечно, не следует забывать, что эта классификация в какой-то мере схематична и условна: в тексте Чернышевского элементы «поэтичности» встречаются в самых «научных» рассуждениях, элементы «научного стиля» — в поэтических и сатирических отрывках и т. д.

Прежде всего рассмотрим перевод публицистического, назидательного и научного элемента романа. Известно, что автор как бы постоянно присутствует при действии и часто его комментирует — то от своего лица, то от лица своих персонажей. Без этих мест «Что делать?» лишился бы не только значительной части своего идейного содержания и острой политической и пропагандистской направленности, но и своего общего тона — тона наступательного, непримиримого, революционного. Передать эти места с максимальной точностью — важнейшая задача переводчика. При передаче этих мест оригинала надо, конечно, сохранить и точность всех оттенков мысли и недосказанных намеков,

и обилие научных терминов и выражений, и разговорный характер языка героев (а также автора).

Переводчица стремится именно к такой передаче этих мест романа. Ее задача значительно облегчена тем обстоятельством, что грузинская научная литература нашего времени (во всяком случае, со второй половины XIX в.) развивается в теснейшем контакте с русской научной литературой, что «ученые» выражения оригинала имеют точные смысловые и стилистические соответствия в грузинском языке.

Исключения составляют некоторые слова и обороты, которые во времена Чернышевского были в русском научном языке общеупотребимы, ныне же утратили это свое качество, хотя и остались в составе лексического фонда языка на правах архаизмов (конечно, относительно). Слова и обороты этой категории мы будем рассматривать позже особо. Здесь же лишь отметим, что перед переводчицей в данном случае открывались две возможности: либо передавать лишь смысл этих слов и выражений, не обращая внимания на их относительную архаичность (для современного читателя), либо стараться передавать в переводе и это впечатление устарелости, производимое этими словами и оборотами на современного читателя, т. е. подыскивать в грузинском языке столь же устаревшие (но лишь научные) слова и выражения.

К. Бакрадзе-Ингороква предпочла первый путь.

Рассмотрим отрывок из романа, характеризующий именно этот стиль, этот цвет на богатой палитре автора. Обратим внимание на органическую связь между собственно литературной задачей и языковыми средствами автора (ибо рассматривать их отдельно — невозможно), и проанализируем, насколько и какими средствами удается передать этот сложный смысловой, художественный и языковой рисунок в грузинском переводе:

«Нам формально закрыты почти все пути гражданской жизни. Нам практически закрыты очень многие — почти все, даже из тех путей общественной деятельности, которые загорожены для нас формальными препятствиями» ([1], 377).

В грузинском переводе этот отрывок читается так:

„ფორმალურად ჩვენთვის მოქალაქეობრივი ცხოვრების თითქმის ყველა გზა დახშულია. პრაქტიკულად ჩვენთვის აკრძალულია ძალიან ბევრი, — თითქმის ყველაფერი, — საზოგადო მოღვაწეობის ის გზებიც კი, რომელნიც, ფორმალური დაბრკოლებით არ არიან გადაღობილნი“. ([2], 450).

На всем протяжении этого абзаца не встречается ни одного понятия из области социальных отношений, социальных институтов и культуры, которое не передавалось бы в переводе совершенно точно и однозначно. То же самое можно сказать и о более или менее «крылатых» или метафорических выражениях, которые в обиходе образованных людей общеупотребительны и обозначают явления этой же самой сферы. Трудности перед переводчицей встают в другой области — в области передачи слов и оборотов, которые принадлежат не языку современных Чернышевскому образованных людей, а русскому языку вообще и являются более или менее метафоричными, «крылатыми». Этот факт говорит, с одной стороны, о том, что переводчица не всегда справляется со своей задачей, с другой стороны, о том, что передача именно общенародных, наиболее выразительных слов и оборотов на другом языке (в данном случае — грузинском) оказалась наиболее трудной, тогда как слова и выражения, относящиеся к социальной и культурной сфере, более подогнаны под общий знаменатель.

В оригинале:

В переводе:

1. формально	ფორმალურად
2. Закрты... пути
(несколько образное
выражение)	გზა დახშულია
(столь же образное
выражение)
3. гражданской жизни	მოქალაქეობრივი ცხოვრების
4. практически	პრაქტიკულად.

Дословность эта, при полном сохранении естественности грузинского выражения, обусловлена тем, что рассматриваемые слова и более или менее образные выражения в обоих языках — по сути дела, идентичны: они относятся к общему фонду современной культуры.

Зато образность и сила выражения в переводе передана далеко не так точно, а порой и не передана совсем.

В оригинале:

В переводе:

1. «Нам оставлено тесниться только в одной сфере семейной жизни — быть членом семьи, и только».	ცხოვრების ყველა სფეროდან ჩვენთვის დარჩენილია მხოლოდ ერთი სფერო — ოჯახური ცხოვრება.

(Подчеркнутые слова дословно означают: «для нас остается». Образ утерян).

2. «Мы мешаем друг другу, потому что слишком толпимся на ней».	ჩვენ ერთმანეთს ვუშლით, რადგან მეტისმეტად ბევრნი ვართ შეჯგუფებულნი.

(«Мы мешаем друг другу, так как нас слишком много собралось». Образ опять утерян).

В романе Чернышевского преобладают не внешние действия, а повествование о внутренней жизни героев, о развитии их чувств и мыслей, психологический анализ. Рассмотрим отрывок, касающийся основного момента психологической и сюжетной коллизии романа — отношений Веры Павловны с Лопуховым и с Кирсановым.

«Да, теперь Вера Павловна нашла себе дело, о котором не могла бы она думать прежде: рука ее Александра была постоянно в ее руке, и потому идти было легко. Лопухов ни в чем не стеснял ее, как и она его, и только. Нет, было и больше, конечно, гораздо больше. Она всегда была уверена, что в каком бы случае ни понадобилось ей опереться на его руку, его рука, вместе с его головою, в ее распоряжении». ([1], 376).

В грузинском переводе читаем:

„დაახ, ვერა პავლოვნამ იშოვა თავისთვის საქმე, რაზედაც წინათ ვერც კი ფიქრობდა. ახლა თავის ალექსანდრესთან ერთად ხელჩაკიდებული მიდიოდა და ამიტომ წინსვლაც ადვილი იყო. ლობუხოვი არაფერში არ ავიწროებდა მას, ეს იყო და ეს. არა, მეტიც, იყო, ცხადია, ვაცთილებით მეტი. ვერა პავლოვნა მუდამ

დარწმუნებული იყო, რომ რა შემთხვევაშიაც არ უნდა დასჭირებოდა მას ლობუზოვის ხელზე დაყრდნობა, იგი სავსებით მის განკარგულებაში იყო მთელი თავისი არსებით“ ([2], 449)

В этом отрывке излагаются мысли Веры Павловны, точнее, дается авторское изложение ее мыслей и чувств. Естественно, что в этих местах почти отсутствует образность (метафоры, сравнения). Крайне ограничено здесь и использование художественных (кроме чисто психологических) средств, как например, деталей внешности героев, их поведения, реальной обстановки и т. п. Отсутствует, естественно, и описание природы. Однако отсутствие этих традиционных компонентов художественности не делают названные места произведения ни малохудожественными, ни легкими для перевода.

К. Бакрадзе-Ингороква стремится прежде всего к соблюдению точности, естественности и разговорности.

1. Первое предложение переведено почти дословно (лишь слово «нашла» заменено словом «достала» — «იშოვნა» и добавлено «для себя» — «თავისათვის»). Во втором предложении выражение «рука ее Александра была постоянно в ее руке» отброшено, как неестественно звучащее в грузинском языке и заменено выражением «шли, взявшись за руки» — «ხელჩაკიდებული მიდიოდა», после чего слова «идти было легко» приходится (вполне удачно) заменить словами «идти вперед («წინსვლა») было легко».

2. Выражение «...ни в чем не стеснял ее» передано по нюансу смысла неточно. Грузинское «ავიწროებდა» скорее означает «притеснял», чем «стеснял». Можно было бы употребить выражение «ზღუდავდა» — «ограничивал» с оттенком неприятности, нежелательности ограничения.

3. Выражение «...и только», переданное отдельным предложением «ეს იყო და ეს», точно соответствует оригиналу и по смыслу, и по разговорности, естественности.

4. Предложение «Она всегда...» до «в ее распоряжении...» переведено почти дословно. Отклонений от дословности лишь два: а) место «она» в переводе стоит «Вера Павловна» (так как в грузинских местоимениях род не различается: «она» и «он» — одно слово); и б) «...его рука вместе с его головою...» заменено выражением «он полностью в ее распоряжении всем своим существом». Причиной этой замены (и ее оправданием), надо полагать, явилось то обстоятельство, что в грузинском языке слово «თავი» («голова») созвучно слову, выражающему понятия «сам», «себя», и поэтому игра слов, переданная понятиями «руки» и «голова» (см. выше в оригинале), может вызвать недоразумение.

Передача разных компонентов оригинала (смысла, естественности, обыденной тональности) является, судя по всему, основной целью переводчицы. Эта цель, несмотря на некоторые погрешности, достигнута.

Переходя к рассмотрению тех мест романа «Что делать?», где автор прибегает к приему несколько поэтизированной, можно сказать даже, романтизированной формы изложения, прежде всего надо отметить, что этот прием преследует цель создания атмосферы необыденности (например, четвертый сон Веры Павловны), сильного эмоционального напряжения (свободолюбия, человеколюбия, любви, самоотвержения и т. п.).

Для переводчика эти места, конечно, наиболее сложны, так как наряду со смысловой точностью здесь требуется полная и адекватная передача поэтической возвышенности. Задача К. Бакрадзе-Ингороква

несколько облегчена тем, что грузинский язык является языком богатой поэтической традиции, в том числе и романтической.

Рассмотрим одно место из четвертого сна Веры Павловны.

«Золотистым отливом сияет нива, покрыто цветами поле, развертываются сотни, тысячи цветов на кустарнике, опоясывающем поле, зеленеет и шепчет поднимающийся за кустарником лес, и он весь пестрит цветами». ([1], 392).

В грузинском переводе:

„ოქროსფრად ლივლივებს ჭეჯილი. მინდორი დაფარულია ყვავილებით. მდელს გარს ეკვრის ყვავილოვანი ბუჩქნარი. მწვანედ მოჩანს ბუჩქნარის ტყე, ყვავილებით აჭრელებული ტყე“. ([2], 468).

В этом отрывке переводчица разрешает себе несравненно больше свободы, чем в переводе тех мест романа, где излагаются социальные идеи, характеризуются общественные отношения и описывается социальная практика персонажей. Прежде всего, она перестраивает фразу оригинала, приукрашивает некоторые его детали и, наконец, заменяет в ряде случаев слова более или менее близкими по значению словами, лишь бы сохранить общий эмоциональный тон оригинала.

1. «Золотистым отливом сияет нива».

В грузинском тексте слова «отливом» и «сияет» соединены в одно слово — «ლივლივებს. ოქროსფრად ლივლივებს ჭეჯილი» — «золотисто отлиывает нива*»), прилагательное «золотистым» заменено наречием «ოქროსფრად» («золотисто»), строй предложения (порядок слов) оставлен без изменения.

2. «...покрыто цветами поле, развертываются сотни, тысячи цветов на кустарнике, опоясывающем поле». Порядок слов уже изменен в соответствии с грузинскими языковыми нормами. Начинать предложение со сказуемого в данном случае было бы не в соответствии со стилистическими и грамматическими нормами грузинского языка, поэтому составное сказуемое переносится на второе место, на первом оказывается подлежащее — «მინდორი დაფარულია ყვავილებით».

Далее фраза оригинала сокращена. Числительные («сотни, тысячи») опущены, образ «цветы на кустарнике» заменен образом «цветущий кустарник» («ყვავილოვანი ბუჩქნარი»).

3. Дальше порядок слов оригинала — порядок, отличный от обыкновенной прозаической нормы и служащий эмоциональному подчеркиванию — в переводе снова сохранен: «зеленеет и шепчет поднимающийся за кустарником лес...».

При нормальном прозаическом изложении мысли в грузинском тексте, так же как и в русском, естественно было бы в начале предложения поставить подлежащее или же определяющие его слова. Перенесением слова «მწვანედ» («зелено»), определяющего сказуемое (как виднеется? — «зелено» «მწვანედ მოჩანს»), а не подлежащее, на первое место в предложении переводчица достигает того же эффекта, что и в оригинале — подчеркивания, эмоционального оттенения именно этой детали. Грамматическая форма слова, обозначающего зеленый цвет, в переводе вновь заменена по сравнению с оригиналом. Вместо глагола («зеленеет») здесь употреблено наречие («მწვანედ» — «зелено»), чем, между прочим, достигается и стилистически нужное единообразие с предшествующей фразой, где наречие («ოქროსფრად» — «золотисто»)

* В переводе слова «нива» словом «ჭეჯილი» допущена ошибка. «ჭეჯილი» — это лишь молодая, зеленая нива, следовательно, «золотистого отлива» она иметь не может. Следовало употребить слово «ყანა» («нива»).

выступило в этой же самой функции и также в начале фразы. Есть в этой фразе и изменения, вызванные чисто грамматическим различием между языками оригинала и перевода. Такие глаголы, как «зеленеть», «синеть», «бегать» и т. п. в значении не превращения («побелеть», «позеленеть»...), а постоянно производимого впечатления, в грузинском языке ни грамматического, ни лексического соответствия не имеют. Поэтому переводчице приходится выразить смысл этого глагола описательно: «მწვანედ მოჩანს» («зелено виднеется»). А так как следующий глагол «шепчет» этим же способом передаваться не может, переводчица его смысл передает через причастие («მოჩურჩულე» — «шепчущая») и переносит это причастие в другое место фразы, а именно, ставит его перед подлежащим «ტყე» («лес»). Причастием передает она и смысл глагола «пестреет»: «ყვავილებით აჭრელებული ტყე» («испестренный цветами лес»), для чего ей приходится повторять подлежащее «лес» («მოჩურჩულე ტყე, ყვავილებით დაფარული ტყე»). Это создает подчеркнуто повышенную, эмоциональную тональность, однако эта тональность здесь к месту, она соответствует тональности оригинала.

Самую большую трудность для переводчика, конечно, представляют те места романа, в которых переданы драматические, напряженные ситуации и сложные, психологические переживания героев. Это те места, где видна «диалектика души» персонажей (выражение, употребленное Чернышевским в отношении Л. Толстого). Такими местами являются, в первую очередь, те главы, в которых повествуется о переживаниях Веры Павловны, полюбившей Кирсанова.

Переводчику приходится думать о том, чтобы сохранить простоту формы при крайней сложности и тонкости содержания. Кроме того, от переводчика в данном случае требуется максимальная точность в передаче смысла. Ведь здесь приходится не просто повествовать о внешних явлениях и событиях, а передавать именно «диалектику души» и малейшее отклонение от смысла оригинала может совсем исказить картину внутренней драмы героини, сделать ее неузнаваемой или непонятной.

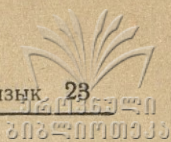
Наконец, переводчику приходится сохранить напряженный темп повествования. Ведь мысль Веры Павловны в эти трагические минуты и часы работает очень быстро, а потому и авторское не прямое изложение ее чувств и мыслей является очень быстрым, внутренне напряженным.

Проанализируем несколько предложений: «Да, она поедет в Рязань. Поедет. Иначе нельзя ей. Но это письмо? Что будет в этом письме? Нет, что же ждать этого письма для того, чтобы решиться? Она знает, что будет в нем. Но все-таки надо отложить решение до письма. К чему же отлагать? Она поедет. Да, она поедет». ([1], 360).

В грузинском переводе: „პო, ვერა პავლოვნა წავა რიაზანში, უთუოდ წავა. სხვანაირად შეუძლებელია. მაგრამ ის წერილი? რა უნდა ეწეროს ნეტავი იმ წერილში. არა, რა საჭიროა იმ წერილის ლოდინი იმისათვის, რომ წასვლა გადაწყვიტოს. ვერა პავლოვნამ იცის, რაც ეწერება იმ წერილში, მაგრამ მაინც საჭიროა გადაწყვეტილების გადადება წერილის მიღებამდე. რატომღა უნდა გადაიდოს? ვერა პავლოვნა წავა. პო, წავა.“ ([2], 429).

Разберем этот перевод.

1. «— Да, она поедет...» передано дословно, с той лишь разницей, что вместо «она» в переводе сказано «Вера Павловна» из-за неимения в грузинском языке грамматических родов. Однако следующее краткое «поедет», выделенное в оригинале в отдельное предложение, в пе-

реводе соединено с ним, вставлено (для акцентирования) «უთუოდ» («непрерменно»). И это объединение предложений, и это «უთუოდ» надо считать спорным. По смыслу здесь подчеркивается не то, что она не сомневается в поездке, а то, что она твердо настаивает (перед самой собой) на этой поездке. Поэтому точнее было бы выделить «поедет» в отдельную фразу (как в оригинале) и добавить для подчеркивания «დიალ» («вот именно»), а не «უთუოდ».

2. Слова «иначе нельзя ей» переданы в безличной форме, что, несомненно, является правильным решением переводчика, однако, содержание этой безличной формы «სხვანაირად შეუძლებელია» («иначе невозможно») является весьма спорным. Дело в том, что в оригинале говорится не о невозможности отказа от поездки, а о ее недопустимости. Следовательно, в переводе надо было поставить «არ შეიძლება» («нельзя»), а не «შეუძლებელია» («невозможно»).

3. Следующая фраза переведена дословно, а после нее переводчица разрешает себе вполне оправданную вольность. «Что будет в этом письме» передано не по дословному смыслу, а по подтексту, по взволнованной интонации внутреннего голоса Веры Павловны, которая на бумаге выражения не находит, но подразумевает. Вольность выражается в прибавлении к тексту новых слов «ნეტავ» («интересно», «знать бы») и «უნდა» («должно» — здесь — «могло бы») и в переводе фразы сослагательное наклонение: «რა უნდა ეწეროს ნეტავი იმ წერილში?» («знать бы, что написано в том письме!»).

4. Далее перевод снова дословен, однако одно решение переводчицы принимать все же приходится. Безличная форма (инфинитив) русского оригинала «что же ждать этого письма... чтобы решиться?» в грузинском переводе должна быть передана либо безличной же формой, либо в первом лице (что же мне ждать), либо в третьем (что же ей ждать). В первом случае переводчица отдает предпочтение первому варианту («რა საჭიროა იმ წერილის ლოდინი?» — «зачем ждать...»), а во втором — третьему («რომ წასვლა გადაწყვიტოს» — «чтобы она решила поехать»), руководствуясь видимо, тем соображением, что передача мыслей Веры Павловны в отрывке в целом идет в третьем лице. Та же самая альтернатива повторяется, пропуская следующее дословно переведенное предложение, и в предложении, начинающемся с «Но все-таки»: инфинитив «отложить» здесь передан безличной же формой „გადადება“.

5. Далее, на протяжении нескольких предложений перевод почти дословен.

К наиболее напряженным местам романа относятся и бурные сцены, связанные с мнимым самоубийством Лопухова и реакцией Веры Павловны и Кирсанова на это событие. Эти места также представляют максимальную трудность для переводчика. Точность смысла, необходимая для внутренней логики и целостности рассказа, должна здесь сочетаться с полной естественностью языка и с очень сильной выразительностью, которая даст почувствовать весь драматизм конфликта. Это удастся не всегда. Возьмем, например, отрывок из сцены, где Вера Павловна получает от Лопухова последнюю открытку и показывает ее Кирсанову.

«— Верочка!

Но лишь коснулась его рука ее руки, она вскочила и с криком ужаса, как поднятая электрическим ударом, стремительно отшатнулась от молодого человека, судорожно оттолкнула его.

— Прочь! Не прикасайся ко мне! Ты в крови! На тебе его кровь! Я не могу видеть тебя! Я уйду от тебя! Я уйду, отойди от меня! — И она

отталкивала, все отталкивала пустой воздух и вдруг пошатнулась, упала в кресло, закрыла лицо руками.

— И на мне его кровь! На мне! Ты не виноват — я одна! Что я наделала! Что я наделала!» ([1], 34).

„ვეროხკა!

მაგრამ რაწამს ახალგაზრდის ხელი ქალის ხელს შეეხო, ქალი საზარელი კივილით წამოხტა, თითქოს ელექტრონის ძალამ წამოაყენაო, აკანკალებული ხელი ჰკრა ჰაბუკს, სწრაფად მოშორდა. „შორს! არ მომეკარო! შენ სისხლით ხარ გასვრილი. მისი სისხლი გაცხია. არ შემიძლია შენი დანახვა, მოგშორდები. წავალ. გამეტალე“ — ქალი იგერიებდა, ხელსა ჰკრავდა ცარიელ ჰაერს. უეცრად იგი შეტორტმანდა, ჩავარდა სავარძელში და სახე ხელებით დაიფარა „მეც მაცხია მისი სისხლი, მეც. შენ არა ხარ დამნაშავე — მხოლოდ მე. რა ვქენი. რა ჩავიდინე“. ([2], 32-33).

В переводе несколько неточностей. Так, грузинское «საზარელი კივილით წამოხტა» («вскочила с ужасным криком») не то же самое, что «вскочила с криком ужаса» в оригинале. По-грузински свободно можно было сказать «вскрикнула от ужаса и вскочила» — «შეძრწუნებულმა წამოიყვია და წამოხტა», однако, переводчица, видимо, не сочла возможным вводить в и без того длинную фразу лишнее сказуемое «წამოიყვია» («вскрикнула»). Во-вторых, дословно переведенное «არ შემიძლია შენი დანახვა» — «Я не могу видеть тебя», звучит слишком спокойно, эпически, тогда как в грузинском языке существует более краткая и обиходная форма выражения неспособности к чему-то, чем пространное «არ შემიძლია» («не могу»), а именно, выражение ее при помощи отрицания «ვერ» (а не «არ»), которое в русском языке соответствия не имеет. Поэтому К. Бакрадзе-Ингороква следовало либо прибегнуть к этому средству, либо поступиться в какой-то мере дословностью перевода, но зато сохранить главное — его динамичность и драматический накал.

Однако в других случаях переводчице удастся сохранить и драматизм, и смысл оригинала. Например, вполне удачным надо считать то, что переводчица разное передает два «уйду» оригинала: «Я уйду от тебя» («მოგშორდები» — «Я уйду» — «წავალ»), так же как и два «наделала» в конце рассматриваемого отрывка: «Что я наделала!» — «რა ვქენი!», «რა ჩავიდინე!». Последнее «ჩავიდინე» синоним «ვქენი» («сделала») с той лишь разницей, что оно, как правило, обозначает только нежелательные, дурные действия. Таким образом, это слово как раз точно и выражает настроение Веры Павловны. Однако несколько бесцельным кажется разнообразие перевода в словах «მხოლოდ მე... მარტო მე» (дословно: «только я... одна я»), тогда как в оригинале («я одна... я одна»). Именно однообразие, именно повторность подчеркивает сильное переживание героини.

* * *

Ирония — одно из средств, с помощью которого выражены гуманные, прогрессивные идеи романа «Что делать?». Ее создает сознание резкой противоположности между высоким моральным и умственным уровнем русской прогрессивной демократической общественности 60-х годов и низостью помещичье-бюрократических кругов царской России. Внешне предметом иронии в романе является, в основном, «проницательный читатель», но в действительности автор иронизирует над всей заскорузлостью официальной России.

Перевести острую и резкую, но очень тонкую иронию автора — сложная задача, требующая очень умелого подбора лексических и синтаксических средств и очень тонкого проникновения в мысль оригинала. Чтобы уяснить себе, насколько с этой задачей справилась К. Бакрадзе-Ингороква, рассмотрим один из отрывков романа.

«Проницательный читатель уже успел опростать свой рот от салфетки и изрекает, качая головою:

— Безнравственно!

— Молодец! угадал! — похваляю я его. — Ну, порадуй еще словечком.

— Да и автор-то безнравственный человек, — изрекает проницательный читатель, — вишь, какие вещи одобряет.

— Нет, мой милашка, ты ошибаешься. Я тут многое не одобряю. Пожалуй, даже все не одобряю, если тебе сказать по правде. Все это слишком еще мудрено, восторженно; жизнь гораздо проще.

— Так ты, значит, еще безнравственнее? — спрашивает меня проницательный читатель, вылупив глаза от удивления тому, до какой непостижимой безнравственности упало человечество в моем персонаже.

— Гораздо безнравственнее, — говорю я, неизвестно, вправду ли, на смех ли над проницательным читателем». ([1], 357).

В переводе:

„შორსმჭვრეტელ მკითხველს უკვე ამოუღია პირიდან ხელსაწმენდი, თავს იქნევს და ამბობს:

— უზნეობაა!

— ყოჩაღ, გამოგიცვნი! — ვაჭებ მას — აბა ერთი სიტყვით კიდევ გამახარე!

— ავტორიც უზნეო ადამიანია — ამბობს შორსმჭვრეტელი მკითხველი, — ხედავ, რაებს იწონებს.

— არა, ჩემო კარგო, ცდები. მე აქ ბევრი რამ არ მომწონს. მართალი რომ გითხრა, მგონი, არაფერიც არ მომწონს. ყოველივე ეს ჯერ კიდევ მეტისმეტად რთულია, აღფრთოვანებული. ცხოვრება გაცილებით უფრო მარტივია.

— მაშ უნ უფრო უზნეო ყოფილხარ? — მეკითხება შორსმჭვრეტელი მკითხველი, თვალვდაჭყუტილი გაკვირვებისაგან, ეს რა საოცარ უზნეობამდე დაეცაო კაცობრიობა ამის სახითო.

— გაცილებით უფრო უზნეო — ვეუბნები მე, ვინ იცის, მართლა თუ მასხარად ასაგდებად, შორსმჭვრეტელ მკითხველს“. ([2], 425—426).

Писатель смело бичует представления отсталой буржуазной, дворянской и чиновничьей публики, которую он в насмешку называет обобщенным именем «проницательного читателя». Эти люди неспособны подняться выше мещанских взглядов на отношения мужчины и женщины, тем более, неспособны они понять, как много нового вносит в эти отношения появление в обществе, говоря словами писателя, «новых людей», т. е. таких людей, которые несут свет новых демократических идей и готовы пожертвовать собой за то, чтобы эти идеи были претворены в жизнь. С точки зрения «проницательного читателя» их взгляды и чувства, конечно, «нелепы» и «безнравственны», а с точки зрения автора, так же как и всей демократической молодежи России его времени — возвышенны и прекрасны.

В подчеркнуто учтивом обращении к «проницательному читателю» сквозит насмешка над его мнимой мудростью, над той заскорузлой «нравственностью», которой прикрывается ограниченность кругозора

этого «читателя». Все это выражено определенными литературными и языковыми средствами: самим построением «диалога» с воображаемым «читателем», иронической легкостью «разговора» и авторского изложения, специальным подбором слов — возвышенных, высокопарных, книжных, рядом — фамильярных, просторечных, даже грубых.

Переводчица пытается осилить сложность (с переменным успехом), прибегая к тем же средствам выражения, что и автор, однако, конечно, многие компоненты художественной выразительности этого места при переводе утрачиваются (как это неизбежно при любом переводе).

В этом отрывке, как и на протяжении всего романа, — «проницательный читатель» — переведено неточно. Этому слову в грузинском языке точно соответствует слово «გამჭრიახი», а переводчица передает его словом «შორსმკვრეტელი» («дальновидный»), хотя предметом насмешки писателя здесь служит именно мнимая способность читателя проникнуть в суть вещей, а не его способность предсказать будущее.

1. «...уже успел опростать свой рот от салфетки и изрекает, качая головою». Первые три слова переведены совершенно точно с использованием того времени глагола, которого в русском языке нет, а именно, результативного первого (თურმეობითი პირველი «უკვე ამოღია პირიღან»).
 Но возвышенно-книжный глагол «изрекает» передается «ამბობს» («говорит») и тем самым утрачивается иронический оттенок.

2. «— Молодец, угадал! — похваляю я его. — Ну, порадуй еще словечком». Ирония здесь, кроме содержания, выражена и в форме обращения, — «угадал!» (а не, скажем, «ты угадал» или «Вы угадали»), которое имеет подчеркнуто небрежный и фамильярный характер. В переводе это отчасти выражено тем, что здесь употреблено результативное первое (თურმეობითი პირველი) — «გამოვიცვია», которым как бы выражается удивление по поводу такой догадливости «проницательного читателя».

Далее, ирония выражена здесь и формой «похваляю» (вместо «хвалю») как бы шуточным подзадориванием «проницательного читателя». («Ну, ...»), которое в переводе передано точно «აბა»...

3. «Да и автор-то безнравственный человек — изрекает проницательный читатель, — вишь, какие вещи одобряет». Здесь два собственных стилистических приема:

а) ироническое слово «изрекает». О нем мы уже говорили. Оно и в этом случае передано просто, без эмоциональных оттенков («ამბობს» — «говорит»), хотя можно заменить его, если не слегка книжным «წარმოთქვამს» («произносит»), то каким-нибудь более образным выражением;

б) разговорное «вишь», а не «видишь» наряду с удивлением (что составляет его основной смысл) выражает и насмешливую фамильярность. В переводе этот нюанс не передан — здесь просто литературное «ხედავ» («видишь») — однако это комментируется подчеркнуто не-книжной формой следующего за ним слова «რებს» («что» во множественном числе). Более «сухо» можно было бы сказать «რა საქციელია» («какое поведение», «какое действие»).

4. Вполне литературному «..даже все не одобряю» в оригинале в переводе соответствует не совсем строго литературное «არაფერიც არ მომწონს». Смысл здесь тот же, но при строгом соблюдении литературных норм следовало бы сказать «არაფერი მომწონს» или «სულაც არაფერი მომწონს». Удвоение отрицания («არაფერიც არ...») и добавление суффикса -ც-, также излишнее, подчеркивает эмоциональность, эффективность

авторского замечания и интимную фамильярность автора с читателем, что вполне в духе рассматриваемого отрывка, и в какой-то мере компенсирует утрату некоторой части его образности и стилистических приемов в других случаях.

5. «...Все это слишком «мудрено», восторженно; жизнь гораздо проще». Конечно, слово «мудрено» здесь значит гораздо больше, чем «сложно» («რთული»), как сказано в переводе. Во-первых, оно содержит намек на излишнее «мудретование», следствием которого, по мнению некоторых людей, являются те моральные проблемы, которые видит автор, но не видит его ограниченный «проницательный читатель»; во-вторых, своим разговорным, обиходным характером это слово выражает ту же ироническую фамильярность, что и цитированные нами выше слова и обороты. В переводе все это не передано. Переводчица стояла перед выбором — либо усилить все эти нюансы, употребив в переводе добавочные лексические средства, либо совсем опустить их, и она предпочла последнее.

6. «Так, ты, значит, еще безнравственнее...». Собственно стилистических приемов здесь нет. Удачно использована в переводе особенность грузинских времен глагола, а именно, результативного первого: «მამ უნებ უზნეო ყოფილხარ». Это «ყოფილხარ», содержащее нюанс неожиданности, выражаемый в русском языке словом «оказывается», здесь как нельзя более к месту.

Итак, в тех местах повествования, где ведущей тональностью является ирония, переводчица стремится для ее передачи использовать в основном те же самые средства (языковые и стилистические), что и автор. Ей не всегда удается преодолеть трудность смысловых и эмоциональных соответствий словам и оборотам оригинала, зато в отдельных случаях прибегает к новым средствам выражения, которых нет в оригинале, но которые вполне аналогичны использованным в нем средствам.

В романе «Что делать?» мы встречаемся и с сугубо официальным, «книжным» стилем изложения, который особенно характеризует письма «незнакомому» корреспондента к Вере Павловне и ее ответы на них. Это — эпистолярный стиль образованных людей XIX века. Естественно, что его передача в грузинском переводе не представляет каких-либо особых трудностей. Формы обращения для грузинского читателя вполне привычны. Трудность может являться в основном отыскание точных соответствий тем смысловым оттенкам слов и оборотов, которыми роман довольно богат.

Перечисленные выше схематически выделенные темы повествования, конечно, не исчерпывают художественного многообразия романа, но мы кратко остановились лишь на главном.

Изучение перевода показало, что общая тенденция переводчицы — стремление к максимальной близости и естественность — остается в силе во всех случаях.

В целом перевод удачен.

Кафедра истории русской литературы

ЛИТЕРАТУРА

1. Н. Г. Чернышевский. «Что делать?». Ленинград, 1971.
2. Б. გ. ჩეჩელიძის, „რა ვაკეთო?“ თარგმანი ქ. ბეჩრაძე-ინგოროვისის. თბ., 1955.

ჯ. სეფაშვილი

6. ჩერნიშევსკის რომანი „რა ვაკეთოთ“? ქართულ ენაზე

რ ე ზ ი უ მ ე

ჩერნიშევსკის ცნობილმა რომანმა „რა ვაკეთოთ“? გამოსვლისთანავე ქართველ საზოგადოებაში ცხოველი ინტერესი გამოიწვია. მიუხედავად მისი არაჩვეულებრივი პოპულარობისა საქართველოში, სხვადასხვა გარემოებათა გამო, პირველად იგი ქართულ ენაზე მხოლოდ 1955 წელს ითარგმნა კ. ბაქრაძე-ინგოროყვას მიერ.

სტატიაში გაანალიზებულია თარგმანის ღირსება-ნაკლოვანებანი, აღნიშნულია კ. ბაქრაძე-ინგოროყვას მისწრაფებანი ორიგინალთან მაქსიმალური სიახლოვისაკენ, თხრობის ბუნებრივობის შენარჩუნებისაკენ.

J. SEPASCHVILI

THE GEORGIAN TRANSLATION OF CHERNYSHEVSKY'S NOVEL
 «WHAT IS TO BE DONE?»

S u m m a r y

When it first appeared, Chernyshevsky's world-famous novel "What is to be done?" aroused great interest of the Georgian public. However, despite the wide popularity of the novel in Georgia, its first translation (done by K. Bakradze-Ingorokva) was, due to various reasons, published only in 1955.

The present paper analyses the positive and negative sides of the translation. It is pointed out that the translator tried to make it close to the original and to preserve the natural style of the novel.

As a whole the translation is acceptable.

К ВОПРОСУ ОБ ИЗМЕНЧИВОСТИ ВОСПРИЯТИЯ ЛИТЕРАТУРНЫХ ЯВЛЕНИЙ

(на материале восприятия наследия Лермонтова в Грузии)

Л. Д. ХИХАДЗЕ

Многозначность художественного произведения (или художественного мира в его целостности) сказывается, в частности, в том, что оно не имеет одного, определенного адресата. В момент рождения художественное явление в той или иной форме отвечает на запрос своей страны и своего времени и по своему выражает их. Но в произведении, по-настоящему значительном, всегда заложены скрытые возможности, которые делают его общественно важным, социально и эстетически интересным и в другие периоды, и для других людей. Удивительная возможность прожить вторую и третью жизнь, заново осуществить себя в иных «предлагаемых обстоятельствах» зависит от способности художественного явления к трансформации функции и значения к перестановке акцентов (разумеется, в пределах этого явления), к частичной перенастройке, к «динамической переакцентировке» всего художественного создания. [1].

Такой частичной переакцентировке, перемещению акцентов, «переоценке ценностей» внутри него подвергается, на наш взгляд, в восприятии грузинских шестидесятников творчество М. Ю. Лермонтова.

«Руслом», направляющим, организующим, контролирующим рецепционный процесс, является собственная национальная культурная традиция, ее заботы, ее задачи.

Исследователи латышско-русских и русско-эстонских литературных связей, например, отмечают как характерный момент лермонтовской рецепции в Эстонии и Латвии этого периода преимущественное внимание к мотивам грусти и разочарования — такова была настроенность воспринимающей литературы. [2].

60-ые годы прошлого века в Грузии — в аспекте общественно-политическом — время небывалого взлета национально-освободительного движения. В литературном аспекте — это самый интенсивный период грузинского критического реализма. Проблема героического — одна из важнейших этических и эстетических проблем грузинского реализма, которая в нем соседствует с беспощадным критическим пафосом, направленным на существующий строй. Это, по-видимому, и результат наследования опыта поколений, отразившегося в специфике художественного мышления, и результат творческого усвоения художественного опыта предшествующего романтического периода, обладавшего громадным эстетическим зарядом героического. А поскольку восприятие — это процесс, в котором стремление совместить с собой ничуть не менее важно, чем стремление присвоить себе, то закономер-

но, что в сложном комплексе тональностей лермонтовской художественной системы абсолютизируется героическая, жизнеутверждающая тональность, приглушается тональность трагическая, и, следовательно, совершается некоторая «перенастройка» всей системы.

К 1859—1860 гг. относится перевод Ильи Чавчавадзе двух кавказских поэм Лермонтова: «Хаджи-Абрека» и «Мцыри». [3]. Конечно, эти поэмы в интерпретации великого грузинского шестидесятника — и апофеоз русского романтизма, и энциклопедия героического*, чем они (особенно «Мцыри») и были в действительности. Удаление в край, «где люди вольны как орлы» — в чужой, далекий мир непреклонности и отваги [4], каким видится Кавказ русским поэтам, имеет для них значение как возможность возврата к своему, очень личному, очень лирическому, как возможность выхода той тоски по героическому**, которая была всемерно скована в условиях русской жизни 30-х годов. Но в интересующем нас аспекте важно то, что подобная функция Кавказа в творчестве Лермонтова, как и Пушкина, имела не только субъективный смысл, была не только способом выражения их вольнолюбивой душевной настроенности, но отвечала реальности, объективной данности. Идя от глубоко личных импульсов, в своей разработке кавказской темы русские поэты приходят к взгляду «изнутри» на интересы кавказских народов. «Безмолвно негодующий Кавказ» обретал голос в большой русской литературе. Это вносило в нее идею сочувствия угнетенным народам в их освободительной борьбе против царизма, идею, которая стала одним из определяющих факторов в формировании русской литературы как гуманнейшей литературы мира, и вместе с тем, определило характер национальной рецепции творчества великих русских поэтов — его певцов. Интереснее всего в этом смысле поэма «Мцыри», которую И. Чавчавадзе перевел в существенных частях и перевел превосходно, при этом, везде, где это допускается текстом оригинала, акцентируя мятежную непримиренность Мцыри, органическую невозможность для него приспособиться к плену [6]. Но ценность поэмы «Мцыри» для грузинских шестидесятников не только в том, что в ней наиотчетливейшим образом выражена лермонтовская концепция жизни, включающая в себя глубокое понимание необходимости борьбы, и даже не в том, что свобода и жизнь в ней нерасторжимы. В условиях русской самодержавно-крепостнической действительности пленник монастырской кельи Мцыри воспринимался как пленник русского самодержавия и — шире — как символ несвободного человека вообще. [7] Но сквозь обобщенный смысл поэмы, сквозь условную, подразумеваемую в ней русскую действительность, национальное сознание проникает к той кавказской действительности, которая конкретно, предметно присутствует в поэме, начиная с ее героя. В национальном восприятии общий и широкий смысл лермонтовского создания, отнюдь не исчезая, все же расшифровывался применительно к местной ситуации, а идея героического, высшим выраже-

* «Героическое здесь существует одновременно и в его элементарных формах, формах первобытных (отвага, которую проявляет человек в смертельной схватке с разъяренным зверем) и формах рафинированных, утонченных. Высшая форма героизма — героизм интеллектуальный, душевный героизм, который толкает человека на бунт против окружающего и на эксперимент над самим собой» ([3], 38).

** Есть свидетельства того, что черты «русского» восприятия Кавказа объективируются и начинают играть самостоятельную роль в восприятии Кавказа впервые знающих с ним западных писателей. Так, «по Лермонтову» знакомится с «волшебной и таинственной страной», «самой удивительной из всех», норвежец Кнут-Гамсун ([5], 82—83).

нием которого является поэма, конкретизировалась присутствием в ней действительности Кавказа и тем, что любимый герой Лермонтова с близостью ему самому так удивительно соединяет свою несомненную национальную характерность. «Как бы ни отличался Мцыри по своей речи и мысли от эмпирически-реальных горцев, — пишет Д. Е. Максимов, — в его личности, в его физической природе, в его повадках явно намечаются национальные признаки... Лермонтовское, общечеловеческое содержание образа Мцыри уточняется принадлежностью героя к кавказским народам с их бурным и порывистым темпераментом, с их вольностью, смелостью, вольнолюбием, «врожденной» приверженностью к своему отечеству и чувством собственного достоинства» ([8], 246).

Существенно важно для национального восприятия и то, что тема вольного отечества, тема родины, гражданская по своему содержанию, реализуется в поэме «Мцыри» в «поворотах», особенно близких грузинской поэзии и вообще грузинскому художественному мышлению, начиная со Вступления, где она возникает одновременно с мотивом присоединения Грузии к России и упоминанием о «могучем духе отцов», который поддерживал непреклонность больного ребенка (обращение к мужеству предков в годину испытаний, обычное для грузинской романтической поэзии) и до финала, где умирающего Мцыри печалит только одно:

«Мой труп, холодный и немой,
Не будет тлеть в земле родной».

(Ср., напр., «Рассвет» А. Церетели:

«Похорони меня, немного,
В родной земле, средь мирных сел,
В стране, где небо бирюзово,
Где изумрудом блещет дол».
([9], 196).

На всем протяжении поэмы самозабвенная любовь к родине для лермонтовского героя — источник героизма. В ней он черпает волю в смертельной схватке с барсом* (а барс — это препятствие на пути к родине), ради нее отвергает зов любви, коснувшийся его души, и не входит в саклю, над которой, как обещание покоя, струится голубой дымок:

Хотелось мне... Но я туда
Взойти не смел. Я цель одну,
Пройти в родную сторону,
Имел в душе...

В безрезультатности своих усилий он готов беспощадно обвинить самого себя, свою неумелость «цветка темничного», давно оторванного от кровных, родных связей:

«...Могучий конь в степи чужой,
Плохого сбросив седока,
На родину издалека
Найдет прямой и верный путь...
Что я пред ним...»

* О том, что эпизод поединка юноши с барсом имеет параллели в грузинском фольклоре, исследователи писали неоднократно [10].

Конечно, в общем звучании лермонтовской поэмы обозначенный мотив — не основной, он звучит на периферии, но он все же звучит, сильно и чисто, давая основание для заключения: «Лермонтов не только русский поэт; он, кроме того, поэт кавказский» ([11], 46).

Поэтизация непоколебимой преданности родине и делу свободы, утверждение нового героя — борца за национальное и социальное освобождение в конкретный исторический момент были основной задачей национальной литературы. (Вспомним воззвание: «Увы, грузины, где же тот герой. Кого ищу я в стороне родной...» — И. Чавчавадзе, поэма «Видение»). Лермонтовский герой — тот человеческий характер, в котором заложена (во всяком случае, в потенции) возможность слияния личной судьбы с судьбой народной. Поэзия вольности, доверчивой открытости миру, беззаветной отважности в нем так сильна, что этого молодого послушника нетрудно представить себе в стане сражающихся за общее дело, быть может, во главе их. В контексте задач воспринимающей литературы, в национальном восприятии героическое начало поэмы легко переключалось в национально-героический план* (заметим, что героико-национальная поэма — тот романтический жанр, который, трансформируясь в новых условиях, применительно к новой художественной системе и системе идей, культивируется грузинскими реалистами). Наверное, не будет натяжки в утверждении, что этический идеал «Горам Кварели» Ильи Чавчавадзе (в широком смысле) тот же, что и поэмы «Мцыри» (он и развернут на сходном образно-ассоциативном фоне: образ ликущей, победоносной, вольной кавказской природы, именно природы с ее самостоятельной жизнью, а не пейзажа — влиятельный компонент художественной структуры обоих произведений). Но хрупкая жизнь Мцыри — молния, ослепительно сверкнувшая и погасшая. А лирический герой произведения И. Чавчавадзе — зрелый, сильный борец, и его убеждения, его воззрения питаются той осознанной, уверенной связью с родной почвой, которой он силен, и отсутствие которой с горечью сознавал герой Лермонтова.

Мне тайный голос говорил,
 Что некогда и я там жил —

со страстной тоской пытается вспомнить Мцыри.

Ныне горжусь я, что сын этой дикой природы
 Вырос я в бурях и рано узнал про невзгоды —

утверждает герой И. Чавчавадзе.

Поэзия дружеской сопричастности, обращенности к миру и людям, способности к героизму во имя высшей цели — это те «мцыревские» качества, которые И. Чавчавадзе противопоставляет холоду и надменной высоте демонического отступничества. В «Записках путника» есть такие многозначительные строки: «Мкинвари! Он величав, безмолвен и спокоен, но холоден и бел! Облик его приводит меня в изумление и не трогает, повергает в холод и не согревает. Одним словом, это ледник. Мкинвари во всем его величии — потрясает, но любить его нельзя. К

* «В национально-героической эпосе раскрывается новый для лиро-эпической поэзии тип героя. В отличие от героя поэмы — монодии здесь герой представлен не в духовном своем одиночестве, но как бы в точке пересечения своей судьбы с судьбой своего народа», — замечает И. Г. Неупокоева ([12], 126).

чему же мне тогда его величие? Мирская суета, мирские бури, мирские невзгоды и радости не отразятся на его высоком челе, ни один нерв не дрогнет из-за них. Хотя подножием ему служит земля, а голова упирается в небо, но он, неприступный, стоит в стороне. (Разрядка моя — Л. Х.). Не люблю я ни такой высоты, ни стояния в стороне. Никакой неприступности...» ([13]; 20—21).

«Высокое чело» для привычного читателя русской литературы (а таким был И. Чавчавадзе) ассоциируется с чем-то демонически-высоким или с его пародийной интерпретацией. Почти наверное, что, когда И. Чавчавадзе писал эти слова: «Мирская суета, мирские бури, мирские невзгоды и радости не отразятся на его высоком челе», он помнил строки из «Демона»:

«...Но гордый дух
Презрительным окинул оком
Творенье бога своего,
И на челе его высоким
Не отразилось ничего».

Он поясняет далее: «Не люблю я ни такой высоты, ни стояния в стороне. Никакой неприступности». Именно эту высоту и неприступность обещает, как бесценный дар, Демон Тамаре, добиваясь ее любви:

Без сожаленья, без участия
Смотреть на землю станешь ты...

Нет оснований утверждать, что И. Чавчавадзе имел в виду именно эти слова, но что он имел в виду именно эту философию жизни — несомненно. Интересно было бы проследить за тем, как особенно, чутко отзываясь на обаяние «могучего образа» и, одновременно, в чем-то существенном не принимая его, относился к лермонтовскому Демону И. Чавчавадзе (поэмы «Отшельник», «Видение», некоторые стихотворения), но это тема отдельной, специальной работы. Здесь отметим только, что «демоническая тема», устойчиво жившая в глубинах творческого сознания грузинского писателя, в глубинной сути своей отражает стремление откорректировать неприемлемые для него доминанты трагического мировоззрения, сформированного русской последекабрьской действительностью 30-х годов. В этом плане интересно и то, что, начав работу над переводом поэмы «Демон», И. Чавчавадзе прекратил ее, переведя только начальные строки, и больше к ней не возвращался. Но он перевел пушкинского «Ангела», в своем неприятии скептицизма обращаясь к просветленности и открытости поэзии Пушкина, к тому ее свойству, о котором поэт, нежно любивший его, сказал: «и грусть и свет его душа» ([14], 125). Последнее двустишие в этом стихотворении —

Не все я в небе ненавидел,
Не все я в мире презирал —

прямо противоположно лермонтовским словам о Демоне:

И все, что пред собою видел,
Он презирал иль ненавидел

(кстати, не это же ли парадоксальное стремление вырвать Демона из стихии диссонансов и раздвоенности отразилось и в стихотворении А. Церетели «Влюбленный демон», в котором тема Демона находит ре-

шение, противоположное лермонтовскому. Если удел лермонтовского Демона — «мощь, страдание, бесприютность, смятенность, неукротимая страстность, злобный вызов и погоня за ускользающим призраком любви» ([15], 48), то гордый отщепенец мира в стихотворении А. Церетели под воздействием чувства любви, действительно преображается).

Стихотворения Лермонтова, переводимые И. Чавчавадзе, сам выбор их, свидетельствует о том, что переводчик, как впрочем и Белинский, в «рассудочном, охлажденном и озлобленном» взгляде поэта на жизнь и людей видел «семена глубокой веры в достоинство того и другого».

Летом 1860 года И. Чавчавадзе переводит стихотворение «Сон» («В полдневный жар в долине Дагестана...»). [16].

Мир трагических предчувствий, таинственное прозрение в грядущее, обреченность подвигу, одиночество трудных дорог — все это — лермонтовское — глубоко не безразлично молодому И. Чавчавадзе, воспитанному на поэзии Н. Бараташвили. Но звучит в этом стихотворении и другой мотив, и он-то, видимо, приковал к себе особенно пристальное внимание переводчика.

В полдневный жар в долине Дагестана
 С свинцом в груди лежал недвижим я,
 Глубокая еще дымилась рана,
 По капле кровь точилась моя...

и далее:

И снилась ей долина Дагестана;
 Знакомый труп лежал в долине той
 В его груди, дымясь, чернела рана,
 И кровь лилась хладеющей струей...
 ([17], 306)

Грустный сон героини зеркально, во всех деталях повторяет сон героя, только местоимение 1-го лица заменено местоимением 3-го лица — «она». Кажется, это одно из немногих стихотворений лермонтовской любовной лирики, где лирическая тема развивается не на отрицании, а на утверждении — утверждении родства душ, глубокого душевного сочувствия, возможности перешагнуть в любви барьер непонимания и одиночества.

В стихотворении «Валерик», обращаясь к любимой и, может быть, любящей женщине, он заранее уверен, что не будет понят.

И знать вам также нету нужды
 Где я, что я, в какой глуши?
 Душою мы друг другу чужды,
 Да вряд ли есть родство души ([17], 282).

Да и может ли быть иначе, если весь окружающий мир живет по законам, враждебным человечности, доброте и взаимопониманию:

...Небо ясно,
 Под небом места много всем,
 Но беспрестанно и напрасно
 Один воюет он — зачем?... ([17], 287).

У Ильи Чавчавадзе есть стихотворение, в котором противопоставление лермонтовскому скепсису вынесено, с открытой даже полемично-

стью, на поверхность, в текст. Имею ввиду стихотворение «Чемо мквело! Вици, вици...» (Мой убийца! Знаю, знаю...) ([18], 65).

Стихотворению предпослан лермонтовский эпиграф «Да вряд ли есть родство души», а заканчивается оно прямым опровержением эпиграфа:

...Теперь-то я верю, что существует
 Родство души с душой...
 (Перевод подстрочный)

Думается, что Чавчавадзе неслучайно обращается к переводу стихотворения «Сон», в котором Лермонтов как бы спорит сам с собой, со своим спектицизмом и неверием, и которое проникнуто верой в возможность духовной близости и понимания в любви.

Остановлюсь еще на стихотворении «Утес», которое И. Чавчавадзе перевел с проникновенной силой. Замечено, что главный мотив этого стихотворения — мотив одиночества и отвергнутой любви. Однако среди большинства лермонтовских стихотворений этого цикла «Утес» заметно выделяется непохожестью тона, приближаясь к удивительной «Молитве» («Я, Матерь божия...»), в которой поэт нежно и заботливо поручает Матери божией, «теплой заступнице мира холодного» свою возлюбленную, разлученную с ним или покинувшую его — здесь это не играет роли.

Стихотворение «Утес» — тоже аллегория о любящем и покинутом человеке — ситуация, обычная для лермонтовских стихотворений о любви. Но нет здесь ни гневных упреков, обычных для этого цикла, ни взрывов разочарования, ни горьких и гордых слов обвинения, ни, соответственно, горьких оценочных эпитетов, типа:

Не зная коварную измену
 Тебе я душу отдавал,
 Такой душе ты знала ль цену? (К***)
 ([19], 159).

«Тучка золотая», нашедшая такой кратковременный приют «на груди утеса-великана», даже покинув его, остается «тучкой золотою».

Поэтический образ осмысливается как нечто женственное и милое, дарящее короткое счастье душевной близости, по-детски беспечное, но ни в коем случае не коварное и злое.

В том, что

Утром в путь она умчалась рано,
 По лазури весело играя,

а он остался один — громадный, неподвижный и тоскующий, есть даже какая-то неизбежность, ни от него, ни от нее не зависящая.

Кто место в небе ей укажет,
 Примолвя, там остановись.
 Кто сердцу юной девы скажет:
 Люби одно, не изменись...

Эти строки Пушкина вспоминаются как-то невольно. Почти пушкинская мягкость понимания и прощения (а не строгий лермонтовский максимализм) пережита всем строем легкого, элегически звучащего стиха, блестяще воспроизведенного переводчиком.

Ограничения в виде сниженно-бытовой интонации и лексики, присутствие прозаических деталей —

Но остался влажный след в морщине
 Старого утеса. Одиноко
 Он стоит, задумался глубоко
 И тихонько плачет он в пустыне —

не скрывают трагической темы, но, в некотором роде, «регламентируют» ее, придают происходящему черты обыденности. И это соответствует позиции переводчика: как мы пытались показать, он предпочитает переводить те лермонтовские стихи, в которых трагизм, если не преодолевается, то в чем-то существенно ограничивается.

Восприятие лермонтовского творчества в Грузии 60-х годов, в каких-то аспектах закономерно (потому что складывалось под воздействием сходной в определенном плане общественно-литературной ситуации) пересекаясь с тем, как оно осмысливалось русской передовой мыслью 40-х годов, в высказываниях Белинского, Герцена, Огарева, было актуально для грузинской действительности 60-ых годов, отражало особенность общественно-литературного процесса этой эпохи.

Кафедра истории русской
 литературы

ЛИТЕРАТУРА

1. М. Б. Храпченко. Внутренние свойства и функция литературных произведений. В кн. Контекст, 1974, М., 1975.
2. С. Г. Исаков. Творчество Лермонтова в Эстонии. Лермонтов и литература народов Советского Союза, Ереван, 1974; Г. М. Мацков. Латышско-русские литературные связи во второй половине XIX века. Автореферат, Рига, 1962.
3. Л. С. Мелихова, В. Н. Турбин. Поэмы Лермонтова. План-конспект специального курса. Изд. Московского университета, 1968.
4. В. Шадури. Декабристская литература и грузинская общественность, Тбилиси, 1958.
5. Д. М. Шарыпкин. Русская литература в Скандинавских странах. Изд-во «Наука», Л., 1975.
6. А. И. Чхеидзе. Илья и Лермонтов. «Илья Чавчавадзе, Юбилейный сборник» Изд-во Тбилисского университета, Тбилиси, 1939.
7. Е. А. Маймин. О русском романтизме. М., «Просвещение», 1975.
8. Д. Максимов. Поэзия Лермонтова, Л., 1959.
9. Грузинская классическая поэзия в переводах Н. Заболоцкого. Том второй, изд-во «Заря Востока», Тбилиси, 1958.
10. И. Андроников. Лермонтов, М., 1951; Л. Г. Семенов. Лермонтов и фольклор Кавказа. Пятигорск, 1941 и др.
11. Г. И. Туманишвили (Туманов). Характеристики и воспоминания, кн. 1, Тифлис. 1919.
12. И. Г. Неупокоева. Революционно-романтическая поэма первой половины XIX века. Изд-во «Наука», М., 1971.
13. И. Чавчавадзе. Полное собрание сочинений, т. II, 1950, с. 20—21 (на груз. языке).
14. Н. П. Огарев. Собрание стихотворений и поэм, «Советский писатель», т. I, 1938.
15. Д. Максимов. Поэзия Лермонтова, Л., 1959.
16. Ж. «Сакартелос моамбе», 1963, № 4.

17. М. Ю. Лермонтов. Избранные произведения в двух томах. т. I, М., 1963.
 18. И. Чавчавадзе. Полное собрание сочинений, т. I, 1951, (на груз. языке).
 19. М. Ю. Лермонтов. Избранные произведения в двух томах, т. I, М., 1963.

ლ. ხიხაძე

ლიტერატურულ მოვლენათა აღქმის ცვალებადობის შესახებ

(საქართველოში ლერმონტოვის მემკვიდრეობის მაგალითზე)

რ ე ზ ი უ მ ე

ნაწრომის კვლევის საგანია მწერლის უცხო გარემოში აღქმის პრობლემა, განხილვა იმ სხვადასხვა გზებისა, რომლის მეშვეობითაც ეს აღქმა ხორციელდება.

მაღალმხატვრული ნაწარმოების (ან მთლიანობაში მხატვრული სამყაროს) მრავალნიშინანობა, სხვათა შორის, იმაშიც მდგომარეობს, რომ მას ერთი პირდაპირი ადრესატი როდი გააჩნია. დაკვირვება ამტკიცებს, რომ ნაწარმოების ჩაბმა უცხო ლიტერატურის ერთგული მიზნებისა და ამოცანების წრეში კანონზომიერად იწვევს მისი მნიშვნელობის და ფუნქციის ნაწილობრივ ტრანსფორმაციას, ტონალობის ერთგვარ შეცვლას, რასაც ზოგჯერ ნაწარმოების „დინამიურ გადააქცენტირებას“ უწოდებენ.

ნაწროში ეს საკითხი განხილულია 60-იან წლების საქართველოში მ. ლერმონტოვის მემკვიდრეობის აღქმის მასალაზე.

L. CHICHADSE

ZUR FRAGE DER VERÄNDERLICHKEIT VON AUFNAHME DER
 LITERATURERSCHEINUNGEN

(Am Beispiel der Rezeption des literarischen Nachlasses von M. Lermontow in
 Georgien)

Z u s a m m e n f a s s u n g

Das Thema der vorliegenden Abhandlung ist die Rezeption des literarischen Werkes in einer fremden Umgebung. Der Autor untersucht ferner jene Rezeptionsweisen, durch welche die Aufnahme des Werkes erfolgt.

Die Vieldeutigkeit des literarischen Werkes besteht unter anderem darin, daß es nicht auf einen Adressaten gerichtet ist. Die Beobachtungen beweisen, daß die Einordnung des Werkes in den Kreis der Ziele und Aufgaben einer fremden Nationalliteratur eine teilweise Transformation derer Bedeutung und Funktion und eine gewisse Umstimmung derer Tonalität zur Folge hat, was manchmal auch als „eine dynamische Umakzentuierung“ bezeichnet wird.

Die aufgestellte Frage wird anhand der Rezeption des Werkes von M. Lermontow in Georgien der 60-er Jahre untersucht.

К ВОПРОСУ О ПРОТОТИПЕ ОБРАЗА ШАКРО ПТАДЗЕ ИЗ РАССКАЗА М. ГОРЬКОГО «МОЙ СПУТНИК».

Г. ГВЕНЕТАДЗЕ

«Мой спутник» принадлежит к этапным произведениям великого писателя. Рассказ отличается смелой постановкой острых социальных проблем и глубокими философскими раздумьями автора о соотношении добра и зла, об активном призвании человека, о необходимости ломки и переустройства жизни и о многом другом. Этим наверно и объясняется, что «Мой спутник» сразу же после появления в печати (он был опубликован в «Самарской газете» в 1894 г.) оказался в центре внимания критиков самых разных направлений и широкой массы читателей. Однако здесь же следует указать, что о рассказе с самого же начала высказывались не только противоречивые, но и взаимоисключающие мнения, отзвуки которых в литературе о писателе встречаются и поныне.

Что только не говорилось об идейном замысле «Моего спутника», о его героях и их прототипах (см. 15, 16, 17).

Противоречивость суждений, разный подход к рассказу в основном объясняются сложностью идейно-художественного направления всего произведения, а также теоретическими концепциями самих критиков. Однако не следует сбрасывать со счета и отношение к рассказу самого автора. Он долгое время оставался неудовлетворенным своим произведением и продолжал работу над ним. Чувство неудовлетворенности рассказом Горький не скрывал от близких и знакомых. В январе 1900 года, отвечая на письмо, в котором А. П. Чехов весьма высоко оценил «Моего спутника», Горький писал: «Насчет отдельной книжки моих хороших рассказов — это Вы великолепно удумали. Я устрою это, хотя решительно не согласен с тем, что «Спутник» — хороший рассказ. Так ли нужно было написать на эту тему?» ([1], 113—114). О художественных достоинствах рассказа говорил автору и Л. Н. Толстой.

Естественно возникает вопрос, как обстояло дело в грузинской критике и публицистике. Ведь в основе рассказа лежат впечатления, полученные писателем в Тбилиси, поэтому он должен был привлечь внимание грузинских читателей, тем более, что критические статьи, дающие высокую оценку произведениям Горького, появились в прессе Грузии в конце столетия. Однако рассказ «Мой спутник» обратил внимание на себя только лишь после публикации его перевода, на страницах «Картинного добавления» к газете «Цнобис пурцели» в 1903 году*.

* Перевод рассказа «Мой спутник» был опубликован в следующих номерах приложения: № 137 от 24 июля; № 139 от 31 июля; № 142 от 14 августа; № 144 от 21 августа; № 146 от 28 августа; № 148 от 4 сентября. Все номера приложения, в которых был опубликован перевод, выходили по четвергам, а не по воскресеньям, как это ука-

В связи с публикацией грузинского перевода рассказа в самой газете «Цнобис пурцели» появилась новая версия «путешествия», автором которой указывался некий С-дзе. Поскольку «рассказ» С-дзе в литературе о Горьком получил широкое распространение в далеко неполном и искаженном переводе, мы позволили себе в виде приложения дать новый и полный перевод первоисточника [2]*. Искаженным текстом пользовались и составители комментария Полного собрания сочинений М. Горького¹⁸.

Достаточно поверхностно ознакомиться с текстом записи «рассказа», чтобы убедиться в явном стремлении составителей версии С-дзе выдать желаемое за действительное. Ведь в основном, все, что рассказано в версии С-дзе, является довольно неуклюжим пересказом содержания «Моего спутника», причем его последнего варианта. Об этом еще в 1920 году писал М. Слонимский [3]. И если от имени С-дзе что-нибудь добавляется к содержанию рассказа, то это делается настолько примитивно и анекдотично, что трудно о них судить серьезно. Разве только наивный читатель может принять за правду вымысел о нападении кабанов в лесу или же «историю» с кониной и спасением хозяина бегством в лес. Куда более далеким от правды кажется небылица о разведении такого костра из одного подпорного «маленького» столбика, что «пламя доставало до телеграфных проводов», и, видите ли, этого не почувствовали рядом спящие, зато из станции приходят жандармы, просто интересуются незнакомцами, не видят следов преступления и виновников отпускают на все четыре стороны. Словом, и другие домыслы составителей версии «рассказа» С-дзе также алогичны и далеки от истины. Вот почему Горький, получив письмо от имени С-дзе, мог с полным основанием писать, что он в своих произведениях «не очень-то много врет», ибо его рассказы «больше правды», чем версия С-дзе. Известно также, что Горький прочитал письмо Сугуридзе (в газете его фамилию пишут сокращенно «С-дзе») и нашел его «очень интересным». Вот, что он писал по этому поводу К. П. Пятницкому: «Посылаю очень интересный документ, полученный мною сегодня, 26-го октября, в день одиннадцатой годовщины моего писательства**». Пишет — Шакро, «Мой спутник». Сохраните это письмо — оно все же подтверждает тот факт, что я не очень много вру» ([1], 292).

По окончании публикации перевода рассказа «Мой спутник», как утверждается в газете «Цнобис пурцели», в редакцию пришел некто С-дзе и заявил, что «он является спутником Горького». По-видимому тот факт, что в рассказе изображен отрицательный образ грузинского князя, задел реакционных представителей местного дворянства, кото-

зано в газете «Новое обозрение» (№ 6554, от 30 ноября 1903 г.). Это ошибка повторена и в книге И. Груздева «Горький и его время» (1868—1896). Издание третье, дополненное. М., 1962, стр. 333.

* В предлагаемом переводе, насколько это возможно, сохранены лексика, синтаксический строй и интонация оригинала. Сохранение авторского приема оригинала не всегда отвечает требованиям современного литературного языка, однако мы на это пошли преднамеренно. Также умышленно оставили встречающиеся в тексте противоречия, условности и повторения. Никто из горьковедов не подвергал не только текстуальному, но и критическому анализу версию С-дзе. В литературе о писателе не установлено, насколько правдоподобен «рассказ» новоявленного «спутника», что в нем верно, что искажено. А если есть что-либо правдивое в версии С-дзе, то следует установить, откуда оно исходит, кому принадлежит и т. д.

** Первый рассказ Горького был опубликован в газете «Кавказ» не 26 октября, а 12 сентября 1892 года.

рые с целью реабилитации подняли шум вокруг версии С-дзе и попытались обвинить писателя в тенденциозном пристрастии. Неудивительно, что эта часть дворянства нашла в образе Шакро многое от себя и естественно осталась им недовольной. Вполне возможно, что именно они и организовали «воскрешение» героя рассказа, чтобы навести тень на светлое имя великого пролетарского писателя, снизить его исключительную популярность в грузинском народе.

Редакция газеты «Цнобис пурцели» снабдила опубликованный «рассказ» предисловием и послесловием. Учитывая настроения широких слоев грузинского передового общества и его отношение к певцу свободы, газета в своих комментариях придерживалась довольно умеренного тона, чего не скажешь о Рашиде, поместившем в газете «Новое обозрение» вольный перевод «рассказа» С-дзе с вызывающими комментариями.

Следует обратить внимание на следующие обстоятельства. Перевод Рашида в «Новом обозрении» появился 30 октября 1903 года, а 31 октября «Одесский листок» опубликовал информацию: «Читатель вероятно помнит рассказ Максима Горького «Спутник», в котором в неблагоприятном свете выставляется некий князь Шакро Птадзе, которого автор на свой счет взял из Одессы в Тифлис и который платит своему благодетелю черной неблагодарностью. Рассказ этот был переведен в числе других на грузинский язык и выпущен отдельной книжкой*. Некий железнодорожный кондуктор С-дзе, прочитав книжку, в герое Горького узнал себя, явился в редакцию «Цнобис пурцели» и заявил, что его действительно Ал. Пешков (Горький) выручил из беды, взял на свой счет из Одессы в Тифлис, но в отношении своего товарища он— С-дзе не позволял себе тех неблагородных поступков, которые приписывает ему автор». Через день, т. е. 2 ноября та же газета опубликовала версию С-дзе. Перевод в основном совпадает с публикацией Рашида, но внесены некоторые исправления, устранены из текста явные противоречия. В тот же день уже петербургская газета «Новости дня» печатает текст версии С-дзе в еще более подчищенном виде. Всем этим публикациям предшествовала отправка письма Горькому, который его получил в Нижнем Новгороде 26 октября. Напомним, что грузинский текст версии С-дзе в газете «Цнобис пурцели» был опубликован 24 октября. Следовательно, Горький получает письмо из Тбилиси на третий день после появления в газете оригинала версии С-дзе.

По тону письма Горького Пятницкому почти определенно можно сказать, что послание редакции, полученное писателем (оно еще не разыскано), должно быть переводом рассказа С-дзе, опубликованного в газете «Цнобис пурцели», но посланного ему раньше, чем версия С-дзе появилась в прессе.

Учитывая тогдашние затруднения при доставке почты, нужно предположить, что письмо из Тбилиси в Нижний Новгород было отправлено за 5—6 дней раньше до получения его адресатом, т. е. не позже 20 октября. Такое предположение подтверждается документально. Срочные жандармские бумаги, требующие немедленного ареста самого Горького, из Тбилиси в Нижний доставлялись тогда за 6 и больше дней [4]. А сам писатель из Метехского замка о сроках доставки письма из Тбилиси в Нижний Новгород писал Е. П. Пешковой следующее: «Впрочем вопросы бесполезны, ибо на это письмо тебе уже не придет»

* Это сообщение неправильно. «Мой спутник» отдельной книжкой на грузинском языке не выходил ни тогда и ни после.

ся отвечать. Оно выйдет отсюда 21—22, ты получишь его 26—7, а весьма вероятно, что в конце месяца я уже выйду из Метеха» [5].

Таким образом, утверждение, что рассказ С-дзе был с его слов записан в редакции и он оглашается сразу же газетой «Цнобис пурцели» никак не увязывается с фактическим положением. Кроме того, по всему видно, что появление версии С-дзе далеко не случайно, как это стараются представить ее составители. Приведенные документы доказывают продуманность составителей «рассказа» С-дзе, имеющей своей целью самореабилитацию. Вот почему консервативная часть грузинского дворянства так усиленно пропагандировала «рассказ» С-дзе, куда только она ее не послала!

Как увидим ниже, мы не без основания поставили под сомнение авторство С-дзе опубликованного от его имени и без его подписи рассказа*. Ибо внимательное изучение как самого текста записи, так и соответствующих литературных источников убедило нас, что если даже отыскался подлинный прототип Шакро Птадзе, то абсолютно ясно, что от его рассказа в газетный текст, должно быть, попало слишком уж мало.

Чтобы окончательно убедиться в правильности такого вывода, обратимся и к другим фактам. Начнем с того, что уже в предисловии публикации встречаются явные противоречия, идущие вразрез с самим текстом рассказа.

«Когда в добавлении закончилось печатание этого рассказа (перевода «Моего спутника» — Г. Г.), — читаем в предисловии, — в нашу редакцию зашел один незнакомый человек, по фамилии С-дзе, а по профессии кондуктор железной дороги, который нам сказал, что «я и есть спутник Горького». Немного ниже авторы предисловия утверждают, что «этот человек имя Максима Горького никогда не слышал. Оказывается, впервые написанное Горьким прочитал в нашем добавлении и когда в редакцию зашел, то сразу спросил: — рассказ не Алексеем Пешковым ли написан?».

Обращает на себя внимание следующее: сперва С-дзе так категорически заявляет, что «я являюсь спутником Горького», а после оказывается, что он имя Горького никогда не слышал. Между тем С-дзе и в тексте рассказа называет литературный псевдоним пролетарского писателя (то противоречие заметил переводчик Рашид и еще тогда «подчистил» текст). Однако наше главное возражение заключается не в этом.

Допустимо ли, чтобы человек, который так внимательно следил за литературной новинкой и систематически читал даже «газетные добавления», в которых почти на два месяца было растянуто печатание одного не так уж большого рассказа Горького, ничего не знал об его авторе? И это тогда, когда популярность Горького в Грузии находилась в зените. Буквально вся пресса, выходящая тогда в Грузии, была заполнена переводами его произведений, а также рецензиями, критическими статьями и другими различными материалами о писателе, в том числе и материалами биографического характера. Следует особо подчеркнуть, что биография Горького на грузинском языке появилась еще в 1901 году в журнале «Квали». С этого времени почти постоянно публиковались сведения о Горьком и, как правило, после литературного

* В книге Б. Пирадова. «У истоков творчества Максима Горького». Тб., 1957 г., стр. 12 ошибочно указано, что рассказ подписан «С-дзе», то же самое повторяется в другой публикации отмеченной работы.

псевдонима, в скобках писали полностью имя, фамилию и отчество писателя. Эта традиция сохранена и поныне.

В 1902 году вышли сразу два сборника переводов Горького, причем в тбилисском издании был помещен портрет писателя и критико-биографическая статья о нем, где прямо сказано, что «М. Горький» — «литературный псевдоним А. Пешкова», портреты Горького публиковались и в грузинском календаре с 1901 года, там же помещались краткие биографические сведения о писателе.

Допустим, что все это прошло мимо С-дзе и он не «знал» ничего о Пешкове. Но ведь буквально за две недели до начала публикации перевода «Моего спутника» сам Горький был в Грузии, он тогда пешком обошел всю страну, побывал почти во всех городах (Тбилиси, Кутаиси, Батуми, Сухуми, Боржоми, Они и др.), бывал в сельских местах. 24 и 25 июня 1903 года Горький присутствует в театре и смотрит организованную в честь его приезда постановку пьесы «На дне», навещает своих друзей и везде ему устраивают торжественную встречу. Грузинский народ в обстановке большого торжественного подъема встретил своего верного друга. Почти каждый шаг великого писателя освещался газетами, выходившими тогда здесь как на грузинском, так и на русском языках. И вдруг «спутник» Горького всего этого не знал и «ничего не слышал» о нем, тогда как Горького знают и читают даже в отдаленных горных районах Грузии.

Так что утверждение составителей версии, якобы С-дзе о Горьком узнал только в редакции «Цнобис пурцели», явно расходится с фактами. Как мы увидели, документы тех дней и логика вещей говорят совсем о другом...

Также не верно указание на то, что в редакцию С-дзе зашел как только кончилось печатание перевода рассказа. Ведь последний отрывок «Моего спутника» был опубликован 4-го сентября, а рассказ С-дзе появился в печати лишь 24 октября, этому предшествовало отправление письма Горькому, о чем почему-то ни слова не сказано ни в записи рассказа С-дзе, ни в комментариях. Отсюда яснее ясного, что история появления версии С-дзе не так уж проста, как это хотели бы представить ее составители. По всему видно, что новая версия «спутника» была задумана гораздо раньше, чем рассказ С-дзе появился в прессе.

Появление новой версии рассказа спутника и его популярность легко объяснить, если учесть что в начале 900-х годов было довольно распространенным явлением выдавать себя не только за спутника Горького, но и за него самого. Как столичные, так и провинциальные газеты часто сообщали, что в городах появляются молодые люди, которые выдают себя за Горького и даже «имеют успехи у публики». Так, например, газета «Русское слово» 17 января 1902 года опубликовала информацию Н. Георгевича под заглавием «Негативы». Георгевич описывал, как один молодой человек в Климовичах, Могилевской губернии называл себя Горьким, а публика ему верила. Сам же Горький в Москве видел пьесу Платона «Напасть», в которой один из героев копировал его, а зрители воспринимали это, как действительное. Та же газета «Русское слово» 3 февраля 1902 года опубликовала новую информацию под сенсационным заглавием «О лже-Максимах Горьких», где указывалось о новых попытках выдавать себя за Горького. 4 июля того же года петербургская газета «Новости дня» сообщала своим читателям, что уже в Одессе появился новый самозванец, который ходит по домам и, выдавая себя за Горького, просит внести деньги в какой-то фонд для поддержки нищих.

Да и в самом Тбилиси газета «Новое обозрение» 10 июля 1902 го-

да поместила сообщение следующего содержания: «Пермский край» опровергает появившееся в некоторых газетах известие о пребывании Максима Горького в Перми. Горький живет безвыездно в Арзамасе. Очевидно, Горький, произведший сенсацию на пароходе, был «мнимый». Такие псевдо-Горькие стали за последнее время появляться довольно часто, и, пользуясь именем популярного писателя и легковерию обывателей, они обирают публику». 6 января 1903 года та же газета сообщила, что «мнимый Горький» появился уже в Москве. О появлении в городах подставных лиц, выдававших себя за героев Горького, писала и другая грузинская газета «Иверия». Она в марте 1903 года сообщила своим читателям: «Несколько лиц, увлеченные проповедью М. Горького в г. Минске, всеми способами стараются выдать себя за героев Горького. Оказывается, один из них на днях ходил по улице города и, утверждая, что он герой Горького, просил дать ему на водку. Кроме того и в других городах появились люди, одетые в лохмотья и называющие себя героями Горького».

Как видим, примеров, которые могли натолкнуть грузинских «обиженных» князей на мысль создать свою версию «рассказа спутника», было много. Если можно было выдавать себя за Горького, куда легче было претендовать на роль его спутника, тем более, что в произведениях пролетарского писателя часто встречаются герои-странники, путешествующие с героем-рассказчиком. Так что, если даже в жизни не было кондуктора С-дзе, то «создание» его не составляло никакой трудности. Еще легче было сочинить новую версию путешествия, поскольку нашелся человек, называвший себя прототипом героя Горького.

Противоречивые, порой абсолютно превратные утверждения встречаются и в самом тексте рассказа С-дзе. Ведь он категорически возражает автору «Моего спутника» и пишет, что «был одет по-европейски, а не в чоха-ахалухи, как это описано у Горького»*. Можно было предположить, что в ранних вариантах рассказа, или в переводе встречается такое утверждение. Но изучение текстов показало, что Горький с самого же начала представил своего героя в европейском костюме. А это имеет прямое отношение к идейному замыслу автора. Вот как умело использовал писатель внешнюю деталь для углубления характера: «...Я приучился издали различать его модный клетчатый костюм и черную шляпу».

Также расходится с истиной и следующее указание С-дзе. По его словам, он имел пальто, которое, оказывается, Пешков продал в Херсоне за 3 руб. 50 коп. Кто может поверить, что в августе, да еще на юге носят пальто? Если даже допустить, что у С-дзе было пальто, которое можно было продать за такие деньги, то спрашивается, почему же он голодал?

Опять непонятно, для чего нужна была спутникам лодка, находившимся уже в Тамани? — как об этом указывается в версии С-дзе. Ведь они не собирались же обратно в Крым?! Наоборот, по утверждению С-дзе, спутники спешили на Кавказ. Если это было так, то как объяснить утверждение С-дзе, что они из Херсона направились в Симферополь? В таком случае дорога ведь намного увеличивалась, да и дальнейший маршрут путешествия, предложенный С-дзе, никак не подкрепляет его же указание, что они «спешили на Кавказ». Не убеждает читателя и попытка С-дзе узаконить точность времени и даты начала путешествия — 12 часов 18 августа 1891 года. Вообще составители версии

* Это место без изменения сохранено и в журнале «Картули мერлоба», № 5, 1928 г., который перепечатал версию С-дзе.

С-дзе имеют претензию быть «пунктуальными»; по их словам спутники вошли в какую-то речку в «4 часа утра и вышли из нее в полдень». Создается впечатление, будто С-дзе имел часы и вел дневник, а теперь, спустя 12 лет, по ним восстанавливал даже мельчайшие детали «путешествия», что, конечно, еще больше усиливает подозрение и лишает их версии правдоподобия.

То же самое можно сказать о сроках и продолжительности путешествия. Этот вопрос не только в версии С-дзе, но и в литературе о Горьком требует дальнейшего изучения и уточнения. Ведь ясно — в те сроки, в которые хотят вместить путешествие Горького в 1891 году и его посещение отмеченных городов, никак не могут быть реальными. [6].

Если верить составителям версии С-дзе, то путники семь дней шли из Одессы до Николаева, то же самое говорится о сроках путешествия из Владикавказа до Тбилиси. Кроме того, что между этими городами расстояния разные, здесь путники имели дело и с абсолютно различным рельефом, что, конечно, создает новые препятствия, да и темпы путешествия должны были быть разными; там они «день шли — два работали», а здесь они торопились, ибо уже в «горах Кавказа их застиг снег». Претенциозно звучит «точное» упоминание вырученных денег: «за 30 коп.» продают трость, «за 30 коп.» продают французскую монету и т. д.

Как ни старались составители версии С-дзе скрыть подлинное намерение — не сумели. Они все же проговорились. В предисловии к рассказу С-дзе составители версии, ссылаясь на заявление «подлинного» спутника Максимыча, подчеркивают его не княжеское происхождение. Видимо не устраивало их, что Горький так ярко показал падение грузинского дворянства. А в послесловии авторы версии еще более определенно изложили свою задачу: «Так этот странный и необычный случай — появление героя рассказа, — пишут они, — дает нам возможность оценить произведение Максима Горького, которое, как ни говори, обидно для нас грузин». [2].

Ниже, конкретизируя эту мысль, составители версии пытаются расширить круг «недовольных» и утверждают, «что лично мы от многих просвещенных грузин слышали хулу этого рассказа». Чтобы придать правдоподобие своим утверждениям, они лучшего ничего не нашли, как опять-таки сослаться на версию С-дзе, и сделать особенный упор на концовку его рассказа:

«Для примера возьмем хотя бы конец рассказа, — пишут они, — князь Шахро в пути все хвастался и обещает автору: вот приедем в Тифлис, там у меня есть родственники и знакомые, устроим тебя... Однако, когда пришли в Тифлис, князь Шахро у Верийского моста оставил своего спутника, а сам навсегда исчез. На самом же деле, как убедится читатель из рассказанного госп. С-дзе, оказывается, дело было совсем иначе. Госп. С-дзе действительно привел Пешкова к своим родственникам. Одел, накормил и напоил его, на второй день повел в Управление железной дороги, отсюда сам автор убежал от С-дзе и навсегда разошелся с ним». [2].

Однако в самом «рассказе» С-дзе категорически отрицает и другие неблагоприятные поступки Шахро, которые не нравятся ему, как прототипу. В частности, он отрицает описанные в рассказе эпизоды пьянства и распутства, кражи денег и др.

Из всего сказанного ясно, что составители версии С-дзе умышленно исказили идейный замысел произведения, его «рассказ» понадобился для усиления возражений Горькому, который так глубоко раскрыл социальную природу спутника.

При всем этом мы не можем не согласиться с другими удачными утверждениями, встречающимися в комментариях.

Редакция газеты «Цнобис пурцели» в целом правильно оценила рассказ Горького «Мой спутник». Прежде всего, она справедливо указала на собирательный характер образа Шакро Птадзе, отметила типичность этого героя Горького.

«Беллетрист, — отмечает редакция, — имеет полное право использовать факты, действительно имевшие место в жизни, а также свои встречи и знакомства, по своему усмотрению изменять их и по-своему пользоваться ими. Наоборот, он не имеет право рисовать портреты своего знакомого, описывать полностью его жизнь. В таком случае он скорее напишет пасквиль, чем подлинное создание искусства. Беллетрист абсолютно свободен восполнить собственной фантазией увиденную картину, вдохнуть свою душу и мысли будь это знакомый или спутник, и это никто не может зачесть ему за преступление». [2].

Требования газеты «Цнобис пурцели» полностью совпадают с утверждением самого Горького. Суждения писателя по этому вопросу иногда дословно совпадают с вышеприведенной выдержкой из газеты «Цнобис пурцели». «Когда писатель работает книгу, — писал Горький, — он изображает в ней не портрет того или другого знакомого ему человека, а старается изобразить — в одном человеке многих похожих на этого, одного человека; хорошо — живо, правдиво написать, скажем, попа можно только тогда, когда знаешь шутк 50 попов и от каждого из них возьмешь черты характера, сродные с характерами всех других знакомых попов, т. е. основные черты церковнослужителей» ([1], 205—206).

Именно эти положительные моменты в позиции «Цнобис пурцели» имела в виду другая тбилисская газета «Новое обозрение», когда перевод Рашида сопроводила следующими комментариями:

«Выводить из этого рассказа заключение, что М. Горький пожелал взять из нашей жизни отрицательный тип и намеренно исказил действительность, как справедливо замечает «Цнобис пурцели», нет никакого основания. Такие же отрицательные типы встречаются и в других рассказах Горького, действующими лицами которых являются чистокровные русские». [7].

И ниже редакция обещает в ближайшем номере поместить статью и рассеять заблуждение.

«М. Горький жил в Тифлисе, начал свою литературную деятельность здесь и успел полюбить наш край. В этом, полагаем, вполне убедится читатель, когда прочтает следующую о Горьком статью, которую напечатает на днях» [7]. Газета выполнила свое обещание и 5 ноября поместила «Кавказские воспоминания о Горьком» своего постоянного сотрудника, лично знавшего писателя Никиты Кара-Мурза. В этой заметке автор совершенно правильно освещает ряд вопросов и удачно определяет соотношение фактических и творческих моментов в «Моем спутнике».

«По поводу рассказа кондуктора С-дзе о М. Горьком (А. М. Пешкове) появились в обществе и печати толки, каково отношение уважаемого писателя к иногородцам вообще.

Не касаясь столь важного и сложного вопроса, как вопрос о свободном творчестве художника, я позволю себе сказать, что рассказ «Спутник», в котором г. С-дзе находит случай, имевший место в его жизни, не дает никакого права и основания нам, читателям, делать заключение, что М. Горький желал этим дать отрицательный тип именно грузина.

Если А. Пешков, путешествуя с грузином С-дзе, пережил все то,

что передает в своем рассказе последний, то М. Горький, как художник, мог воспользоваться этим сюжетом и изложить его так, как внушало ему вдохновение данного момента, не придерживаясь слепо подлинности случая, тем более, что в минуты творчества автор мог передать в этом же рассказе и какой-либо иной случай из своей жизни, не имеющий ничего общего с рассказом г. С-дзе.

Что же касается действительного отношения уважаемого писателя к инородцам и в частности к грузинам, то я могу рассказать факт из его жизни, имевший место здесь в Тифлисе, — факт, явно характеризующий писателя с этой стороны». Далее рассказывается известный эпизод из жизни Горького, когда тот проявил исключительное внимание и принял самое активное участие в судьбе больного революционера и общественного деятеля Гола Читадзе. [8].

Статье Н. Кара-Мурза предшествовали весьма интересные воспоминания известного критика и общественного деятеля Г. Туманишвили.

«Было бы ошибочно думать, — писал Туманишвили, — что в рассказе «Мой спутник» М. Горький намеренно в некрасивом свете вывел грузина. Его Шакро Птадзе сильно смахивает на некоторые другие горьковские босяцкие типы...

В 1900 году, летом, А. Пешкову случилось опять побывать в Тифлисе. Он здесь был проездом, короткое время вместе с Ант. Чеховым и Васнецовым.

Этим случаем воспользовались некоторые его старые сослуживцы по Закавказской железной дороге, чтобы устроить ему обед в одном из тифлисских садов. Грузины-интеллигенты бывшие на этом обеде, имели случай убедиться что А. Пешков не питает никакой антипатии к инородцам, а, напротив, относится к ним с полнейшей симпатией» [9].

Как видно из сказанного, ни сам автор, ни великие писатели Чехов и Толстой, ни критики, за исключением некоторых националистически настроенных интеллигентов, не считали рассказ «Мой спутник» мемуарным произведением. Напротив, Горький был обеспокоен, что в рассказ, вопреки его желаниям, вкрались натуралистические детали, от которых так усердно освобождал он свое произведение при каждом новом возвращении к нему.

Почему же вопрос, казалось бы еще в 900-ые годы получивший разъяснение, снова всплыл теперь уже на страницах советской прессы?

Изучение материала показывает следующее. Биограф Горького М. Л. Слонимский, составляя хронику жизни и творчества писателя, уже на машинке отпечатанный текст относил ему для просмотра. Горький внимательно его читал, делал свои замечания и вносил исправления, порой очень значительные. Однако работа над биографией этим не исчерпывалась. Получив исправленный и дополненный текст, М. Л. Слонимский сам намного расширил его и, заново перепечатав, снова относил материалы писателю, который опять делал новые исправления... Таким образом были созданы два варианта биографии Горького, которые сейчас хранятся в архиве писателя.

В первом варианте, который читал Горький, ничего не было сказано о новой версии путешествия писателя в 1891 году. Однако Слонимский, получив текст от Горького, на его полях приписал: «В грузинской газете «Цнобис пурцели» некто С-дзе, спутник Горького, рассказывает о путешествии будущего писателя из Одессы в Тифлис. По его словам из Одессы он вышел с Горьким 18 августа в 12 ч. дня, в Николаеве они были через семь дней, оттуда направились через Херсон, Симферополь, Ялту, Феодосию, Керчь, Екатеринодар, Владикавказ и Тифлис. Все подробности рассказа С-дзе почти буквально совпадают с расска-

зом Горького «Мой спутник», особенно же то, что по признанию С-дзе «один Пешков доставал и деньги и еду», жалея своего спутника и говоря ему — ты непривычен к труду. С-дзе, как и Шахро, в «Моем спутнике», подойдя к Тифлису, не хотел войти в него засветло, боясь встретить знакомых и войдя ночью в город, как-то (С-дзе неясно объясняет причину) разошелся с Пешковым» [3]*.

Со всеми исправлениями и дополнениями М. Л. Слонимский отдает текст хроники для новой перепечатки машинистке. Как выясняется, он и на этом не останавливается и продолжает поиски. Уже после того, как Слонимский получил заново отпечатанный текст, он вносит в него ряд уточнений, в том числе и в вопросе прототипа образа Шахро Птадзе. Он перечеркнул сокращение «С-дзе» и над ним написал фамилию «Сугуридзе», а внизу сделал «подпись «С-дзе». [10].

Это могло бы произойти не позже июня 1920 года, ибо в статье М. Л. Слонимского «Новое о Горьком» в журнале «Вестник литературы» фамилией прототипа Шахро Птадзе уже значится «Сугуридзе». Кстати, здесь же следует отметить, что в грузинских исторических документах фамилии «Сугуридзе» не встречается, нет ее и в современных ономастологических словарях.

По вопросу, откуда в статье М. Л. Слонимского появилась фамилия прототипа Шахро Птадзе, я обратился к автору и попросил указать источник. Там же я выдвинул предположение: не читал ли он письмо, полученное Горьким из Тбилиси в Нижнем Новгороде 26 октября 1903 года, а затем пересланное К. П. Пятницкому. М. Л. Слонимский не помнил, где он читал фамилию прототипа, но он подтвердил, что читал письмо Сугуридзе. Собственно вот, что он сообщил мне по этому вопросу в письме от 7/III-70 г.: «Я помню, что читал письмо Сугуридзе. Где? Почему-то вспоминается, что в газете. Может быть дал мне Горький в 1919 году. Но во всяком случае, о письме этом я узнал не от Пятницкого». Понятно, что такое объяснение нас не могло удовлетворить. Ибо если Слонимский читал письмо Сугуридзе в газете, тогда он так легко не согласился бы с Горьким изменить фамилию прототипа на «Цулукидзе», да и сам Горький не стал бы называть новую фамилию, если у него было бы письмо Сугуридзе. По всему видно, что дело обстоит иначе.

Когда Горький читал второй вариант текста, на той странице, где впервые появляется фамилия прототипа «Сугуридзе», внизу написал его новую фамилию «Цулукидзе» и в конце поставил восклицательный знак ([10], 224), чтобы биограф провел дополнительное исследование. Однако М. Л. Слонимский в дальнейшем, как нам кажется, без достаточного основания (во всяком случае, он не ссылается на документы) зачеркивает фамилию «Сугуридзе» и пишет «Цулукидзе». Отсюда и утвердилась в литературе о Горьком фамилия спутника писателя Цулукидзе**.

То, что Сугуридзе и Цулукидзе два разных лица, подтверждается хотя бы тем, что фамилию «Цулукидзе» нельзя сократить, как «С-дзе», она сокращается, как «Ц-дзе». Такое сокращение фамилии «Цулукидзе» Горький читал в книге А. С. Френкеля «К истории разбоя на Кавказе. Тато Цулукидзе» (Тиф. 1892 г., стр. 106 и др.). Ведь в гру-

* Эта версия путешествия с незначительными изменениями приведена во всех биографических книгах И. А. Груздева и других авторов, в том числе «Летописи жизни и творчества А. М. Горького».

** Такое исправление нам кажется неправомерным еще потому, что эти фамилии двух совершенно разных конструкций, разные здесь и основы.

зинском языке есть и буква «Ц» и звук «Ц». Кроме того, надо учесть, что Горький меняет только фамилию, а имя прототипа «Шакро» оставляет без изменения, тогда как редакция «Цнобис пурцели» категорически утверждала о «С-дзе», что он по происхождению «не князь и звать его не Шакро».

Однако, откуда же память Горького сохранила фамилию «Цулукидзе», случайная ли это ассоциация? Видимо, нет.

М. Горький в пяти номерах газеты «Нижегородский листок» за ноябрь 1896 года поместил большой очерк «Разбойники на Кавказе». В этом очерке писатель широко пользуется литературными источниками, привлекает он и личные впечатления, полученные во время путешествия в 1891—1892 годах. Правда в очерке нет прямой ссылки на книгу Френкеля, но он, рассматривая статью Лахвари в «С-Петербургских ведомостях» за май 1896 года, приводит из его книги цитаты, а также пользуется другими сведениями, приведенными А. С. Френкелем в книге «К истории разбоя на Кавказе. Тато Цулукидзе».

Ко времени написания книги (1891—1892 гг.) Шакро Цулукидзе был выслан из Тбилиси. «Ц-дзе Шакро (Захар) Соломонович, — читаем в книге Френкеля, — грузин, православный. Обвинился в способствовании к побегу Тато Цулукидзе из-под стражи в 1877 г. Обвинение прекращено; сам он выслан административным порядком из Тифлиса» [11].

Эта справка, если допустить, что Шакро Цулукидзе является одним из прототипов образа Шакро Птадзе, разъясняет, почему Шакро Цулукидзе боялся днем войти в город и, войдя, почему он должен был исчезнуть. Понятно, что «блюстители порядка» его сразу же узнали бы.

Почему Горький должен был именно теперь вспомнить фамилию человека, который послужил одним из прототипов образа Шакро Птадзе? Были ли на это конкретные причины? Если вспомнить процесс работы М. Л. Слонимского над хроникой, то и на этот вопрос можно найти положительный ответ.

Что Горький заинтересовался очерком «Разбойники на Кавказе» — это устанавливается из той же хроники Слонимского. Ведь Горький дважды зачеркивал и не хотел включать в биографию эпизод о казни разбойников в Гори, описанием которого кончается очерк: ([3], 22; [10], 228). И если все же в книге о Горьком этот эпизод нашел свое отражение, то надо объяснять это настойчивостью М. Л. Слонимского, который сумел переубедить писателя. В таком случае почти с уверенностью можно сказать, что Горький должен был перечитать очерк «Разбойники на Кавказе», во всяком случае те его части, которые относятся к Грузии.

Дальнейшего уточнения требует также место возможной встречи писателя с прототипом героя. По рассказу «Мой спутник» они впервые встречаются в Одессе, а по другим источникам — на Северном Кавказе, или где-то вблизи Тбилиси.

О том, что Горький прототипа Шакро Птадзе встретил не в Одессе, передают его современники, ссылаясь на воспоминания самого Горького. Так, например, командир грузинской боевой дружины Васо Арабидзе, охранявшей квартиру Горького в Москве в декабре 1905 года, восстанавливая свои беседы с писателем, еще при его жизни писал: «Уверяю вас, что когда с берегов Волги направился в Грузию, действительно встретил некоего грузина и вместе продолжили путь. По дороге он много обещал, но как только пришли в Тифлис, между рук и глаз исчез и о нем я больше ничего не мог узнать» [2].

О. Ф. Ивина-Лошакова, передавая рассказ Горького о людях,

встретивших его во время путешествия в 1891 году, пишет, что писатель, восстанавливая пережитое, указал: «...как уже близко к Тифлису, попался ему спутник». [13]. Немало спутников встречал Горький уже на территории Грузии летом и осенью 1892 года (см. рассказы «Калинин», «У моря», «Рождение человека» и др.). И все они обогащали его наблюдения, толкали его к обобщению. Каждый из героев в перечисленных рассказах ярко типичен, все они — художественные образы и никому не приходит в голову по ним составлять хронику жизни и творчества Горького. Исключением не должен быть и рассказ «Мой спутник». Кроме всего сказанного, о социальной природе героев, о собирательности характеров созданных им персонажей в рассказах немало писал и сам Горький.

Из наших исследователей наиболее правильное суждение о типичности Шакро Птадзе принадлежит известному ученому М. З. Зандукели, который не только показал собирательный характер этого образа, но и проследил становление родственных Птадзе героев в грузинской литературе. [14].

Спору нет, что Горький на своем пути действительно мог встретить человека, именующего себя князем Шакро Цулукидзе (а где он мог его встретить, мы уже знаем) и он должен был послужить одним из источников для создания образа Шакро Птадзе. Однако при этом не подлежит сомнению и собирательность этого характера. Более того, при лепке своего героя Горький, бесспорно, воспользовался чертами не одного Цулукидзе, Сугуридзе и С-дзе. Главное, оставаясь верным принципу художественной правды, он широко привлек личные наблюдения, равно и как литературные источники. Вот почему герои «Моего спутника» — типичные представители определенных социальных групп, которые были выдвинуты самой жизнью в эпоху пролетарской революции.

П Р И Л О Ж Е Н И Е

«С Пешковым я познакомился в Одессе, где я совсем случайно оказался. В Батуме товарищ украл мои вещи и уехал в Одессу. Я погнался за ним, но в Одессе вора обнаружить не удалось. Прошли два дня и деньги совсем вышли. О дорожных деньгах кто мог подумать, для покупки хлеба не имел ни гроша. Я ночевал в саду, куда по ночам прокрадывался. Наконец я решил как-нибудь сесть на пароход и отправиться в Батум. С этой мыслью я направился в порт и стал уединенно. Почти два дня ничего не ел и сильно голодал. Платья на мне были хорошие, почти новые, причем европейские и не наши чоха-ахалухи, как это описано у Горького. В это время ко мне подошел здоровый, одетый в старую изодранную одежду, человек и попросил пятак. Я рассмеялся, сам голоден, а этот еще деньги просит. Я рассказал ему о себе, после мы познакомились. Мой новый знакомый оказался Пешковым из Нижнего Новгорода. Пешкову тогда было лет 22—23. Он был здоровый, высокий, плечистый. Мне тогда было 18 лет. Это случилось в 1891 году. Как мне после рассказал Пешков, он в Одессу пришел из Харькова. Дорогою из Харькова, оказывается, он забрел в один монастырь, где какие-то два странника обобрали его и оставили ни с чем.

В этот день, когда мы встретились, оба были голодны. У меня была трость. Пешков взял ее и продал за 30 копеек, на что купили хлеба. Ночевали в саду. На другой день должны были найти работу, но ничего не нашли, поэтому решили отправиться в Николаев. Денег, конечно, у

нас не было. Я имел одну французскую монету, что подвешивают на цепочку часов. Перед уходом из Одессы Пешков эту монету продал за 30 копеек. В первое время на эти деньги питались, после Пешков начал просить. Из Одессы мы вышли 18 августа, в полдень, в 12 часов. До Николаева мы шли семь дней. И там не нашли работы. Тут сказали, что из Херсона в Батум должен отправиться пароход, если подоспеем, то могут забрать нас из милости, однако к пароходу не успели. В Херсоне Горький продал мое пальто за 3 рубля 50 коп. Здесь нам сказали, что в Симферополе много работы. Мы пришли туда, однако работы и здесь не нашли. После этого Пешков посоветовал на Кавказ отправиться пешком. Так и поступили. Здесь же я должен заметить, что Пешков ко мне всегда хорошо относился. Часто говорил мне, что ты не привык к трудностям, когда у нас еды было мало, большую часть он мне уделял. Вообще за все путешествие я от него кроме хорошего ничего не помню.

Много испытаний и страданий перенесли. В одном месте мы заблудились и оказались в дремучем лесу. На нас напали кабаны, еле успели взобраться на дерево, где мы сидели голодные, пока кабаны не разбежались.

Когда мы пришли в Ялту, были очень голодные. К счастью Пешков на улице нашел три копейки, купил хлеба и этим наелись. Мы были уставшие и обессиленные. Решили сесть на пароход без билета. Когда вышли в море, узнали, что мы были безбилетными. Капитан целый час ругал нас, но что же он мог поделать с ними: не мог же он нас выбросить в море! Наконец он крикнул старшему матросу — возьми и заставь работать! Когда этот матрос с палубы повел нас вниз, спросил, почему поднялись без билета? Мы ему рассказали своехождение. Новый знакомый оказался милосердным. Вместо работы завел в свою «комнату», напоил, накормил и дал хорошо выспаться. Таким образом мы приехали в Феодосию, где нас взяли и выпроводили с парохода. За все время нашего путешествия эта поездка на пароходе была наилучшим периодом. В Феодосии Пешков продал, или вернее сказать, выменял мой полуцилиндр на старую шапку и взял в придачу денег. По берегу моря, в дачных местах, нам оказывали помощь гостиничные повара, они кормили и поили нас. В одном месте даже дали 15 копеек. В Керчи ночевали под мостом. Лодку не крали, как говорится в рассказе. В Тамани стояли лодки. Мешки с мукой должны были переносить. Мы по-могли погрузить мешки, за что нас посадили на лодку и перевезли. Через одну реку, название которой не помню, мы перешли вброд. Река была очень широка и почти стояла. В четыре часа утра зашли в воду и в полдень еле выбрались. По ту сторону реки были рыбаки. Приняли нас очень хорошо: напоили и накормили. Тут-то и было, что на нас собаки напали. Здесь же у костра я танцевал лезгинку.

За Екатериноградом нас наняли осетины для уборки кукурузы. Вместе с нами были два других босяка. В полдень нам принесли мясо. По виду и на вкус я понял, что нас кормили кониной. Когда об этом сообщил своим товарищам, они вскочили и бросились за хозяином, который кинулся к лесу.

В одном месте мне и Пешкову стало очень холодно. Шли мы по полотну железной дороги. Нигде не могли раздобыть даже одного полена дров, чтобы развесить огонь. Наконец подошли к одному телеграфному столбу, которому для подпорки был приставлен другой, маленький, старый столб. Мы сняли маленький столб, развели огонь, сели у костра друг против друга и заснули. Покамест мы спали, оказывается, разгорелся такой костер, что пламя доставало до телеграфных проводов. Прошел поезд и подняли переполох. С вокзала прислали к

нам жандармов, которые нас арестовали и забрали с собой. Я и Пешков где-то радовались, думали, отправят нас этапом, но ничего не вышло. Допросили и сказали, отправляйтесь, куда вам угодно.

Таким образом добрались до Владикавказа. То, что в рассказе написано о женщинах — неправда. Ни в одной станице я с женщинами не знакомился и Пешкова в краже пяти рублей не обвинял. Также неправда история с кражей кисей.

Когда вышли из Владикавказа, Пешков сказал: теперь мы пришли на твою родину, ну-ка пойди и раздобудь чего-нибудь. И действительно, до сих пор только один Пешков доставал и денег, и еду. Теперь и я начал просить подаяние, но ничего не вышло: одни выгоняли с руганью, другие науськивали на меня собак. За дело опять Пешков взялся. Он был ловким человеком. И тут он кое-что доставал у ямщиков.

Мы из Владикавказа до Тифлиса шли семь дней. В Душети нас застал снег. Мы были совершенно оборванные, особенно Горький. За все время путешествия на его ногах обуви почти не было. Так растолстели его ступни, что походили на подметки. Ниже колен его брюки были совсем разорваны и виднелись голени. В Мцхета мы пришли к старшине. Я попросил устроить нам переночевку. Сказал ему, что я грузин, но и это не помогло: таких, как вы, бродяг тысячи шляются, сказал он. Наконец, он нас поместил там, где сажают арестантов. На другой день отправились в Тифлис. Когда с Веры добрались до Тифлиса, было еще рано. Днем входить в город не хотел, имел знакомых и могли встретиться. Поэтому мы подождали и как стемнело, пошли к вокзалу. В железнодорожных мастерских служил мой дальний родственник слесарем и к нему пришли. Сперва меня не узнали: я и Пешков, своими нестриженными волосами и в старых лохмотьях, были похожими на чертей. После узнали меня, ввели в дом, напоили, накормили, одежду сменили и повели в баню. В управлении железной дороги служил какой-то знакомый Пешкова, он попросил, чтобы на второй день отправить к нему вместе. Когда мы пришли туда, условились тут же встретиться, так как я шел на базар. Я вернулся оттуда и Пешкова не нашел. С того дня я еще месяц остался в Тифлисе, но Пешкова нигде не встречал. После этого я ничего об этом человеке не слышал. Так, что в конце рассказа, будто я обманул Пешкова и оставил его у Верийского моста, неправда*.

Кафедра истории русской
литературы

ЛИТЕРАТУРА

1. М. Горький. Собр. соч. в тридцати томах, т. 28, М., изд. «Художественная литература», 1954, стр. 113—114.
2. Газета «Цнобис пурцели», № 2302 от 24 сентября 1903 г.
3. Архив А. М. Горького. Рав-ПГ-15-2-2-17.
4. Партархив Грузинского филиала ИМЛ, ф. 8, оп. 5, дд. 6, 7, 8.
5. Архив А. М. Горького, т. 5, М., изд. «Художественная литература», 1955, стр. 54.
6. Летопись жизни и творчества А. М. Горького, выпуск I, М., изд. Академии наук СССР, 1958, стр. 76—86.
7. Газета «Новое обозрение», № 6551 от 30 октября 1903 г.

* В «Архиве» А. М. Горького», т. IV, 1954, на стр. 333 ошибочно указано, что «письмо Шахро» опубликовано в газете «Новое обозрение».

8. Газета «Новое обозрение», № 6559 от 5 ноября 1903 г.
9. Газета «Новое обозрение», № 6553 от 1 ноября 1903 г.
10. Архив А. М. Горького. Рав-ПГ-15-2-3-221.
11. А. С. Френкель. К истории разбоя на Кавказе. Тато Цулукидзе. Тифлис, 1892, стр. 106.
12. «Салитературо газети», № 11 от 14 мая 1933 г.
13. Архив А. М. Горького. МоГ-5-2-2.
14. Журн. «Картული მცერლობა», 1928, № 5, стр. 60—79.
15. См. журн. «Наблюдатель», 1900 г., № 12, стр. 287—294.
16. См. А. Винецкая. Комментарии к выдержкам из «Моего спутника» в журн. «Вестник Европы». 1900 г., № 5, мая, стр. 381—386; М. Меньшиков. См. статью о Горьком в сб. «Критические статьи о произведениях Максима Горького». СПб., 1901 г., стр. 195—196.
17. См. М. Протопопов. М. Горький. Очерки и рассказы. Том III, в жур. «Русская мысль», 1900 г., № 4, стр. 249—250; Н. Гальковский. М. Горький, Литературная характеристика, в жур. «Филологические записки», 1904 г., вып. III—IV, стр. 28.
18. См. М. Горький. Полное собрание сочинений. Художественные произведения..., М., изд. «Наука», 1968, т. I, стр. 539—540.

3. ზეგნებაჲ

**შაქრო პატაძის სახის პროტოტიპის საკითხისათვის
გორკის მოთხრობიდან „ჩემი თანამგზავრი“**

რ ე ზ ი უ მ ე

მ. გორკის მოთხრობა „ჩემი თანამგზავრი“ მ ათეულ წელზე მეტია, რაც მკვლევართა შეუწელებელ ინტერესს იწვევს. დიდი მწერლის ამ საეტაპო ნაწარმოებისადმი განსაკუთრებული ყურადღება მასში დასმული სოციალური თუ ფილოსოფიური პრობლემების აქტუალობითა და მასშტაბურობით უნდა აიხსნას. ამავე დროს ყურადსაღებია მოთხრობის სიუჟეტური ქარგის სირთულე და თხრობის ემოციური დინამიკურობა. უკვე ის, რომ „ჩემი თანამგზავრის“ ერთ-ერთი მთავარი პერსონაჟი — ქართველი თავადია, მის შინაარსს თავისებურ იერს ანიჭებს. ავტორის იდეურმა ჩანაფიქრმა, ისე, როგორც შაქრო პატაძის პროტოტიპის ვინაობამ, თავის დროზე, საკმაოდ მწვავე კამათი გამოიწვია პრესის ფურცლებზე, რომლის ცალკეულ გამოძახილს დღესაც ვხვდებით მწერლის შესახებ შექმნილ გამოკვლევებში.

ნაშრომში ახალი საარქივო და ლიტერატურული მასალების მოწვევლიებით პირველადაა გადადგმული პრაქტიკული ნაბიჯი, რათა სიცხადე იქნას შეტანილი იმ მდიდარ, მაგრამ წინააღმდეგობრივ კრიტიკულ თუ პუბლიცისტურ წყაროებში, რომლებიც „ჩემი თანამგზავრის“ გარშემოა შექმნილი. რუსი მკითხველი პირველად გაეცნობა სრულად ვინმე ს-ძეს „ნაამბობს“ მისი და ა. პეშკოვის ერთობლივი მოგზაურობის შესახებ ოდესიდან თბილისამდე, რომელიც ვახეთმა „ცნობის ფურცელმა“ გამოაქვეყნა 1903 წელს.

ტექსტობრივი ანალიზის ჩატარებით, ფაქტობრივი შეცდომებისა და ურთიერთ გამომრიცხველ წინააღმდეგობათა გამოვლინებით ცხადი ხდება მოგზაურობის აღწერის „ს-აძესებური“ ვერსიის ცალმხრივობა და ტენდენციურობა. მოგზაურობის აღწერის ვახეთის მიერ შეთავაზებული ვარიანტი ეწინააღმდეგება

არა მხოლოდ დოკუმენტებით დამოწმებულ ფაქტობრივ მდგომარეობას, არამედ თვით მხატვრული აზროვნების კანონებსა და ნორმებს, რასაც აღიარებს „ცნობის ფურცლის“ რედაქცია თავის კომენტარებში. მოგზაურობის აღწერის ახალი ვერსიის მთელი რიგი ადგილების ულოგიკურობა იმთავითვე იქნა შემჩნეული. თუ „ცნობის ფურცლის რედაქციამ საქმის გამოსწორება სცადა ნაამბობისადმი „წინასიტყვაობისა“ და „ბოლოსიტყვაობის“ დართვით, რუსული ტექსტის შემდგენებმა კი საკითხი უფრო მარტივად გადაჭრეს: — ან ჩაასწორეს ეს ადგილები, ანდა უბრალოდ გამოტოვეს ურთიერთსაწინააღმდეგო მტკიცებები.

ნაშრომში წარმოჩენილია ის პოზიტიურიც, რაც „ჩემი თანამგზავრის“ შესახებ გვხვდება კრიტიკულ წყაროებში.

G. GVENETADZE

CONCERNING THE PROTOTYPE OF SHAKRO PTADZE IN M. GORKY'S STORY «MY FELLOW TRAVELLER»

S u m m a r y

M. Gorky's story "My Fellow Traveller" has interested literary critics for more than 80 years. This attention is due to the vastness of social and philosophical problems posed in the story. The complexity of the plot and the emotional dynamics of the story are also interesting. The fact that one of the main characters of the story is a Georgian nobleman is of particular interest. The idea of the story as well as the prototype of Shakro Ptadze caused a lively discussion in the press at the time, retaining interest even today.

With the help of new archival and literary data the first practical step is made in the present study to elucidate the rich but contradictory critical and publicistic sources. The Russian reader gets fully acquainted for the first time with the story of a trip made by a certain S. and A. Peshkov from Odessa to Tbilisi, which was published in the paper "Tsnobis Purtseli" in 1903.

The analysis of the text, revealing a misrepresentation of facts and contradictions of evidence, makes clear the one-sidedness and tendentiousness of Mr. S's version of the description of the trip.

The illogicality of some passages of the new version was noticed immediately. While the "Tsnobis Purtseli" tried to improve on the facts by adding a "foreword" and an "afterword" to the story, the compilers of the Russian text either corrected the passages in question or simply omitted the contradictory statements.

The study also points to the positive evidence found in the critical literature on "My Fellow Traveller".

ГРУЗИНСКАЯ ТЕМА В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ Н. С. ТИХОНОВА 40—60-х ГОДОВ

М. Г. ХРИСТЕСАШВИЛИ

В продолжение всего творческого пути Н. С. Тихонов постоянно возвращается к грузинской теме, ставшей одной из ведущих, любимых, «вечных» тем его поэтического мира.

Вслед за поэмой «Дорога», опубликованной в 1925 г., отразившей впечатления Тихонова от первого путешествия по Грузии, в начале 30-х годов были опубликованы рассказы «Клятва в тумане» и «Симон-большевик», возникшие на грузинском материале. В 1935 году вышли отдельным изданием прекрасные «Стихи о Кахетии»; за ними последовали стихотворные циклы — «Горы» (13 стихотворений, датированных преимущественно 1940 годом); о Тбилиси (5 замечательных посвящений нашему городу); «Грузинская весна» (10 стихотворений, отмеченных Государственной премией первой степени) и, наконец, цикл «Радуга в Сагурамо» (8 стихотворений), объединивший стихи, созданные поэтом на ту же грузинскую тему уже в конце 40-х и в 50-х годах. В 1957 году были опубликованы поэма «Серго в горах», посвященная Серго Орджоникидзе, и рассказ «Цхнетские вечера» о счастливых, творчески насыщенных днях, проведенных в Цхнети в 1939 году в обществе Г. Леонидзе. В 1962 г. был создан поэтический рассказ о Сагурамо «Ночь и день». В книге воспоминаний «Двойная радуга» (1929 г.) множество страниц посвятил Н. Тихонов Грузии, ее людям, ее природе, ее истории и культуре. Грузинская тема, по собственному признанию Тихонова, остается до сих пор неисчерпанной им.

Это солидное литературное наследие дает нам право говорить о целом этапе в творческой биографии поэта.

С «грузинским» периодом, с грузинской темой связываем мы усиление лирических интонаций в поэзии Тихонова.

«Стихи о Кахетии» были признаны исследователями творчества Тихонова «новой, более высокой степенью его художественной зрелости» ([1], 156), «документом лирической перестройки поэта» ([2], 182—189), в котором проявились «скрытые до сих пор в нем стороны его дарования», в частности, «умение до конца растворить свою тему в лирическом потоке» ([3], 227—235).

Лирическая интонация становится преобладающей не только в кахетинских стихах, но во всех грузинских циклах, что лишний раз подтверждает мысль о нерасторжимости, взаимообусловленности темы и стиля, формы и содержания — сама грузинская тема, сама специфика грузинского материала, как нам кажется, вовлекала поэта в круг повышенной эмоциональности, мягко, но требовательно направляла его в выборе средств, заставляла писать в определенном стилевом ключе, наиболее соответствующем и органичном для темы.

В цикле стихотворений «Тень друга», написанном Тихоновым в 1935—36 годах, сразу же вслед за «Стихами о Кахетии», в котором воплотил поэт свои европейские впечатления, стиль и манера его ощущимо меняются.

«Не верится почти, — писал один из критиков 30-х годов, — что этот цикл Н. Тихоновым написан сразу после «Кахетинских стихов», — слишком уж крутой стилиевой поворот делает в нем поэт». ([4], 108).

Возвращение Тихонова к прежней «суховато-рационалистической манере», «мрачно-свинцовые тона», обилие книжно-исторических ассоциаций и мифологических образов, словесные конструкции, которые трудно «поддаются логической и эмоциональной расшифровке» — все эти особенности европейского цикла после кахетинских стихов, в которых Тихонов впервые «расковал» свой лирический голос, критик объяснял, прежде всего, «колоссальной» тематической разницей между двумя циклами.

Лирический герой «Стихов о Европе», оказавшийся в чужом мире, с донятым недоверием оглядывает все вокруг. Под покровом благополучия он обнаруживает чудовищные противоречия, тревожные сигналы века, и недоверие становится лейтмотивом европейского цикла. Тогда как в «Стихах о Кахетии» поэт горячо декларировал глубоко доверительное отношение к жизни, к природе, к человеку.

Полярно-противоположная настроенность циклов как бы обязывала поэта искать различные стилистические средства для передачи внутренней идеи, и этим, очевидно, следует объяснять подчеркнутое несходство между стихотворными циклами, созданными Тихоновым почти одновременно, с незначительным разрывом в один год.

Однако стоит Тихонову вновь обратиться к грузинской теме, будет ли это цикл «Горы» или «Грузинская весна» и «Радуга в Сагурамо», простота и задушевность как необходимые, диктуемые самой темой качества вновь украсят его стихи.

В каждом из названных грузинских циклов Тихонов завоевывал новые высоты, тематические, идейные, стилистические, расширял и разнообразил «грузинскую» тему снова и снова.

Мир в кахетинском цикле Тихонова, хоть и очерченный довольно строго пределами Кахетии (локальность стихотворений должны подчеркивать и сами названия их — «Гомборы», «Цинандали», «Джугань», «Ночной праздник в Алаверды», «Башни Сигнаха»), просторен, распахнут на все четыре стороны, в нем дышится легко, видится далеко. За конкретным образом пленительной, «неистово зеленой» Кахетии, за конкретными образами кахетинцев, запечатленных в процессе самозабвенного труда и столь же самозабвенного веселья, в торжественный предсмертный час, в час удачливой охоты, в нерасторжимом единении с природой — явственно проглядывает в перспективе вся необъятная родина. Любовь к жизни, человеку становится лейтмотивом цикла, наполняя его большим человеческим звучанием.

В следующем за кахетинскими стихами цикле «Горы» Тихонов воспел «священные» кавказские вершины, высота и красота которых одухотворяют человека, делают его чище, лучше, значительнее.

Тему гор нельзя ограничить рамками названного цикла. Тема — горы, вернее — горы и человек — давнишняя и всегдашняя тема творчества поэта, к которой он возвращался и возвращается постоянно в своих повестях, поэмах, стихах разных лет, в книге воспоминаний «Двойная радуга».

Многим обязан Тихонов снежным вершинам, ежегодным альпи-

нистским маршрутам в кавказский заповедный край, горам, с которыми умел он налаживать удивительно живую связь.

Недаром писал П. А. Павленко в одном из писем к другу: «Горы у тебя живые. Они думают, мечтают, любят и ревнуют, как женщины. Ты пишешь о них кинжалом, а не пером» ([5], 140).

Тема альпинизма — одна из ведущих в цикле. Однако внимание Тихонова, в первую очередь, привлекает образ человека в альпинизме, человека, совершающего восхождение на вершины и в процессе этого восхождения выявляющего все свои лучшие физические и духовные возможности.

«Я считаю этот спорт самым мужественным, полным глубокого, почти философского содержания. Он поэтичен и точен, требует отваги, знаний, способствует развитию чувства товарищества, преданности и высокого патриотизма» ([1], 12), — так говорил Тихонов в 1946 году. И именно это философски-поэтическое содержание альпинизма, совершенствующего и формирующего характер человека, и привлекало его к этой теме.

Люди, живущие в горах, и люди, покоряющие вершины, учатся у гор суровой сдержанности, простоте величия. У них появляется необычный, заостренный «высокогорный» ракурс видения и восприятия мира.

Тихоновский лирический герой тоже «одержим высью», тоже познал «радость гор»:

Я сам шагал по вздыбленному снегу
 В тот чудный мир, не знавший берегов,
 Где ястреба как бы прибиты к небу
 Над чашами искрящихся лугов. ([7], 347).

Сам приобщившийся к симфонии гор, Тихонов легко и тонко постиг психологию людей, вечно устремленных в «блаженный, страшный путь», постиг философию жизни и смерти этих «героев, безумцев, провидцев» и потому находил он всегда самые нужные слова для того, чтобы поведать о мужестве мужественных людей, об их несмолкаемой тоске по высотам и подвигам. Именно поэтому так проникновенно рассказал Тихонов в одном из стихотворений о подвиге Александры Джапаридзе, первой женщины, побывавшей «на мрачной вершине Ушбы, одной из самых недоступных на Кавказе». ([8], 73).

«В моих стихах и в прозе о горах я неоднократно обращался к образам наших любимых героев и вождей — С. М. Кирова и Серго Орджоникидзе, которые много боролись в горах Кавказа в гражданскую войну. Киров совершил даже восхождение на Казбек, очень красочно им описанное», ([6], 12) — сказал Тихонов в беседе с корреспондентом журнала «Физкультура и спорт».

И это произвольное, быть может, сближение темы гор с темой гражданской войны, с темой героев — вождей, командовавших легендарными боями, нам кажется, происходило не только потому, что Кавказ оказывался ареной, где разыгрывались важные и узловые события, но и оттого еще, что величественная природа Кавказа настраивала на высокий лад, вызывая к жизни образы вождей и воспоминания об их героических подвигах.

Так, в стихотворении «Гомборы», обозревая с гомборских высот цветущие доли и горы Кахетии, Тихонов воскрешает в памяти картину героического перехода через Мамиссонский перевал, и конечно же, образ Кирова, командовавшего этой легендарной операцией, нанесшей

последний удар по меньшевикам, бежавшим к Батуму. В стихотворении «Киров на Казбеке» Тихонов, по справедливому мнению критика Д. Левоневского, предлагает нам поэтическую интерпретацию статьи С. М. Кирова, описывающей восхождение его на Казбек 9 августа 1910 года и опубликованной в газете «Терек» от 2 сентября 1910 года в № 3815 [9].

В сценарии «Друзья», написанном Тихоновым совместно с Л. Арштамом, рассказывающем о гражданской войне в горах Северного Кавказа, в центре повествования оказался «образ большевика, образ вождя, напоминающий многими своими чертами, многими деталями своей деятельности и Кирова и Орджоникидзе» ([10], 194).

В поэме «Серго в горах» (1957) Тихонов рассказал о том, как шел в девятнадцатом году Серго Орджоникидзе — «гор любимый комиссар» — к народам, населяющим высокогорные области Кавказа, руководя революционной борьбой горских племен.

Уже в самой заглавии поэмы объединяет Тихонов две темы, сливая их в одну — тему героической борьбы в горах под предводительством «грозного и доброго» Серго Орджоникидзе, введившего через узкие тропы Октябрь в сердце гор.

В приподнятом балладном тоне рассказывает Тихонов об одном из героических эпизодов гражданской войны — о временном отступлении конного отряда Серго Орджоникидзе в теснины кавказских гор, о невероятном по трудности походе через обледенелые тропы, повисшие над пропастью и рекой.

В поэме Тихонова помимо того, что удивляют фантастические трудности, возникавшие на пути отряда, и фантастическая выносливость красноармейцев, удивляет еще обилие деталей в описании легендарного пути и удивительная реалистичность их, что объясняется не только стремлением автора поведать правду о героях и героических днях гражданской войны, но и исключительным знанием материала, в котором он мог бы поспорить со многими очевидцами описываемых событий, — ведь Тихонов сам исходил вдоль и поперек те самые орлиные тропы над горной рекой Ассой, по которым шагал в 1919 году героический отряд. «Скал и сакель побратим», как называет себя Тихонов, он побывал во многих селениях — свидетелях героического перехода, с радостью убеждаясь, что прошлое не забыто людьми этого края, и с интересом выслушивал «небывалые» рассказы старожил о Чрезвычайном Комиссаре гор и об его отряде.

В стихотворном цикле «Грузинская весна» (1948) интерес Тихонова к человеку нового социалистического мира становится еще интенсивнее, чем в прошлые годы. Его всегда привлекала «живописность» грузинского характера, особо раскрытая в условиях социалистической Грузии.

Еще до войны, в 1936 году, в беседе с корреспондентом газ. «Литературный Ленинград», поздравляя советский народ с 15-летием установления Советской власти в Грузии, Тихонов говорил, что он с неослабевающим вниманием следил за тем, как «человек Грузии становится социалистическим человеком». «Мы встречаем свана — человека снежных гор, работающего на ферромарганцевом заводе инженером. Из окон завода видны все те же «горные вершины». Но как расширился мир этого свана. Мы встречаем грузинского инженера, строящего огромную электростанцию. Грузинская девушка бросается на парашюте с крыла самолета. Хевсур садится за руль автомобиля, грузинский моряк стоит за штурвалом корабля. Грузинские альпинисты достигают мировых рекордов (взятие Ушбы)» [11], — говорил Тихонов, раду-

ясь тому, как рос и совершенствовался человек социалистической Грузии, не теряя при этом «живописности», «природного многообразия», и не становясь «человеком-заповедником», оторванным от советской современности.

Стихотворные циклы Тихонова никогда не бывали «безлюдны», однако «Грузинская весна» особенно тесно населена героями современности — это и пастухи, повстречавшиеся поэту на Военно-Грузинской дороге, на груди у которых красуются ряды пестрых ленточек, напоминающие о недавнем военном прошлом; это и виртуозная сборщица чая, и седой грузинский инженер, строящий гидроэлектростанцию на реке Храми, с образами которых связана в цикле тема красоты и величия созидательного труда; это и секретарь райкома в Аспиндзе, с жаром повествующий о славной победе царя Ираклия над турками в 1770 году, живо заинтересованный прошлым и настоящим своего края, с одинаковым увлечением рассказывающий о битве при Аспиндзе и о новой породе коз; это ветераны — строители Рустави, много потрудившиеся и на строительстве Ткварчели, РионГЭСа, ХрамГЭСа, Военно-Грузинской дороги, собравшиеся со всех концов Советского Союза; это и женщина-крестьянка с печальным добрым взглядом, вдова бойца, похороненного в дубраве над Невой; это и удалой уралец, воевавший на Кавказе, а после войны работающий техником на Руставском металлургическом заводе взамен погибшего на войне друга-тбилисца и др.

«Грузинская весна» написана сразу же после Великой Отечественной войны, и, естественно, лирический герой все еще под впечатлением войны, грозная память о ней ощущается и в образно-лексическом оформлении стиха, и в ассоциациях поэта, в тематическом характере стихов, и в общей настроенности цикла.

Горы у Тихонова — «ветераны ледяные», Казбек — «снежный маршал высоты»: взгляд его приковывают «пестрых ленточек ряды» на груди у пастухов и шинель без погон на плечах у одного из них; и как следствие встречи с пастухами-бойцами, воскресает ассоциативно память о венских боях, о карпатских кряжах, о выюгах в кавказских горах. В стихотворении «Сны Аспиндзы» рассказы о древней битве с турками влекут за собой воспоминание о современных битвах и грозное предупреждение автора, что «за рекою опять лежит граница» и дышит по ущелью «тревожный ветер». В стихотворении «Када», далеко не случайно када, поднесенная женщиной-крестьянкой, вызывает ассоциацию о суровой блокаде, о том, как заботился и пекся о ленинградцах весь советский народ.

В этих постоянных переключениях поэтического повествования из одного плана в другой, в этих частых и резких смещениях временных, пространственных, исторических пластов, узнается одна из особенностей тихоновской поэтики, а именно — «склонность к поэтическим ассоциациям, восприятие вещей и событий в определенных аналогиях и связях, помогающих глубже раскрыть сущность этих вещей» ([12], 84).

Тема дружбы народов, органичная и близкая для Тихонова всегда, становится в «Грузинской весне» одной из ведущих. После четырех разрушительных трагических лет радостнее и ярче воспринимается основная тенденция многонационального государства — дружба между народами, спаянными навсегда в ожесточенной борьбе против общего врага. Уверенность в нерушимости основ этой великой дружбы вдохновила Тихонова на многие стихотворения цикла («Песня о дружбе», «Рустави», «Када» и др.). Ощущением не близости, а родства с представите-

лями новой социалистической Грузии проникнут весь послевоенный сборник.

И хотя внешне стихи Тихонова стали строже и суше, в них суше и разборчивее, чем в «Стихах о Кахетии», отбирает поэт материал, в его отношении к грузинскому миру появилось больше проникновенности, больше доверительного и уважительного отношения к человеку, потому что связь его с Грузией стала глубже, серьезнее.

«Стихи о Кахетии» отличались «философской ясностью и поэтичностью», но «реальные исторические картины созидательной жизни кавказских народов» Тихонов, по мнению И. Эвентова, воспроизвел впервые во всей конкретности именно в цикле «Грузинская весна» ([12], 84).

Мы полностью согласны с И. Эвентовым. «Грузинская весна», воссоздающая «реально-исторические картины» жизни Грузии, — это подлинный гимн творческому труду советского народа и героям этого труда.

Тепло и сердечно изображенные Тихоновым люди в своем величии, по мнению поэта, ничуть не уступали самому Казбеку:

Ты, Казбек ледяноплечий.
 Оцени их и пойми,
 Что тебе гордиться нечем
 Перед этими людьми. ([7], 462).

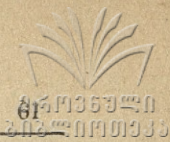
Герои, которыми так гордился Тихонов, были не выдуманы им, это были реальные люди современности, с кем он сталкивался, знакомился сам, главным образом, во время пребывания своего в Грузии весной 1947 и осенью 1948 года.

В. Гольцев, сопровождавший поэта во многих поездках его по Грузии, засвидетельствовал, например, что в стихотворении «Сны Аспиндзы» все основано на совершенно конкретных жизненных впечатлениях, что «поэт реалистически правдиво и даже точно рассказал о том, как секретарь райкома тов. Дзевбисашвили водил нас по новым усадьбам колхоза, виноградникам и по полю знаменитой Аспиндзской битвы 1770 года». «Потом, — продолжает В. Гольцев, — он показывал нам древний пещерный город Вардзия и с увлечением говорил о расцвете районов, некогда варварски разорванных турецкими захватчиками. И в этом своеобразном сочетании героики исторического прошлого Грузии с героикой труда строителей коммунизма, с побегами самого прекрасного будущего и образами новых людей поэт ощутил романтическую тему для стихотворения» ([13], 159—162).

Все эти подробности поездки и сведения о встрече с людьми, данные в документальном пересказе В. Гольцева, претворены и в стихотворении Тихонова, в котором поэт на основе действительных впечатлений воссоздал реальный и в то же время обобщенный образ секретаря райкома, прекрасного знатока и патриота своего края, неутомимого работника, типичного представителя нашей современности.

Говоря о предпочтительном интересе Тихонова к конкретно жизненному материалу при построении образов, сюжетов, тем своих художественных произведений, нельзя не вспомнить случай, рассказанный Георгием Леонидзе о «крестоносце любви», как он называл Н. Тихонова, и о процессе возникновения его стихотворения «Радуга в Сагурамо».

«Ранней зимой, — вспоминал Г. Леонидзе, — я пригласил Тихонова с супругой в Сагурамо. Стоя на балконе дома Ильи Чавчавадзе, мы вели

разговор о поэзии. Вдруг с севера я заметил радугу, появившуюся над Эрдойскими горами, и шутливо обратился к дорогим гостям: «Вот я, как гостеприимный хозяин, организовал вам радугу!» — Смеясь, мы вскоре покинули Сагурамо. На этом и кончилась вся история, но потом, к моему удовольствию, я прочел изумительное стихотворение:

Она стояла в двух шагах,	...И этот свет все рос и рос,
Та радуга двойная,	Был радугой украшен,
Как мост на сказочных быках,	От сердца к сердцу строя мост
Друзей соединяя.	Великой дружбы нашей ([14], 106).

Можно было бы и не вспоминать этот случай, рассказанный Леонидзе, если б он был единственным и не типичным для творческой практики Тихонова.

Тихонов относится, как нам кажется, к той категории поэтов, контакты которых с реальной действительностью так тесны и непосредственны, что живые картины, эпизоды, образы, диалоги, лица, поступки, события, встречи без особой трансформации перевоплощаются в их произведениях в художественные ценности, нуждаясь только в той доле вымысла, которая способствует их обобщению и типизации, не лишая их, однако, при этом сходства с реальным источником их происхождения.

На вполне реальных конкретных наблюдениях основаны и поэтические образы в стихотворении «На ХрамГЭСе».

Обратимся к воспоминаниям самого Тихонова:

«Я сам держал на своей ладони древние подвески незапамятных времен — маленьких золотых коней, найденных при раскопках на Цалке в Грузии. Я испытывал необыкновенное ощущение, когда гладил их крошечные золотые привы, их золотые попонки. Это были творения неведомых мастеров, которые будут вызывать восхищение всех, кто их видит, до окончания века. Эти крохотные кони говорили еще о том, что древняя цивилизация Кавказа была высокой и совсем не изолированной от остального мира» ([15], 464).

Так писал Тихонов в свойственной ему манере обобщать конкретное, пристально вглядываясь в суть вещей, изучать явления и предметы не изолированно, а комплексно, с учетом их исторической ценности, исторической биографии и скрытого для многих смысла, а в стихах он почти не отходил от описания, данного в очерке — воспоминании:

Эти крошечные кони,
Но работы не простой:
В золотой они попоне,
Даже с челкой золотой. ([7], 467).

И хотя Гольцев не рассказал о других встречах Н. Тихонова с представителями Советской Грузии, мы не сомневаемся, что реально существовали шофер-кахетинец, с которым Тихонов совершал свой перелет от Сигнаха до Телава; и сборщица чая, поразившая его быстротой и ловкостью смуглых рук; и женщина-крестьянка, радушно угощавшая поэта в каком-то грузинском колхозе кадой, и многие другие герои его «грузинских» стихов, так же, как не приходится сомневаться в реальности секретаря райкома тов. Дзедзашвили, инженера-строителя Храм-ГЭСа; как не сомневаемся мы в реальности С. Орджоникидзе, С. М. Кирова, Б. Дзnelадзе, одного из первых комсомольцев Советской Грузии (стих. «Мне кажется, что я встречался с ним...»), С. Шаншиа-

швили, Александры Джапаридзе и многих других выдающихся героев тихоновской поэзии, прототипов которых нам не приходится отгадывать, потому что личности их не «зашифрованы» поэтически Тихоновым.

Стремление к реалистическому изображению жизни, людей «современья» намечилось в творчестве Тихонова еще в конце 20-х годов и в начале 30-х годов («Лицом к лицу», «Выра», «Юрга», «Кочевники» и др.). В последующие годы это стремление не ослабевает и даже в сборнике «Стихи о Кахетии», в котором, в целом, преобладает лирическое начало, продолжает сказываться интерес поэта к объективному герою, человеку Грузии.

Сборники «Радуга в Сагурамо» и «Грузинская весна» уже почти целиком посвящаются рассказу о людях, о строителях нового социалистического мира, о выдающихся людях современности и прошлого.

Нельзя не вспомнить, например, стихотворения, вдохновленные творческой и человеческой дружбой с грузинским поэтом Сандро Шаншашвили; очерк-новеллу из книги воспоминаний «Двойная радуга», в котором Тихонов увековечил память о «старинном джуганском доме», символизирующем интернациональную дружбу поэтов, ставшем для него живым, родным существом; рассказ «Ночь и день», в котором описал писатель дни пребывания своего с супругой Марией Константиновной в Сагурамо, в доме-музее Ильи Чавчавадзе; стихотворение «Цхнети осенью 1939 года» и рассказ «Цхнетские вечера», повествующие о том, как Н. Тихонова и Г. Леонидзе, увлеченных творческой работой в мире покоя и радостей уединенной сельской жизни, застала врасплох неожиданная весть о начале второй мировой войны.

Основой для всех вышеназванных произведений послужили достоверные впечатления и факты, реальные встречи с реально существующими людьми, однако, то, что писатель придерживается жизненной правды, вплоть до мельчайших деталей, не лишает их художественной обобщенности, не сужает значения их до рамок документального повествования.

В этом тяготении к объективизации образов и в заметном ограничении субъективно-лирических мотивов, проявившемся в 40—60-х годах, нам кажется, своеобразно сказывалась все усиливающаяся склонность Тихонова к реалистическому методу изображения жизни и характеров.

Кафедра истории русской
литературы

ЛИТЕРАТУРА

1. Г. Ломидзе. Проблема творческого взаимодействия литератур народов СССР. В кн.: Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур. М., 1961.
2. Инн. Оксенов. От «Походной тетради» к «Стихам о Кахетии». Ж. «Литературный современник», 1935, № 1.
3. Ан. Тарасенков. Кавказские стихи Н. Тихонова. «Знамя», 1936, № 12.
4. М. Гутнер. «Стихи о Европе» Н. Тихонова. «Литературный современник», 1936, № 12.
5. П. А. Павленко. Из писем к другу. «Знамя», 1968, № 4.
6. Н. С. Тихонов. Приветствие от Председателя правления ССП. Ж. «Физкультура и спорт», 1946, № 7.
7. Н. С. Тихонов. Собрание сочинений в 6-ти томах. ГИХЛ, М., 1958.

8. Н. С. Тихонов. Стихи о Грузии. Изд. «Заря Востока», Тб., 1958.
9. Дм. Левоневский. Грузинская весна. «Ленинградская правда», 1949, № 136, 11/VI.
10. Н. Коварский. О сценарии «Друзья». «Звезда», 1936, № 12.
11. Беседа с Н. Тихоновым. Счастливая Грузия. «Литературный Ленинград», 1936, № 10 (155), 26 февр.
12. И. Эвентов. Грузинская лирика Н. Тихонова. «Звезда», 1949, № 11.
13. В. Гольцев. Грузинская весна. «Дружба народов», 1949, № 4.
14. Г. Леонидзе. Цитирую по кн.: Г. Маргвелашвили, Г. Леонидзе, Тб., 1970.
15. Н. Тихонов. Двойная радуга. «Сов. пис.», М., 1969.

მ. ჭრისტისაშვილი

ქართული თემა ნ. ტიხონოვის შემოქმედებაში

(40—60-იანი წლები)

რ ე ზ ი უ მ ე

ქართული თემა ერთ-ერთი წამყვანი თემაა ნიკოლოზ ტიხონოვის შემოქმედებაში. საქართველოს მიუძღვნა მან მაღალმხატვრული პოემები, ლირიკული ლექსების კრებულები, მოთხრობები, ნარკვევები და მოგონებები, რომლებმაც, შეიძლება ითქვას, მთელი პერიოდი შექმნეს პოეტის შემოქმედებით ბიოგრაფიაში.

ქართულ მასალაზე აღმოცენებულ ნაწარმოებებში შესამჩნევად გაძლიერდა პოეტისათვის დამახასიათებელი ლირიკული ინტონაცია, მისი ლექსი უფრო სადა, შელოდიური და ყღერადი გახდა.

საქართველოს ისტორიული წარსულის, მისი აწმყოს, ქართველი ხალხის ყოფა-ცხოვრებისა და ბუნების თავისებურება რამდენადმე უბიძგებდა მწერალს თემისათვის შესატყვისი პოეტური ხერხების, ბუნებრივი სტილისა და ინტონაციის შერჩევისაკენ.

ნ. ტიხონოვის მიერ საქართველოს თემაზე შექმნილი ნაწარმოებები მეტად მრავალფეროვანია. მაგრამ რაზედაც არ უნდა წერდეს შემოქმედი, მისი ყურადღების ცენტრში ყოველთვის პიროვნებაა მოქცეული, რაც მის თხზულებებს დიდი პუმანურობით ატავსებს.

ნ. ტიხონოვმა განსაკუთრებით უხვად წარმოგვიდგინა თანამედროვეობის გმირები 40—60-იან წლებში დაწერილ პოეტურსა და პროზაულ ქმნილებებში. ისინი უმეტესად ის ადამიანები არიან, რომლებსაც მწერალი საქართველოში მოგზაურობისას გასცნობია.

ის განსაკუთრებული ინტერესი, რომელსაც ნ. ტიხონოვი იჩენს ცხოვრებისეული მასალის მიმართ, ხშირად უმცირესი დეტალების სიზუსტის შენარჩუნებამდე, მხატვრული სახეების ობიექტივაციისაკენ მიდრეკილება და სუბიექტური მოტივების საგრძნობი შეზღუდვა, რაც განსაკუთრებით შესამჩნევი გახდა 40—60-იან წლებში შექმნილ ნაწარმოებებში, ჩვენი აზრით. თავისებური მაჩვენებელი იყო იმისა, რომ ნ. ტიხონოვი სულ უფრო დაბეჯითებით მისი წრაფოდა ცხოვრებისა და ხასიათების რეალისტური მეთოდით ასახვისაკენ.

M. KRISTESASHVILI

GEORGIAN THEME IN N. TIKHONOV'S WORKS

(The 1940s and '60s)

S u m m a r y

The Georgian theme is a leading one in Tikhonov's works. Georgia figures in many of his highly artistic poems, stories, essays and reminiscences which form a whole period in the poet's biography.

The lyrical intonation—characteristic of the poet—becomes conspicuous in his works written on Georgia subject matter, his verse growing more refined and melodious.

The specificities of Georgia's past and present, the way of life of her people and her nature to some extent prompted the writer to select appropriate poetic devices, natural style and intonation.

Tikhonov's writings on the Georgian theme are varied. However, irrespective of the subject matter on hand his attention is invariably focused on man, this imbuing his work with great humanism.

Contemporary personages are amply represented in Tikhonov's poetry and prose of the 1940s—60s. These are mostly persons whom the poet met during his travels in Georgia.

The particular interest evinced by Tikhonov in material furnished by everyday life—often seen in his faithful rendering of minute details—his tendency toward the objectification of images and suppression of subjective motives (which is particularly noticeable in his works of the '40s—'60s) suggest that Tikhonov strove for realistic representation of life and personages.

„გატეხილი ყამირის“ „წყნარ ღონთან“ კავშირის საკითხისათვის

თაბაჯ ებანოიძე

როგორც ცნობილია, „წყნარი ღონის“ პირველი სამი წიგნი რომ გამოაქვეყნა, მიხეილ შოლოხოვმა შეწყვიტა ამ ნაწარმოებზე მუშაობა და „გატეხილი ყამირის“ პირველი წიგნი დაწერა; შემდეგ დაუბრუნდა „წყნარ ღონს“, დაწერა უკანასკნელი, მეოთხე წიგნი და უკვე ამის მერე, მოგვიანებით, დაამთავრა „გატეხილი ყამირის“ მეორე წიგნი. ასეთი თანმიმდევრობით გამოვიდა ეს ორი ეპოპეა.

ბუნებრივია, რომ ბრწყინვალე ქმნილებებს არაერთი გამოკვლევა მიჰქონდა მრავალგზის აღნიშნულა მათი ისტორიული თუ ჰუმანისტური კონცეფციის ერთიანობა, მათი მსგავსებისა და განსხვავების ცალკეული ელემენტები (იხ. მაგალითად, [1]); კერძოდ, ისიც თქმულა, რომ „გატეხილი ყამირის“ პირველი წიგნი ურღვევ კავშირშია „წყნარი ღონის“ პირველ სამ წიგნთან „არა მარტო სტილის, პოეტიკისა და სხვა განსაკუთრებულობათა ერთიანობით, ... არამედ მაგისტრალური თემის ერთიანობითაც“ [1].

ერთმანეთს აღარებენ რომანების გმირებს, სემიონ დავიდოვთან ილია ბუნჩუკს ასხენებენ—ორივე პარტიის წარგზავნილია და მისი ერთგული შვილი; მაკარ ნაგულნოვისათვის დამახასიათებელ უცარ აფეთქებებს გრიგორი მელეხოვის უსაზღვრო სიფიცხეს ამსგავსებენ, „თუმცა არავითარი სხვა მსგავსება მათ შორის არ იქნება“ [2]; გვერდიგვერდ აყენებენ პაპა შჩუკარსა და პროხორ ზიკოვს—როგორც გულგაუტეხელი, გულარხეინი მოდგმა—ტომის წარმომადგენლებს; ედოკია რაზმიოტნოვასა და ნატალია კორშუნოვას—როგორც სიყვარულში ერთგულ, ღრმა განცდების ქალებს; ლუკერია ნაგულნოვასა და დარია მელეხოვას—როგორც უზრუნველებსა და საოცრად ხალისიანებს. თუ მოვისურვებთ, ეს სია შეიძლება გავაგრძელოთ...

ჩვენს შენიშვნებში მიზნად ვისახავთ მკითხველის ყურადღება მივაპყროთ ცალკეულ ელემენტებს, კონკრეტულ „კომუნიკაციებს“, რომლებიც „გატეხილ ყამირის“ „წყნარ ღონთან“ აკავშირებს; ჩვენი დაკვირვებები წმინდა „შინაარსობრივი“ ხასიათისაა და პირველ რიგში პერსონაჟებს ეხება.

1. პაველ ლიუბიშკინი „წყნარ ღონში“ მხოლოდ ერთხელ გამოჩნდება ([3], 583), რომ დიდი ხნის მერე კვლავ მოგვევლინოს „გატეხილ ყამირში“; და თუმცა ლიუბიშკინი არ მიეკუთვნება „გატეხილი ყამირის“ მთავარ გმირთა რიცხვს, სამაგიეროდ მეორეხარისხოვან პერსონაჟთა შორის იგი ერთ-ერთი ყველაზე კოლორიტული ფიგურაა.

„წყნარი ღონის“ მეხუთე ნაწილში (წიგნი მეორე) შესანიშნავი შტრიხებითაა აღწერილი სასტიკი, სისხლიანი ბრძოლა დონრევკომის გოლუბოვის რაზმსა და

დონის ჯარის ჩერნეცოვის რაზმს შორის, ამ ბრძოლაში გრიგორი მელეხოვი, რომელმაც „თითქმის მიიღო წითელი სარწმუნოება“ ([3], 574), კიდევ ერთხელ დაიჭრა: „ნაშუადღევს სამ საათზე გრიგორისაც მიუალერსა ტყვიამ. გავარდარე-ბულმა, ნიკელის ბუდეში ჩასმულმა ტყვიამ მუხლის ზევით რბილი ხორცი გაუხვ-რიტა და დასწვა... ასეულის უფროსობა გრიგორის თანა შემეშე-ოფიცერმა პაველ ლიუბიშკინმა ჩაიბარა¹. ლიუბიშკინის ბრძანებით გრიგორი ორმა ცხენმატარმა კაზაკმა წაიყვანა“. ([3], 582—583), ეს ბრძოლა შედგა 1918 წლის იანვარში (რაც ადვილად შეიძლება დადგინდეს); და აი, ზუს-ტად 12 წლის შემდეგ, 1930 წლის იანვარში, სწორედ ეს (როგორც ჩვენ გვგონია) პაველ ლიუბიშკინი გვხვდება „გატეხილ ყამირში“ გრემიაჩელი აქტივისტებისა და ღარიბების კრების სცენაში ([5], 28);

„—კაცო, რა შენი აგიტაცია გვინდა! ჩვენ თავიან-ფეხებიანა შევალთ კოლ-მეურნეობაში, —გააწყვეტინა² წითელმა პარტიზანმა პაველ ლიუბიშკინმა, რომელიც ყველაზე ახლო იჯდა კართან... წამოდგა, კუშიტი ფაფახი მოიხადა და თავისი მა-ღალი ტანითა და მხარბეჭით კარებში გაიხიდა.

—არა, ერთი მითხარი, რა საჭიროა, რომ საბჭოთა ხელისუფლებისთვის შენ აგიტაციას გვიწევ აქა? ომის დროს თვითონ ჩვენ ფეხზე დვაყენეთ ის აქა და მხარი მივეცი, რომ არ წაქცეულიყო. ვიცით, რა ხილია ეგ კოლექტია და კიდევაც შევალთ შიგა“.

სავარაუდოა, რომ პაველ ლიუბიშკინი, ეს „საქენიანი ატამანი“, როდი გადა-დიოდა ერთი ბანაკიდან მეორეში. იგი ყოველთვის სახალხო ხელისუფლების ერთ-გული რჩებოდა, რასაც ვერ ვიტყვით მის მეთაურზე გრიგორი მელეხოვზე, ამ მეტად ნიჭიერ, მაგრამ მერყევ, უბედურ კაცზე, რომელიც ვერ მოერია ეჭვებს, ვეღარ გაერკვა, ვის მხარეს იყო სიმართლე და „თავის გზას გადაუხვია“ (როგორც მოსწრებულად შენიშნა ბრუციაანმა ბერიკაცმა ჩუმაკოვმა, [4], გვ. 796)...

2. ხუტორი გრემიაჩი ლოგი, სადაც „გატეხილი ყამირის“ ძირითადი ამბები ხდება, ერთხელ მოიხსენიება „წყნარი დონის“ მესამე წიგნში ([4], 84), აი შესაბამისი ნაწყვეტიც; „თვის ბოლოს პოლკმა ელანსკაიას 33-ე პოლკის ასეულთან ერთად, რომელიც გვერდით მიდიოდა, ხუტორი გრემიაჩი ლოგი დაიკავა.

ძირს ვაკეზე, ჯგუფად იდგა ტირიფები, კოპიტები და ალვის ხეები, ფერ-დობზე კი—ოცდაათამდე თეთრად შეღესილი ქონი, რომლებსაც ქვის დაბალი ყორეები ჰქონდა შემოვლებული. ხუტორს ზემოთ, გორაკზე, ძველი წისკილი, რომელსაც ყოველი მხრით ქარი უბერავდა, თეთრი ღრუბლების ფონზე ირიბად დახრილ ჯვარივით ჩაშავებულიყო. წვიმიანი და ღრუბლიანი დღე იყო. გორაკზე ყვითელი ფოთლების კორიანტელი ტრიალებდა; ფოთლები შრიალით ეფინებოდა მიწას, ყოლოსფრად მოჩანდა გადაფურჩქენილი მანუელი. კალო საესე იყო მოღა-ლანე ბზით. მტკნარსუნინან დედამიწას ზამთრის ფაფუკი ბინდი ეფარებოდა.

გრიგორიმ თავის ოცუელთან ერთად მისთვის გამოყოფილი სახლი დაიკავა, როგორც გამოირკვა, სახლის პატრონი წითლებს გაჰყოლოდა. ოცუელს მთელი გულისყურით ემსახურებოდა ხანში შესული წარმოსადგეი დიასახლისი და მისი ქალიშვილი. გრიგორი სამზარეულოდან წინა ოთახში შევიდა და მიიხედ-მოიხედა. ეტყობოდა სახლის პატრონები შეძლებულად ცხოვრობდნენ. გრიგორის თვალში მოხვდა შეღებილი იატაკი, ვენური სკამები, სარკე...“.

¹ ხაზი აქ და ქვევითაც ჩვენია—თ. ე.

² დავიდოეს—თ. ე.

ქართული
ლიტერატურის
მეცნიერებათა
ინსტიტუტი

გავიხსენოთ, რომ გრემიაჩი ლოგში, სწორედ ამ სახლში გამოეცხადა გრიგორის მამამისი დარიასთან ერთად. ყაირათიანი, თადარიგიანი პანტელეი პროკოფიევიჩის ჩამოსვლის მიზანი სხვისი ქონების მიტაცება იყო. ჩვენ აქ შევიტყობთ, რომ ერთი კვირის წინ მან უფროსი ვაჟი პეტრო მონახულა: „მე იქ, შვილო, ბევრი რამ ვიშოვნე. პეტრო მარჯვე კაცია, კარგი მეოჯახე, ერთი ტომარა ტანსაცმელი მომცა. ცხენიც, შაქარიც... კარგი ცხენია“... ([4], 88); ოღონდ გრიგორი პეტრო როდია და მამაშვილი ცხარედ შეეჯახება ერთმანეთს; თუმცა ამან როდი შეუშალა ხელი პროკოფიევიჩის გრიგორის გამგზავრების მერე გრემიაჩი ლოგი „ბოხჩებით სავსე ბრიჩკით“ დაეტოვებინა.

საინტერესოა, რომ ზემოთ მოხსენებული ძველი წისქვილი, „რომელსაც ყოველი მხრით ქარი უბერავდა“, არაა დაფიქსურებული „გატეხილ ყამირში“: „...და მეორე დღეს ის,¹ მაკარ ნაგულნოვი, ატამანელი ლიუბიშკინი, ტიტ ბოროდინი და ფრონტელი რვა კაზაკი ჯერ კიდევ დილიდანვე ანდრეის ქოხის ახლოს შეიყარნენ, შეკაზმულმა სხვადასხვა ფერის ცხენებმა ქართას იქით გააიყვანეს მხედრები და შარახე დიდხანს ტრიალებდა ვახაფხულის მტვერი, მსუბუქი ნალებით დაჭედელ ცხენთა ფეხებმა რომ ააბუქეს“ ([5], 38).

საყურადღებოა ისიც, რომ გრემიაჩი ლოგი „წყნარი ღონის“ პირველ წიგნშიც გვხვდება, მაგრამ არა როგორც ხუტორის, არამედ იაგოდნოეს ახლოს ერთი ადგილის სახელი (ამიტომაც იწერება *Гремячий лог*—მეორე სიტყვა პატარა ასოთი იწყება განსხვავებით ხუტორის სახელისაგან *Гремячий Лог*). შვილის, ეგვენის შეკითხვას—ნადირობამ როგორ ჩაიარაო, მოხუცი გენერალი ლისტინცივი პასუხობს: „—გრემიაჩი ხევიდან მელა გამოვაგდეთ, მივდიეთ ტყის პირამდის, ბებერი მელა გამოდგა, ძაღლები მოატყუა“ ([3], 155).

3. იაკოვ ფომინი წინა პლანზე პირველად გამოდის „წყნარი ღონის“ მეოთხე ნაწილში (წიგნი მეორე— [3], 440); შეიძლება დროის განსაზღვრაც—1917 წლის თებერვალი: „პეტრო უსმენდა ფომინის უთავბოლო სიტყვას და მოაგონდა 1917 წლის თებერვალი, ის დღე, როდესაც პოლკში დარია ჩამოვიდა. პეტროგრადისაკენ მიმავალმა პეტრომ მაშინ პირველად დაინახა ფომინი სადგურზე“ ([4], 108). თავიდან მას ვეცნობით, როგორც განიერქერაულვაშა და ქერაწარბა კაზაკს ელანის სტანიცის ხუტორ რუბეჟინიდან, დეზერტირ ატამანელს (პეტროს შეკითხვაზე—მაშ გამოიქეცი? როგორ მოგივიდაო, მიუგებს: ველარ ავიტანე, ძმაო). ფომინის შემდგომ გზას შეიძლება საგულდაგულოდ გაგვეთ „წყნარი ღონის“ მესამე და მეოთხე წიგნებში: 1918 წელს ის, ვახმისტრი, „უჭკუო, გონებაშეზღუდული კაზაკი“ ([4], 102) სათავეში ჩაუდგა მეამბოხე პოლკს; ასე იქცა 28-ე პოლკი, რომელმაც ფრონტი მიატოვა, ფომინის მეამბოხე პოლკად; ატამან კრასნოვის ტელეგრაფით გადმოცემულ ბრძანებას—ჭკუა მოიკრიფე და პოლკით პოზიციაზე დადექიო, ფომინმა ტელეგრაფითვე უპასუხა—წადი შენი დედაო—([4], 115), ორი წელი ემსახურებოდა საბჭოთა ხელისუფლებას, თავდაჯერებული და ბაქია ვახდა, „საოლქო რევეკომს განაგებდა“ (პეტროს სიტყვებით, [4], 144); როცა კაზაკები კომუნას აუჯანყდნენ, ვიოშენსკაიდან გაიქცა და აჯანყების ჩახშობის შემდეგ სულ სხვა კაცი ვახდა: „მას კოხტად შეეკრილი კავალერისტული ფარაჯა ეცვა, სათუთად მოვლილი ქერა ულვაშები ლამაზად აეგრინხა და მთელ ფიგურაში, გამოზომილ ვაჟაკატურ სიარულში და კმაყოფილ ღიმილში, პირად უპირატესობასა და წარმატებას ამჟღავნებდა“—([4], 753).

¹ ანდრეი რაზმიოტნოვი—თ. ე.

შემდეგ სხვადასხვა მიზეზებმა—საყარაულე ბატალიონის აჯანყებამ, რომელსაც ბატალიონის მეთაური, ფომინის მეგობარი და თანამოსამსახურე ვაკულინი ხელმძღვანელობდა ([4], 766), კომისართა მოძალობამ, სასურსათო გაწვრამ („ერთი ცუნანოთ, ვიოშენსკაიაში ჩავედით, იქ კი ჩვენი ოჯახებისათვის სასურსათო რაზმებს მთელი პური წაურთმევიათ? კაზანკელები ძალიან ნაწყენი არიან ამ სასურსათო რაზმებზე. მარცვალს არ სტოვებენო, სულ მიაქვთო“...—([4], 767)—ფომინი კვლავ აქცია მუამბოხედ; ამჯერად საბჭოთა ხელისუფლების წინააღმდეგ ამბოხებულნი ესკადრონის მეთაური გახდა. ეს, როგორც ტექსტიდან იოლად დგინდება, 1920 წლის ბოლოს იყო.

მომდევნო წელს ფომინი ოლქში დაეხეტებოდა ესკადრონთან ერთად; იმედი ჰქონდა, რომ კაზაკებს საბჭოებზე წააქეზებდა და წამოშლიდა; „ფომინის ბანდაში აპრილის¹ პირველ რიცხვებში მხოლოდ ოთხმოცდაექვსი მხედარი იყო“—([4] 794), ეს რომ 1921 წელია, მოხუცი ჩუმაკოვის სიტყვებიდანაც ჩანს, როცა ის გრიგორის მიმართავს: „ცოტა ხანს გეომათ მინც, მეოთხე წელია ჩხუბობთ“—([4], 796); თუ 1918 წლიდან ავთვლით, როცა ეს „ჩხუბი“ დაიწყო, მაშინ მართლაც 1921 წელი გამოდის.

ფომინის დაღუპვის ამბავს ჰყვება მისი თანამებრძოლი ჩუმაკოვი (ახლახან ნახსენები მოხუცის თანამოგვარე), რომელიც „წყნარი ღონის“ დასასრულს დეზერტირებთან (მისივე თქმით, „მშვიდობიან ყაჩაღებთან“) მიდის და იქ გრიგორის ხედება, ძნელი დასადგენი არაა, რომ ფომინის ბანდის განადგურება 1921 წლის მიწურულს ხდება, უფრო ზუსტად, ოქტომბრის თვის შემდეგ.

ფომინი და მისი ბანდა ერთხელაა მოხსენებული „გატეხილ ყამირში“, რაიკომის ბიუროს სხდომის ცნობილ სურათში. ვავისხენოთ, რომ ამ სხდომაზე მაკარ ნაგულნოვს პარტიის რიგებიდან რიცხავენ. თავზარდაცემული და გაშმაგებული მაკარი ყვირილით მიმართავს საორგანიზაციო განყოფილების გამგეს ხომუტოვს:

„შენ რას იკრიკებო, ხომუტოვ, როგორც ბ...? ჩემს ცრემლებს დასცინი? შენ!... თუ დაერთ წელში², როცა ფომინი თავის ბანდით ოლქში დაწანწალობდა, შენ ოლქკომში მოხვედი, ვახსოვს? ვახსოვს, ძაღლის გავარდნილო? მოხვედი და პარტილიეთი დასტოვე, სოფლის მეურნეობას მინდა ხელი მიეყო... შენ ფომინის გეშინოდა! ამის გამო მიატოვე პარტილიეთი“...—([5], 259).

ზემთმობიდან შეიძლება დავსკვნათ, რომ ფომინი და მისი ბანდა „გატეხილ ყამირში“ „წყნარი ღონიდან“ „მოდიან“.

4. კიდევ ერთი პერსონაჟი, „გატეხილი ყამირის“ ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი პერსონაჟი, „გადმოდის“ „წყნარი ღონიდან“. ესაა ალექსანდრ პოლოვცევი. სამხარეთ პოლიტსამმართველოს ლაქლაქა თანამშრომლის ბიოკო-გლუხოვის მონაყოლის მიხედვით, ის და ხიენიაკი დაეძებენ პოლოვცევს, თეთრი არმიის ყოფილ ესაულს, დამსჯელს, პოდტიოლკოვისა და კრივოშლიკოვის რაზმის სიკვდილით დასჯის მონაწილეს—([5], 595).

ეს დასჯა შემადრწუნებლადაა გადმოცემული „წყნარი ღონის“ მეხუთე ნაწილის (წიგნი მეორე) ფურცლებზე. აქ ჩვენ პოლოვცევს არც ერთხელ არ ვხვდებით, მაგრამ ის, რევოლუციის დაუძინებელი მტერი, ადვილად შეიძლება „გავარჩიოთ“ დამხერებტ კაზაკთა მჭიდრო მწყრივში. ეგებ პოლოვცევი ახლოს იდგა სასტიკ და

¹ 1921 წლისა—თ. ე.

² ქართულ თარგმანში შეცდომით წერია „ოც წელში“—თ. ე.

ვერაგ, პირდაპირ ბარბაროსული სულის მქონე მიტკა კორშუნოვთან, ეგებ მასავით მოეჭუტა თვალები—ღრმად ჩამჯდარი კუშტი თვალები, მასავით ისრებოდა წინ და მტკიცედ ტუჩებმოკუმული პირდაპირ მკერდში უმიზნებდა წყარი ღონის რომელიმე უმწეო შვილთაგანს...

დაბოლოს, შევნიშნავთ, რომ პოდტიოლკოვის რაზმი მოიხსენიება „გატეხილი ყამირის“ დასაწყისშიც, როცა მოთხრობილია ანდრეი რაზმიოტნოვის ტრავიკული ხვედრი: „ხოლო სამი თვის შემდგომ, კრივია მუზგას ახლოს შესახვევ პუნქტზე, ყუმბარის ნამსხვრევით მსუბუქად დაჭრილმა ანდრეიმ შემთხვევით შეხვედრილ თანასტანიცელისაგან შეიტყო, რომ პოდტიოლკოვის რაზმის განადგურების შემდეგ, გრემიაჩი ლოგში თეთრმა კახაკებმა, ანდრეის ხუტორელებმა, წითლებთან წასვლის საზღაურად, მის ცოლს ავი დღე დააყენეს; ეს ამბავი მთელ ხუტორს მოედო, ევლოკიამ შავი სირცხვილი ველარ აიტანა და თავი მთიკლაო“—(15), 38).

ამგვარად, „წყნარ ღონსა“ და „გატეხილ ყამირში“ საერთო პერსონაჟებისა და დამაკავშირებელი ელემენტების არსებობა, ჩვენი ფიქრით, კიდევ ერთი დადასტურებაა იმისა, რომ „გატეხილ ყამირის“ საფუძვლად მწერლის პირადი დაკვირვებებიც უდევს, რომ მ. შოლოხოვმა მშვენივრად იცის ღონის მხარე და მხურვალედ უყვარს იგი. სწორედ ეს ცოდნა და სიყვარულია „რეალიზებული“ მის უკვდავ ქმნილებებში.

რუსული ლიტერატურის ისტორიის
კათედრა

ლიტერატურა

1. А. Метченко. Великой силой слова. „Правда“, 23 мая 1975 г.
2. Анатолий Канинин. Время „Тихого Дона“. „Известия“, 22 февраля 1975 г.
3. მიხეილ შოლოხოვი, „წყნარი ღონი“. წიგნი I—II. თბილისი, 1974. თარგმნა თინათინ ჯავახიშვილმა.
4. მიხეილ შოლოხოვი, „წყნარი ღონი“. წიგნი III—IV. თბილისი, 1975. თარგმნა თინათინ ჯავახიშვილმა.
5. მიხეილ შოლოხოვი, „გატეხილი ყამირი“. წიგნი I და II, თბილისი, 1972. თარგმანი არისტო ქუმბაძისა.

Т. ЭБАНОИДЗЕ

К ВОПРОСУ О СВЯЗИ «ПОДНЯТОЙ ЦЕЛИНЫ» С «ТИХИМ ДОНОМ»

Резюме

В статье предпринята попытка рассмотреть один частный вопрос творчества М. Шолохова—о связи между героями, ситуациями, местами действия романов „Тихий Дон“ и „Поднятая целина“.

Обращается внимание на отдельные конкретные „коммуникации“, связывающие эти два произведения.

Наблюдения автора статьи чисто „содержательного“ характера и касаются преимущественно персонажей.

T. EBANOIDZE

CONCERNING THE RELATION OF "SOIL UPTURNED" AND "AND QUIET
FLOWS THE DON"

Summary

An attempt is made at considering a particular problem in M. Sholokhov's work, i. e., the relationship between the characters, situations and places of action in the novels "And Quiet Flows the Don" and "Soil Upturned".

Attention is drawn to particular "communications" linking the two novels.

The present observations are of purely "content" nature and are mainly concerned with the personages of the novels.

რომანტიკულისა და რეალისტურის საკითხისათვის ბ. შვეჩენკოს პოეზიაში

რეზაზ ხვედელიძე

შვეჩენკოს პოეზიაში რომანტიკულისა და რეალისტურის შესწავლისას ყურადღება ძირითადად გამახვილებულია მისი შემოქმედების ადრეულ ეტაპზე გაჩენილ ტენდენციებსა და იმ ფაქტორებზე, რამაც დააჩქარა პოეტის მსოფლმხედველობის ევოლუცია. მაგრამ საკითხის ნათელსაყოფად, პირველ ყოვლისა, საჭიროა წინამორბედ უკრაინელ რომანტიკოს პოეტებთან შვეჩენკოს პოეზიის შემხები წერტილების გამოკვეთა თანამედროვე და ისტორიულ სინამდვილესთან მიმართების თვალსაზრისით. ამის შედეგად უფრო საფუძვლიანად გაირკვევა შვეჩენკო უკრაინულ პოეზიაში მოვიდა დამოუკიდებელი შემოქმედებითი მრწამსით, თუ ისიც თავდაპირველად ტიპიურ რომანტიკოსად გვევლინება, რომლის თვალსაზრისის შეცვლა განისაზღვრება საზოგადოებრივი მნიშვნელობის მოვლენათა მკვეთრი ზემოქმედებით.

უბრალო ადამიანის ყოფის, მისი ზნეობის პოეტიზირება, ისტორიულის შერწყმა ფოლკლორულ ფანტასტიკასთან საერთო ნიშანთვისებაა უკრაინული რომანტიზმისა, უპირველესად რომანტიკული ბალადის ჟანრისა. დამახასიათებელია აგრეთვე ისიც, რომ უკრაინაში რომანტიზმი მკვიდრდება ბურლესკური პოეზიის ტრადიციების უკუგდებისა და ლიტერატურაში ხალხურობისათვის ბრძოლის გზით, რაც შეეხება რეალიზმის ელემენტებს, მისი გაჩენა, როგორც სხვაგან, ისე აქაც, უკავშირდება სინამდვილისადმი კრიტიკულ დამოკიდებულებას. ხოლო რეალიზმის საფუძვლის შექმნა საკუთრივ უკრაინულ ლიტერატურაში უშუალო მიმართებაშია გარდამავალი პერიოდის მწერლობასთან, როცა დომინანტის ადგილი ეკავა ბურლესკურ-ტრავესტულ პოეზიას.

რეალისტური ნაკადი ბურლესკურ-ტრავესტულ პოეზიაში რეალური სინამდვილის უშუალო ასახვასთან არის დაკავშირებული, რაც მას განასხვავებს ძველი უკრაინული ლიტერატურისაგან, რომელიც ან ბიბლიიდან იღებს სიუჟეტებს ანდა მეტნაკლებად უკრაინაში საარწმუნოებრივ-რელიგიური ბრძოლის კონკრეტულ-ისტორიულ ფაქტებს ეყრდნობა.

ბურლესკის შემქმნელები შემოქმედებით პრაქტიკაში იყენებდნენ ყოფითი სინამდვილის დეტალებს, სცენებს, რომლებმაც თანდათანობით შეიძინეს იდეური მნიშვნელობა და რეალიზმის საფუძველი შექმნეს. სოციალურ-ესთეტიკური არსით ბურლესკურ-ტრავესტული პოეზია საერთოდ, მართალია, ახლოსაა პოლიტიკურ-სატირულ ლიტერატურასთან, მაგრამ უკრაინაში ის წარმოიშვა როგორც პირდაპირი უარყოფა სასკოლო-რელიგიური დრამატურგიის მოძველებული კანონებისა.

ამ მხრივ, მან თავისი ფუნქცია მართლაც სანიმუშოდ შეასრულა, თუმცა ოციან წლებში მიიწვ დათმო პოზიციები, რადგან, ჯერ ერთი, უკვე არსებული ზოგი უნარი დააქინა (ახალი კი არ შეუქმნია), მეორეც, რაკი ყველაფერი დაუქვემდებარა კომიკურს, ამდენად შეზღუდა, ზოგჯერ უგულვებლყო ადამიანის სულიერი განცდებისადმი სერიოზული დამოკიდებულება და მშვენიერისაკენ მისი მისწრაფების გამოხატვის ტენდენცია.

ბურლესკურ-ტრავესტული პოეზიისა და მის პარალელურად გაჩენილი სატირულ-ყოფითი უნარებისაგან უკრაინულ ლიტერატურაში შემოტანილი რეალიზმის ელემენტები არც სენტიმენტალიზმსა და არც რომანტიზმს თავის საწყის სტადიაში არ განუვითარებია. რომანტიზმმა ფეოდალიზმის წიაღში იგნორირებული ადამიანი ლიტერატურის ცენტრში დააყენა და არსებითი მნიშვნელობა, როგორც ცნობილია, გმირის სუბიექტურ მდგომარეობას მიანიჭა (თუმცა არც „მე“-ს ყოფიერებიდან გასვლა ყოფილა მისთვის უცხო) და არა ობიექტურ კანონზომიერებას ან ცხოვრებისეულ ლოგიკას, რომელიც ადამიანზე, როგორც სოციალურ არსებაზე, ახდენს გავლენას და რაც ამოსავალია რეალისტური ხელოვნებისათვის. ასე რომ, ბურლესკურ-ტრავესტული პოეზიის რეალისტური ნაკადი რომანტიკოსთაგან ფაქტიურად უარყოფილი იქნა. ცხადია, ეს არ ნიშნავს იმას, რომ რომანტიზმსა და რეალიზმს საერთო არაფერი აქვთ ერთმანეთთან.

მომავლის უპერსპექტივობისა და უიმედობის მიუხედავად, უკრაინელი რომანტიკოსების შემოქმედება არ არის საზოგადოებრივი შინაარსისაგან დაცლილი. მათთვის ინდივიდუალისტებისაგან განსხვავებით, არც თვალდახუჭული ბულბულივით სტვენა და საკუთარი გალობით ტკბობაა მთავარი, რომანტიზმმა, განსაკუთრებით მისმა აქტიურმა ფრთამ, ხელოვნება საზოგადოებრივ პრობლემებს შეუსისხლხორცა. სწორედ ეს აერთებს მას რეალიზმთან.

უკრაინელი რომანტიკოსების მსოფლმხედველობის მერყეობისა და ეროვნული კულტურის განვითარების შესაძლებლობაზე რწმენის უქონლობის საფუძველი აწმყოს პასიურობაა. მცდარობა მათი კონცეფციისა იმთავითვე ეფუძნებოდა პოზიციის სისუსტეს. ისინი ვერ ჩაწვდნენ საზოგადოების განვითარების შინაგან იმპულსებს და არც უკეთესი მომავლისაკენ გზის ძიება დაუსახავთ მიზნად.

უკრაინულ რომანტიზმში რომანტიკოსებისათვის საერთოდ დამახასიათებელი განწყობილებები შედარებით სრულად წარმოჩნდა ისტორიული თემის დამუშავებისას. მაგრამ, როგორც წესი, აქ ყველგან დარღვეულია ისტორიზმის პრინციპი და წარსულის მოვლენებთან დამოკიდებულებაში აშკარად შეიმჩნევა ვოლუნტარიზმი. ამის საუკეთესო ნიმუშად გამოდგება პ. კულიშის პროზაული თხზულებანი ისტორიულ თემაზე და მ. კოსტომაროვის ისტორიულ-რომანტიკული დრამატურგია, სადაც ქრონოლოგიური მიჯნების დარღვევაზე რომ არაფერი ვთქვათ, საკუთარი მრწამსის მიხედვით არის შეფასებული უკრაინის ისტორიის ეპოქალური მოვლენებიც კი.

ძირითადი დამსახურება უკრაინელი რომანტიკოსებისა იმაშია, რომ მათ პასიური აწმყოს საპირისპიროდ შექმნეს გამათავისუფლებელი ეპოქის რომანტიკული სახეები. ლექსში „ბანდურისტის სიკვდილი“, რომელიც უკიდურესად ნაღვლიანი განწყობილებით გამოირჩევა, ა. მეტლინსკი მისტირის ძველ დიდებას, მწუხარებასთან მიტოვებული მართოსული, მოხეტიალე მომღერალი წარსულზე ოცნებით ცოცხლობს.

პოეტი მოსთქვამს იმის გამო, რომ აღარ აღდგება გეტმანთა მახვილი, სამ-

შობლოს სიყვარული სამუდამოდ დასამარებელია, აბუჩად აგდება და დაცინვა მეფობს ყველგან [1].

წარსულის გაიდევლების მხრივ, ა. მეტლინსკის პოეზიასთან ახლოსაა მ. კოსტომაროვის ლექსები—აღსავსე უსასოებაში გადასული ნაციონალური წუხილით. მართალია, მონარქიული წყობილების საწინააღმდეგო ნოტები აქა-იქ მის შემოქმედებაშიც ისმის, მაგრამ უაღრესად ემპირიულად, კონკრეტული, შინაარსის გარეშე. გმირული ისტორიისადმი მღელვარე დამოკიდებულება განაპირობებს ანალოგიურ მოტივებს ლ. ბოროვიკოვსკის ლირიკაში. მოუწყობელი სინამდვილით ნასაზრდოები რომანტიკული სევდა ამ უკანასკნელის ლექსებში მეტი სიმკვეთრითაა აღბეჭდილი, თუმცა მისი პოეტური იდეალიცა და პოზიტიური გმირიც წარსულში იძებნება.

უშუალოდ თანამედროვეობას რაც შეეხება, პასიურ რომანტიკოსთა პოეტური შეგრძნებანი, გამონაკლისის გარდა, არ გასცილებია თვითმპყრობელობისადმი ლოილობას. ცხადია, მათ მოქმედებაში გზედებით უბრალო ადამიანის მიმართ გულითად თანაგრძნობას, მაგრამ არსებითად ისინი ცდილობენ შეარიგონ მკითხველი სინამდვილესთან, შესაბამისად, ხატავენ რა მას მოძველებულ იდეალებთან შეხმატკბილებულად. ამიტომაც მათთვის უცხო არაა ცარიზმის წინაშე ქედმოხრის ცდა. უფრო მეტიც: ა. მეტლინსკი ხშირად ხაზს უსვამს ხელისუფლების ყურადღებას უკრაინული კულტურისა და სლავიანური პრობლემებისადმი საერთოდ. მეფის სადიდებელ ტირადებს მის შემოქმედებაში ერწმეის საკმაოდ მიაბიჭური მოთხოვნაც გლენჭური დემოკრატიისა.

უკრაინულ რომანტიკოსებისათვის ნიშანდობლივი ეკლექტიზმი შევჩენკოს მოქმედების არც ადრეულ პერიოდში ყოფილა თვალშისაცემი, მაგრამ ის ჯერ კიდევ არ არის რომანტიკული ილუზიებისაგან თავისუფალი და, ამდენად, სწორად არ აქვს გააზრებული, რა გზით წარიმართება მისი, როგორც ხელოვანის, მომავალი. აქედან გამომდინარე პოემა „გაიდამაკებში“, სადაც ეროვნული ჩაგვრის წინააღმდეგ მან დაუფარავი სიძულვილი გამოხატა, წერდა: „შლიახტა და პლებეი არსებითად მამა და შვილი არისო“ (2).

შევჩენკოს ადრეული პოეზია, შექმნილი პეტერბურგში რომანტიზმის აყვავების ხანაში, ცხადია, ინარჩუნებს ესთეტიკურ კავშირს რუსულსა და პოლონურ ლიტერატურასთან, მაგრამ თემატური თვალსაზრისით წმინდა უკრაინულია. სამშობლოსთან დიდი ხნის განშორების მიუხედავად, მისი ლექსები არის არა ყრმობისდროინდელი უზრუნველ შეგრძნებათა რემინისცენცია, არამედ მოქალაქეობრივი ტკივილებით აღვსილი ადამიანის გულისთქმა. პოეტს საგრძნობლად ეტყობა წინამორბედ რომანტიკოსთა შემოქმედების გავლენის კვალიც, ოღონდ „კობზარის“ ავტორი პირველ რიგში თანამედროვეობის პოეტია, თავისი ხალხის ინტერებით ცოცხლობს და უშუალოდ განიცდის მის სატყეარს. რაც შეეხება თანაგრძნობის ფორმას, იგი ამ ეტაპზე რამდენადმე სენტიმენტალურ-რომანტიკული ელფერისაა. შევჩენკოს, მართალია, ლიტერატურაში შემოაყვას ობოლი და უთვისტომო ადამიანები, მიტოვებული, გაუბედურებული გოგონები, დამწუხრებული დედები, რომელნიც საშინელი სოციალური დანაშაულის პოეტურ სიმბოლოებად წარმოვიდგებოთ [3], მაგრამ სახეთა შექმნის თავისებურებით, საგნებისა და მოვლენებისადმი მღელვარე დამოკიდებულებით, რაც ლირიკულ წიაღსვლებში აირეკლება, ის მინც რომანტიკოსია. რომანტიკული ნაკადის კვალი შევჩენკოსთან განსაკუთრებულად ბალადებსა და პოემა „კატერინაში“ აღბეჭდილი.

ბალადა ტიპიური ჟანრია რომანტიკული პოეზიისა. თემად იღებს ტრაგიკულ სიუჟეტებს, უკავშირდება უბედურ სიყვარულსა და სისხლიან შურისძიებას. ემოციონალობის თვალსაზრისით კი, როგორც ცნობილია, ავითარებს დაღვრემილობისა და მელანქოლიურობის ნოტებს, რომელსაც თან სდევს თხრობის აგუბდათი ლირიკული ტონი.

ცრურწმენაზე ხალხური თქმულებების სესხებით და ფანტასტიკური ელემენტის შემოტანით ბალადა „შეშლილში“ შევჩენკო აგრძელებს უკრაინული რომანტიკული პოეზიის ტრადიციებს, ხოლო ბალადა „ვერხში“, სადაც განვითარებულია ზოგადადამიანური მოტივი სიყვარულის ყოველსშემძლე ძალასა და მით გამოწვეულ მწუხარებაზე, არარეალური მხოლოდ გოგონას ვერხვად გადაქცევაა, პერსონაჟსა და გარემოს შორის კონფლიქტი კი შორსაა რომანტიკული მისტიკისაგან. ფანტასტიკური ელემენტი საკმაოდაა ბალადა „დამხრჩვალში“. თუმცა ქვრივი ქალის სახე აქ გახსნილია სოციალურ-ყოფით ასპექტში. თხრობის სპეციფიკით ეს ბალადა ლირიკულ-ეპიკურ პოემას უახლოვდება.

შევჩენკოს ბალადები, ამ ჟანრში საერთო ლიტერატურულ ტრადიციებთან კავშირის მიუხედავად, მომდინარეობს არა ლიტერატურული წყაროდან, არამედ უკრაინული ფოლკლორიდან. პოეტი ტიპიური რომანტიკული ფორმით გადმოსცემს რეალურად არსებულის შინაარსს. დამოუკიდებელია ის ბალადის სიუჟეტის დამუშავების თვალსაზრისითაც. მის ბალადებში არ არის ვამპირი, არც მისი სახიერი გაგება, თუმცა შევჩენკო აღიზარდა რომანტიზმის ციებცხელების ხანაში, „ამ უკანასკნელს კი ნაბიჯიც არ გადაუდგამს ბოროტი სულის გარეშე“ [4].

შევჩენკოს ნათელი და კაცთმოყვარე ბუნება ზურგს აქცევს ადამიანის მიმართ ყოველგვარ სიძულვილს და ცდილობს თავი აარიდოს სიყვარულის ტრაგედიას, ნღველსა და მწუხარებას. გოგონას ვერხვად გადაქცევა სატრფიალო გრძნობის დასასრულს კი არ მოასწავებს, არამედ მის გაგრძელებას ყოფიერების სიმბოლური ფორმით. ეს არის ორიგინალური შევჩენკოსთან. გარკვეული თავისთავადობა საერთოდ მისი ბალადებისა იმაშიცაა, რომ აქ პოეტის განცდას რეალიზმისათვის ნიშანდობლივი კონკრეტულობა ახასიათებს. ამიტომ ისინი მკითხველში ტრაგიკულის ზოგადგანცდისმაგვარ ასოციაციებს კი არ იწვევენ, არამედ ტიპიური ცხოვრებისეული ტრაგედიისას. სწორედ ეს შტრიხი არის შევჩენკოს ბალადებში რეალისტური, მაგრამ, ცხადია, არ შეიძლება იმის დაფიქსება, რომ ჯადოსნური სამყარო ფაქტიურად აქაც დამღუპველად მოქმედებს გამიჯნურებულთა ბედზე. ამის მიუხედავად, მათ ტრაგიკულ ხვედრს მაინც არაფერი აქვს საერთო მისტიკურის ქადაგებასთან, რაც უცხო არ ყოფილა მ. კოსტომაროვისა და პ. კულიშისათვის.

რეალისტური შინაარსი შედარებით გამოკვეთილია პოემა „კატერინაში“. ნაწარმოებისათვის შევჩენკო სიუჟეტად ჩვეულებრივ ყოფით ამბავს იღებს. ოფიცრისაგან შეცდენილი, შემდეგ მიტოვებული კატერინას უბედურების მიზეზი ჩადენილი „ცოდვისათვის“ ახლობელთა მკაცრი გულისწყრომისა და არა ჯადოსნური სამყაროსადმი გულუბრყვილო მინდობა. პოემაში რომანტიკულია შინაარსის გადმოცემა. ემოციურობით ის ახლოსაა რომანტიზმის პოეტიკასთან, ხოლო ლირიკულ-ეპიკური ფორმით რომანტიკული პოემის ჟანრს განეკუთვნება. ეპიურ თხრობას შენაცვლებულ ლირიკულ წიადსვლებში ჩანს პოეტის განსაკუთრებული დაინტერესება ყოფითი მოვლენებით, სევდიანი განწყობილება და სუსტის შეუბრალებლობის წინააღმდეგ პროტესტი. აწმყოს ამგვარი აღქმით შევჩენკო სავსებით გაემიჯნა წინამორბედ რომანტიკოსთა სერვილიზმს. მის პოეზიაში თანამედროვეობის

მიმართ კომპრომისზე წასვლის ნიშანწყალიც კი არაა. პოეტის გულისტკივილს განსაზღვრავს არა წარსულ დიდებზე ამო გოდება, არამედ მისი დროის ადამიანის ყოველდღიური ყოფით შემოსაზღვრულობა და ინდიფერენტულობა. მართალია, ის ჯერ კიდევ ვერ პოულობს არსებული სინამდვილისაგან თავდაღწევის გზას, მაგრამ ღრმა მწუხარებასა და პროტესტში იგრძნობა გაუცნობიერებელი ფიქრი მომავალზე, საიდანაც ლოგიკურად გამომდინარეობს ხალხის პოტენციური ძალის ძიების საკითხიც. ამ კითხვას პოეტი მიჰყავს გამათავისუფლებელი ბრძოლის ეპოქამდე, სადაც უკრაინელი ხალხის ენერგიამ განსაკუთრებულად იჩინა თავი, სხვა რომანტიკოსების შემოქმედებაში უკრაინის წარსული და აწმყო ერთმანეთისაგან გაითიშა. წარსულზე ქვითინით ისინი თანამედროვეებში ნაღველსა და უიმედობას ნერგავდნენ, შეფჩენკომ კი პოემა „გაიდამაკებით“ მწარე სინამდვილეს წარსულის ჰეროიკა დაუპირისპირა და ამით ხალხის სოციალური და ეროვნული შეგნების გაღვივება სცადა.

„გაიდამაკებში“ პოეტმა რეალისტურად დახატა ეპოქის ლაშქრობათა საერთო ხასიათი, კოლორიტი, გაიდამაკური მოძრაობის ობიექტური მიზეზები, უკრაინისადმი პოლონელ ფეოდალთა დამოკიდებულების მტაცებლური ხასიათი სატირული თვალსაზრით წარმოგვიდგინა. გლეხობისა და კაზაკობის მიერ ბრძოლებში გამოვლენილი კოლოსალური ენერგია მას საფუძველს აძლევს იმედით შეხედოს მომავალს. ამიტომ იქ, სადაც წარსულსა და მყოფადის საკითხს ეხება პოეტი, მისი სიტყვა ბრძოლის წყურვილით ივსება:

იცინე, ვერაგო მტერო,
 მაგრამ ბევრს ნუ იცინებ, რადგან ყოველივე დაიღუპება,
 გარდა სიტყვისა,
 სიტყვისა, რომელიც უამბობს ყველას
 რა ხდებოდა ამ ქვეყნად
 ვისი იყო სიმართლე და, ვისი—უსამართლობა
 ან ვისი შვილები ვართ ჩვენ [1]

გაიდამაკური მოძრაობის ბოლო პერიოდი შეფჩენკომ მკვდრეთით აღადგინა მხოლოდ იმიტომ, რომ მასში გლეხობის ფართო ეროვნულსა და სოციალურ მოძრაობას ხედავდა, ამავე დროს წარსულის გაცოცხლებით სურდა მკითხველი თანამედროვეობაზე დაეფიქრებინა:

სიმართლე არ არის, ვერ ისარა,
 უსამართლობა მეფობს [1].

მიუხედავად ამისა, ისტორიულ პიროვნებათა დახატვისას შეფჩენკოსათვის ამოსავალი რომანტიკული თვალსაზრისია. ისტორიულად გაიდამაკური ბრძოლის მეთაურები პოემაში უკანა პლანზე დგანან და ზოგი ისეთი რამ მიეწერებათ, რასაც ადგილი არ ჰქონია, მთავარ პერსონაჟად კი პოეტს შემოჰყავს ფანტაზიით შექმნილი, ხალხის შვილი, იარომა ვალაიდა. პოემაში, მართალია, საკმაოდაა მძაფრი კოლიზიები, გმირების მოქმედებაში—არაჩვეულებრივი, ამალღებული, ჰიპერბოლური, მაგრამ ისინი მიწიერ სინამდვილეს მოწყვეტილი მაინც არ არიან, რაც ადასტურებს მწერლის უტყუარ დამოკიდებულებას ისტორიული პროცესის კანონზომიერებისადმი.

თუ „გაიდამაკებში“, „გამალიასა“ და „ივანე პიდკოვაში“ შეფჩენკო მაინც ვერ ასცდა ისტორიულ შემოსაზღვრულობას და გეტმანური უკრაინა ასე თუ ისე გააიდუალა, ამას თავისი მიზეზები ჰქონდა. კერძოდ, ჯერ ერთი ახალგაზრდა პოეტს არ შეეძლო ისტორიის პროცესში პიროვნების როლის ობიექტურად წვდომა;

მეორეც—მეცნიერულად დაუმუშავებელი წყაროები და ხალხური თქმულებები, რომელთაც ის ეყრდნობა, არ ქმნიდა გამათავისუფლებელი ბრძოლების ზუსტ სურათს. ამდენად ისტორიულ წარსულთან შევჩენკოს მიმართების ხასიათი მეტ-ნაკლებად უკავშირდება საერთო რომანტიკულ ტენდენციებს. მაგრამ გამათავისუფლებელი ეპოქის გაიდებულებასა და ისტორიის მოვლენათა ერთგვარ შელამაზებაში, განსხვავებით პასიურ რომანტიკოსთაგან, მაინც არ ზანს წარსულის ეგზოტიკის ჩვენების ცდა. ამასთანავე მისი პოეზიის საერთო დემოკრატიული თემატიკაც ადასტურებს, რომ მოვლენათა შეფასებისას რეალისტის სიფხიზლე პოეტს არც ამ ეტაპზე აკლდა. რომანტიკული პოემების მხატვრულ სახეთა სიახლოვე მიწიერ სინამდვილესთან და მოვლენათა ობიექტური განსჯისაკენ მისწრაფება ცხადყოფს იმასაც, რომ რეალისტური მეთოდისათვის შევჩენკო შინაგანად იმთავითვე მომზადებული იყო.

პოეტის რომანტიკული ილუზიები გაქრა, როცა თოთხმეტი წლის განშორების შემდეგ (1843 წ.) პეტერბურგიდან უკრაინაში დაბრუნდა. ათი თვის მანძილზე უბრალო ხალხის ცხოვრების გაცნობამ მწუხარება გაუთავიკა მას. „მე ვიყავი უკრაინაში, ვიმოგზაურე და ვტიროდი და მხოლოდ ვტიროდი ყველგან“ — [6] წერდა შევჩენკო მეგობარს. სწორედ აქედან იწყება მის შემოქმედებაში ძიება მიზეზებისა, რამაც უკრაინელი ხალხი ეროვნულსა და სოციალურ უბედურებადღე მიიყვანა. ის უკვე ობიექტურად აფასებს ისტორიული და თანამედროვე ცხოვრების მოვლენებს, დამოუკიდებლობისათვის საუკუნოვან ბრძოლას, რომელმაც თავისუფლების ნაცვლად მონობა მოუტანა მის ხალხს. მაგრამ სინამდვილის მხოლოდ ნეგატიური შთაბეჭდილებების მიჩნევა შევჩენკოს მსოფლმხედველობის მკვეთრად შეცვლის ერთადერთ მიზეზად, მიუხედავად იმისა, რომ ამას ზოგი მკვლევარი საგანგებოდ განხაზავს, არ იქნება სწორი. პეტერბურგში მყოფი პოეტი არ შეიძლებოდა შორს ყოფილიყო რუსეთის საზოგადოებრივ აზროვნებაში დაწყებული პროგრესული მოძრაობისაგან. ეს ახალი ტალღა ლიტერატურასა და საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მომწიფდა ევროპაში. 40-იანი წლებიდან ფრანგული რომანტიკული სკოლა წმინდა ესთეტიკური რადიკალიზმიდან გადავიდა პოლიტიკურსა და რელიგიურ რადიკალიზმზე (პიუგო, ლიამენე) [7]. რომანტიკოსთა თვალწინ, მათი უშუალო გავლენის შედეგად, იქნება სრულიად ახალი მიმდინარეობა. ამავე ხანაში ბალზაკი, ხოლო უფრო ადრე სტენდალი—ქმნიან რეალიზმის ახალ საფუძველს. ევროპის სულიერი მოძრაობის ეს ტალღა რტაცებს რუსეთის ცნობილ ადამიანებს, მათ შორის შევჩენკოსაც, მით უმეტეს „გლახობისადმი სიმპათია აღრევე ეწეოდა მას ამ მხრით“ [7]. ამიტომაც სრულიადაც არ არის გესაკვირი, რომ ახალი იდეისა და უკრაინაში მიღებული შთაბეჭდილებათა გავლენით მალე ხუნდება პოეტის კაზაკური იდეალები და მის პოეზიაში ჩნდება თანაგრძნობა ეროვნული და სოციალური უსამართლობით ჩაგრული ყველა ხალხისადმი.

„გაიღამაკები“, შეიძლება ითქვას, გაუცნობიერებელი ნაბიჯი იყო ამ გზაზე. ბუნდოვანი დასასრული პოემისა, გაუბედაობა და ერთგვარი დაეჭვებაც სისხლისღერის საშინელი სცენებისა და ბრძოლების აღწერისას, იდეალის ძიებაზე მიუთითებს [7].

ისტორიის ობიექტური შემეცნების შედეგად შევჩენკოს შემოქმედებაში დაიკარგა ძველკაზაკური პატრიოტიზმი. 40-იანი წლებიდან სამშობლოს სიყვარული ეყრდნობა არა გეტმანის კვერთხს, არამედ ადამიანთა ძმობის სურვილს. თანადროული სინამდვილის ანალიზს პოეტი მიჰყავს ცარისტულ-ბატონყმური წყობილების უარყოფამდე და ეროვნული თავისუფლების იდეამდე.

ეროვნული პრობლემებით დაინტერესებაში, მართალია, პრიორიტეტი რომანტიკოსებს ეკუთვნით, მაგრამ რეალისტები უფრო ღრმად ჩასწვდნენ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში მიმდინარე პროცესებს, სწორად შეაფასეს მყობადის ხასიათი და, რაკი ფხიზელი პოლიტიკოსებიც იყვნენ, უფრო ჭკვიანურად განჭვრიტეს სიტყვიერი ხელოვნების ბრძოლის ვეზები.

შევჩენკოს მსოფლმხედველობაში რეალიზმის პრინციპები მხატვრულ ნაწარმოებთა პარალელურად მკვიდრდება თეორიულ-კრიტიკულ წვრილებშიც. თუ რეალიზმი მთაზრებული იდეალური სინამდვილიდან ცხოვრებისეული რეალობისაკენ დაბრუნებაა, რასაც ბელინსკი ხაზგასმით აღნიშნავს, მაშინ ასახვის რეალისტური გზა თავისთავად რეალობის ნეგატიურ მხარეთა წარმოჩენასაც ითვალისწინებს. სიტყვიერი ხელოვნების ამგვარ დაწინაურლებას ეხება შევჩენკო „სამი წლის“ ციკლის შესავალში; „ხელოვნება ვალდებულია არსებობდეს არა ხალხის ბედზე აცრემლებული, არამედ უნდა აღივსოს რისხვითა და ზიზღით ჩავვრისა და უსამართლობის მიმართ, აღივსოს თავისუფლებისაკენ, ბრძოლისაკენ მოწოდებით [6]. ამ თვალსაზრისით, შეიძლება საპროგრამოდ ჩათვალოს გამოსაცემად მომზადებული, მაგრამ განუხორციელებელი, „კომზარის“ პუბლიცისტური შესავალი, სადაც ცენტრალურ საკითხად ლიტერატურის ხალხურობის საკითხი დგას. შევჩენკო ავითარებს იმ აზრს, რომ ხელოვნებაში ხალხურობა გულისხმობს არა გარეგან მსგავსებას ხალხურ-ადათობრივ სიმართლესთან, არამედ ხალხის სულის სიღრმით წარმოსახვას. „ხალხის ცხოვრების ჩვენება ნიშნავს, აღიქვა მისი ფიქრები, სიმღერები, მოუსმინო და გულისყურით შეიგრძნო, როგორ იგონებენ წარსულს და ტირიან თითქოს მართლაც თურქების ტყვეობაში არიან, ან როგორ ატლარუნებენ ბორკილებს პოლონელ მაგნატთა უღელქვევში“ [6]. ეს თვალსაზრისი არის ამოსავალი შევჩენკოსათვის მეცხრამეტე საუკუნის უკრაინული ლიტერატურის შეფასებისას. მან სწორად შეამჩნია მწერლობაში სხვაობა უბრალო ადამიანის მიმართ თანაგრძობის გამოვლენაში და ხაზი გაუსვა რა მწერლების სოციალური ფსიქოლოგიიდან გამომდინარე მერყეობას, აღნიშნა: „ჩვენი გლეხის თვალი სხვანაირად აღიბეჭდა პ. კვიტკა-ოსნოვიანეკოსა და პ. გულაკ-არტემოვსკის შემოქმედებაში“.

ხელოვნებისაგან პოეტი მოითხოვს ადამიანის ხასიათის ჩვენებას სოციალურ გარემოსთან კავშირში. მოგვიანებით მან მოთხოვნა „ტყუპებში“ მხატვრული ექსპერიმენტით მოგვცა ამ მოსაზრების ილუსტრირება, გვიჩვენა რა ბედი ორი ჰერსონაჟისა, რომელთა ქცევასა და შეხედულებას აღზრდის სოციალური პირობები განსაზღვრავს.

თანამედროვეობაზე დამკვირვებელი პოეტის შეგნებაში რომანტიკული გატაცებანი უკვე ადგილს უთმობენ სინამდვილის ფართო განსჯას. ბატონყმური ცხოვრების გაცნობიერება ამკვეთრებს ჩავრულისადმი პოეტის თანაგრძობას და პრივილეგირებული კლასის დახასიათებისას ის სატირასა და ირონიას მიმართავს. სატირული პოეტის ადრეულ ლექსებშიც საკმაოდ იყო. მაგრამ, ამ მხრივ სრულიად ახალ ეტაპს ქმნიან პოემები „სიზმარი“ და „კავკასია“. დამონებული ხალხის ოპოზიციური სული და გლეხობისადმი პოეტის სიმპათია განდა მიზეზი მისი უმაგალითო ძალის პროტესტისა. შევჩენკოს თანაგრძობა, მართალია, პირველ რიგში უკრაინას ეკუთვნის, მაგრამ მას საერთო ვითარებაც აწუხებს შექმნილი „ბნელოთის სამეფოში“ სადაც „მოლდავეთიდან ფინეთამდე ყველა ენაზე დადუმებულია ყველა“ [2]. ეს ყრუ, მკვდარი დუმილი არის მთავარი ნიშანთვისება არსებული სინამდვილისა. ადამიანური გრძობის დაჩლუნგების ყამს რა უნდა აკეთოს ხელოვანმა? პოეტი ცდილობს ჩაიხშოს მწუხარება. მისი ტრაგედია ირონიულ სტირიკო-

ქართული
წიგნიერება

ნებში ჩანს: „მე ვსეირნობ, ვქეიფობ უქმე და სამუშაო დღეს [2]. პოეტი თითქოს გარიღებია ადამიანის უბედურებას, ერთი შეხედვით, თითქოს არც განიცდის მის დარღსა და ჩივილს, თუმცა პოემაში დახატული ვითარების მძიმე სურათი საკმარისად ცხადყოფს, რომ მოჩვენებითი სიმშვიდის მიღმა კენესის დიდი ჰუმანისტის გული. სატირის განსაკუთრებული ძალა იგრძნობა „სიზმრის“ მესამე ნაწილში, რომელიც ალევორია პეტერბურგის ცხოვრებისა. აქ ირონია, შერწყმული ბურლესკის ელემენტებთან, გამანადგურებელ სარკაზმში გადადის. მაგრამ მიუხედავად იმისა, რომ რუსი ბატონები პოემაში ლოთებად და ტირანებად არიან წარმოდგენილი, სინამდვილის წარმოსახვის გზა რეალისტური მეთოდისაგან გარკვეულად მაინც განსხვავებულია. ეს უფრო მოფიქრებული ზოგადი პლანია ყოფისა, ვიდრე ცხოვრების კონკრეტული დეტალების შეუღლამაზებელი სურათი. ამის მიზეზი ისაა, რომ 40-იანი წლებში ჯერ კიდევ არ არის საბოლოოდ დამკვიდრებული ხელოვნებაში ასახვის რეალისტური ფორმები, თორემ შეეჩვენოს შეეძლო დაეხატა ყოველდღიური ცხოვრება, მისი ერთი შეხედვით, წვრილმანი დეტალებით, რომლებიც ცალ-ცალკე იქნებ ნაკლებმნიშვნელოვანია, მაგრამ მთლიანობაში წარმოაჩენენ უბრალო ადამიანისათვის აუტანელ ვითარებას. პოეტი ერთეული ადამიანის ან სოციალური ჯგუფის მძიმე ცხოვრების მაგალითით კი არ მიგვანიშნებს სინამდვილის საერთო უარყოფით მხარეებზე, არამედ ქმნის სისტემის მწვავეკრიტიკულ, მაგრამ ამავე დროს „უნივერსალურ“ სურათს [3].

რეალიზმი სინამდვილის „გარეგანი ნიშნების ფარგლებში“ [9] რჩება. შეეჩვენოს პოემებში ყურადღება ექცევა გარეგან ნიშანთა გამოხატვას, თუმცა ამ ნიშნების თავისებურებები განსაზღვრავს მის სოციალურ ტიპილს, პოეტი ჰვრეტს სინამდვილეს მთლიანობაში, რომ მთელის ზუსტი სახე მოგვცეს. აქედან გამომდინარე დასახელებულ პოემებში სინამდვილე ზოგადად მოაზრებულად წარმოდგება, მისი უარყოფითი მხარეების ზოგადად ჩვენებით. ამას ადასტურებს ისიც, რომ ამ პოემებში პერსონაჟი, როგორც ასეთი, ფაქტიურად არ არის.

სინამდვილის არსის აბსოლუტური სურათის ჩვენება და პოემა „სიზმარში“ გეტმან პოლუბოტკოს გაიდელელება ერთგვარად რეალიზმიდან გადახრაზე შეიძლება მიუთითებდეს, მაგრამ მთავარი ისაა, რომ აქ სწორედ არის მიგნებული სინამდვილის კრიტიკის რეალისტური ხერხები.

შეეჩვენოს დროინდელი ლიტერატურული კრიტიკა ორი ტიპის რეალისტს გამოჰყოფს: ერთი, რომელიც სუბიექტური ჩარევის გარეშე აღწერს სინამდვილეს (ვოვჩოკი), მეორე—ობიექტურის ასახვისას წინ წამოსწევს ლირიკულ გრძობებს. შეეჩვენოს რეალისტთა მეორე კატეგორიას ეკუთვნის, „რაც ანათესავენს მას გოგოლთან“ I [10].

შემოქმედების მეორე ეტაპზე ყოფის ობიექტური სურათის გადმოსაცემად ის ეპიურ ფორმასაც იყენებს, უპირატესად პროზაში, მაგრამ შეეჩვენოს—რეალისტისათვის არსებითი მაინც თხრობის მრავალფეროვნებაა. მისი პოეტური მეტყველება სავესეა ცოცხალი დიალოგით, სადაც ადგილობრივი კილოს თავისებურება ქმნის პერსონაჟთა სოციალურ-ფსიქოლოგიურ დიფერენციაციას, კონტრასტებით მომაჯადოებელ პეიზაჟსა და მონურ ყოფას შორის; რიტორიკული შეძახილებით, ირონიული კომენტარითა და ძველი სლავური, რომელიც ირონიულის ან კომიკურის ფუნქციით გამოიყენება.

ლიტერატურა

1. Українські поети-романтики 20—40 років XIX ст., Дніпро. К., 1968.
2. Т. Г. Шевченко, Кобзарь, Дер. вид, худ. літератури, К., 1968.
3. Е. С. Шаблиовский, Народ і слово Шевченко, К., 1961.
4. И. Я. Франко, Тополя Шевченко, із кн. „Світова велич Шевченко“. К., 1964.
5. Історія української літератури у 8 томах, т. 3, К., 1968.
6. Т. Г. Шевченко, Повне зібрання творів у шести томах, т. 6.
7. И. Я. Франко, Темне царство, із кн. „Світова велич Шевченко“, К., 1964.
8. И. Г. Неупокоева, Революционно-романтическая поэма первой половины XIX века. Опыт типологии жанра, М., 1971.
9. А. Давид-Соважо, Реализм и натурализм в литературе и в искусстве, М., 1891.
10. Н. Е. Крутикова, Русский реализм и становление украинской реалистической прозы XI ст. К., 1969.

Р. ХВЕДЕЛИДZE

К ВОПРОСУ О РОМАНТИЧЕСКОМ И РЕАЛИСТИЧЕСКОМ
В ПОЭЗИИ Т. ШЕВЧЕНКО

Резюме

Реалистическая тенденция в поэзии Шевченко-романтика проявляется, с одной стороны, в близости романтических образов к живой действительности, и с другой,—в исключительном интересе к объективным явлениям. Крушение романтических иллюзий вообще и объективная оценка конкретных явлений современной ему жизни Украины и ее истории обусловлены обостренным ощущением тяжелого социального и национального положения народа.

Хотя следует отметить, что в цикле „Три лета“, положившему начало радикальному изменению мировоззрения писателя и совершенно отличавшемуся от ранее опубликованных произведений, найдены только реалистические приемы критики действительности, но не характерные особенности отражения, присущие реалистическому методу.

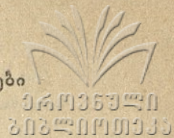
V. KHVEDELIDZE

CONCERNING THE ROMANTIC AND REALISTIC IN T. SHEVCHENKO'S POETRY

Summary

The realistic tendencies of Shevchenko the romanticist is above all seen in the down-to-earthness of his romantic characters, whereas his stand of an objective observer suggests that he was, from the beginning, prepared for the realistic method. However, notwithstanding a correct perception of the laws of development of his contemporary and historical epochs Shevchenko's realism at the early stage was unconscious.

The author examines the problem from the angle of the formal characteristics of Shevchenko's realism in general, as well as in the poet's early developmental stage and after becoming the leader of critical realism in the Ukrainean literature.

„ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ ატრიბუციისათვის*

I

ბეჰან კილანავა

ილარიონ ქართველი ეროვნულ მოღვაწეთა იმ მცირერიცხოვან ჯგუფს ეკუთვნის, რომელსაც ისტორიამ ქრისტიანული სამყაროს არენაზე ერის დიდების გატანა დააკისრა. ილარიონმა ბრწყინვალედ შეასრულა ეს მისია: IX საუკუნის ბიზანტიაში ქართველთა კულტურულ-სარწმუნოებრივი ღირსება მისი ყოელისმომცველი მოღვაწეობითაც განისაზღვრა და შეფასდა კიდევც.

„ცხოვრებად და მოქალაქობად წმინდისა და ნეტარისა მამისა ჩუენისა ილარიონ ქართველისაჲ“ ამ სახელოვანი კაცის მიერ თავისი ხალხის წინაშე გაწეული ღვაწლის მხატვრული მატანება.

თხზულებამ ჩვენამდე ოთხი რედაქციით მოაღწია: ვრცელი ათონური, მოკლე ათონური, მეტაფრასული და სვინაქსარული. ლიტერატურულ-მხატვრული ღირსებით იგი საპატიო ადგილს იჭერს აგიოგრაფიის ისტორიაში, ხოლო როგორც საისტორიო წყარო — შესამჩნევად სცილდება ლოკალურ სფეროს და ზოგად-ბიზანტიურ მნიშვნელობას იძენს ([1], 56). ამის გამოც ძველი გასული საუკუნიდანვე მოექცა მეცნიერთა ყურადღების სფეროში (ა. მურავიოვი, მ. ბროსე, მ. საბინინი, პ. მარტინოვი, პ. პეტერსი...). მით უფრო სამწუხაროა, რომ ამ ხნის მანძილზე მასზე მხოლოდ რამდენიმე ნაშრომი დაიწერა, რომელთაც ჭეშმარიტად მეცნიერული ღირებულება აქვთ (კ. კეკელიძე, ე. გაბიაშვილი). ამიტომაც „ცხოვრების“ ზოგი ისტორიულ-ლიტერატურული საკითხი კვლავ საგანგებო დაკვირვების საგნად რჩება და გადაწყვეტას მოითხოვს.

ამჯერად მკითხველის ყურადღებას უწინარესად თხზულების ატრიბუციაზე შევაჩერებთ. ჩვენი არჩევანი განპირობებულია საკვლევი ობიექტის აქტუალობით. კერძოდ, „ცხოვრების“ ატრიბუციის რაგვარობაზე იყო და არის დამოკიდებული იმ დიდი მნიშვნელობის მქონე ფაქტის გარკვევა, თუ რომელი ერის მწერლობას განეკუთვნება თვით თხზულება — ქართულს თუ ბერძნულს? საეჭვო საფუძველზე აღმოცენებული ეს ტრადიციული კითხვა დღესაც ძალაშია იმ ანგარიშგასაწევი მოსაზრებით, რომ მეცნიერებას მასზე ორი თითქმის ურთიერთგამომრიცხავი პასუხი მოუპოვება. მისადმი ჩვენი ინტერესი ამ მხრივაც იზრდება. ამასთანავე ტრადიციას არ ვარღვევთ იმ შეგნებით, რომ საკვლევად აღებული კონკრეტული პრობლემა, უმთავრესად ძველის თავისებური სტრუქტურის გამო, მოიცავს რედაქციათა კომპლექსური შესწავლის საჭიროებას მათი წარმომავლობის თვალსაზრისით.

* წინამდებარე წერილში არაა გათვალისწინებული მ. დოლაქიძისა და ი. ლოლაშვილის ბოლო ხანებში გამოქვეყნებული შრომები. მათ შესახებ სპეციალურად სხვა დროს გვექნება მსჯელობა.

დასმული პრობლემა სხვადასხვა დროს განსხვავებულ ასპექტში განიხილებოდა. ათონის 1074 წლის აღაპებიანი ხელნაწერი კრებულის გამოქვეყნებამდე (1901) მეცნიერთა ინტერესის სფეროში მოექცა მეტაფრასული რედაქცია თხზულებისა, ამდენად, მისი ავტორის ვინაობის დადგენა იმდროისათვის საზოგადოდ პრობლემის გადაჭრასაც გულისხმობდა, ასეთ პირობებში გადაწყვეტი როლი ითამაშა „ცხოვრების“ შემცველი ერთი (თეიმურაზ ბატონიშვილისეული) ხელნაწერის შენიშვნამ: „ამბობენ, რომ ეს ცხოვრება დაიწერა ბერძნულად, ბასილი იმპერატორის ბრძანებით, ბასილი მონაზონის მიერ, ხოლო ქართულად თარგმნა თეოფილემო“ ([2], 142).

მ. ბროსესგან გაზიარებული ამ შენიშვნის ([3], 273) საფუძველზე მ. საბინინმა ავტორისა და მთარგმნელის ზოგი ბიოგრაფიული დეტალის დადგენაც კი სცადა: ბასილი ილარიონის მოწაფედ მიიჩნია, ხოლო მთარგმნელი თეოფილე— დავით აღმაშენებლის თანამედროვე ტარსუს მიტროპოლიტად ([4], 105). ქ. ლოპარემა ქართული ტექსტის თარგმანი „ბერძნულ ცხოვრებათა“ (იგივე „ბიზანტიურ ცხოვრებათა“) სერიაში მოათავსა და რუს მკითხველს გააცნო როგორც ბიზანტიური (ბერძნული) ლიტერატურის უტყუარი კუთვნილება, მასთან საზოგადოდ ქართული წვლილი წმინდანის ცხოვრების აღწერაში ილარიონის ერთ-ერთი მოწაფის—ისაკის ინფორმატორული როლით განისაზღვრა: „После кончины учителя Исаак вернулся в Константинополь, где и сообщил биографические сведения о святом агиографу Василию“ ([5], 59).

კვლევის პირველ ეტაპზე შემუშავებულ თვალსაზრისის მრავალი გაუგებრობა ახლდა. უწინარეს ყოვლისა გაუთვალისწინებელი დარჩა ხელნაწერის შენიშვნის რაობა; იგი ამჟამად გვიანდელია და დასმულ პრობლემაზეც გადაწყვეტით არაფერს ამბობს. სხვა დროსაც დაგვირდებოდა იმ აზრის განმეორება, რომ კომენტატორი, ვინც არ უნდა იყოს იგი, კარგად იცნობს თხზულების მეტაფრასულ რედაქციას (მისი შენიშვნა სწორედ მას ეხება!), მაგრამ ამ უკანასკნელში იგი ვერ პოულობს ისეთ ცნობას, რომელიც რამენაირად მაინც არკვევდეს ავტორის ან მთარგმნელის ვინაობას. ამდენად, შენიშვნა საკუთრივ ტექსტის გაგებიდან არ გამოდინარეობს, ყოველშემთხვევაში აქ არსად არაა ნახსენები ვინმე თეოფილე— მთარგმნელი ბერძნული ენიდან. ხოლო ბასილ მონაზონი მეტაფრასული რედაქციის ისეთ კონტექსტშია ნაჩვენები, რომ, ჩანს, იგი კომენტატორს ოდნავადაც არ აძლევდა საფუძველს მსგავსი დასკვნის გამოსატანად. ამიტომაც იმეორებს შენიშვნის ავტორი სხვათა ნათქვამს, წერილობითს ან ზეპირ გადმოცემას: „ამბობენ... თეოფილემო“, ამას გარდა, ხაზგასმით უნდა ითქვას, თხზულების არცერთ რედაქციაში ბასილ მონაზონი არაა გამოყვანილი ილარიონ ქართველის მოწაფედ; იგი არც იგულისხმება მათ რიგში. დაუსაბუთებელია აზრი, თითქოს ისაკი მოძღვრის გარდაცვალების შემდეგ მაინცდამაინც კონსტანტინოპოლში მობრუნებულიყოს და აქ ბასილ მონაზონისათვის მოეთხროს ბიოგრაფიული დეტალები წმინდანის ცხოვრებიდან; მსგავსი ვითარება არც ერთ რედაქციაში არ დასტურდება. როგორც შემდეგ გაირკვა ([2], 147—148), თეოფილე ტარსუს მიტროპოლიტიც არ შეიძლებოდა ყოფილიყო „ცხოვრების“ მთარგმნელი ბერძნული ენიდან.

მიუხედავად ამისა, აღნიშნულმა თვალსაზრისმა რამდენადმე მაინც განსაზღვრა კვლევის შემდგომი ეტაპი საზოგადოდ, განსაკუთრებით კი მის დასაწყისში, თუმცა მათ შორის არსებითი ხასიათის სხვაობაც შეიმჩნევა. კვლევის ახალი ეტაპი კი მაშინ დაიწყო, როცა თეოფილეს ერთდროულად ჩამოერთვა ტარსუს მიტროპოლიტისა და მთარგმნელის პატივი და მისი ადგილი დროებით ვინმე „უღირსმა“

ზოსიმემ დაიჭირა ([6], XXI—XXIII); ([7], 77—78). ამ თვალსაზრისში უკუ-
იფინა უნდობლობა სადავო შენიშვნის ჩვენებისადმი. საკითხის
მეორე მხარეა ის გარემოება, რომ ახალ შეხედულებას მეცნიერული დასაბუთება
აკლდა, რაც ათონის აღაპებიანი კრებულის რედაქციულ თავისებურებათა გაუთვ-
ლისწინებლობით იყო გამოწვეული. კერძოდ, მართალია, „უღირს“ ზოსიმეს
ეკუთვნის ილარიონის სახელზე დაწერილი საგალობელი და ეს დადასტურებულია
მისივე ანდერძით ([8], 186), მაგრამ ათონის კრებულში არასად არაა ნათქვამი,
რომ მის ეთარგმნოს, გადმოწეროს ან კრებულში შეეტანოს „ილარიონ ქართვე-
ლის ცხოვრება“. მეტიც; „ცხოვრება“ არც ყოფილა შეტანილი კრებულის თავდა-
პირველ რედაქციაში, რომელიც 1074 წელს შედგა და რომელშიც ზოსიმეს საგა-
ლობელი შევიდა ([8], 177—186). ამაზე გარკვევით მიუთითებს მიქელ დალალო-
ნისელის ანდერძი, სადაც ჩამოთვლილია კრებულის თავდაპირველ რედაქციაში, შე-
სული ძეგლები ([8], 175—176). აქ „ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ არცაა
ნახსენები; იგი შემდეგ შეუტანიათ კრებულში, კერძოდ, XII საუკუნის 40-იან
წლებამდე ([9], 196—217).

დროთა ვითარებაში კ. კეკელიძემ გაიმეორა აზრი, რომ თეოფილე ტარსუს
მიტროპოლიტს არავითარი წვლილი არ მიუძღვის „ცხოვრების“ თარგმანში, ამას-
თანავე მკვლევარმა ვადასინჯა თავისი ადრინდელი შეხედულებანი და ზოსიმეს ად-
გილზე წარსულში კარგად ცნობილი თეოფილე ხუცეს-მონაზონი წამოაყენა იმ
არსებითი სხვაობით, რომ ეს უკანასკნელი „ცხოვრების“ ბერძნული ენიდან მთარგ-
მნელი კი არ ყოფილა, როგორც აქამდე ეგონათ, არამედ მას შეუთხზავს ვრცელი
ათონური ტექსტის მეტაფრასული რედაქცია ([2], 147—149)-

გარდა იმისა, რომ ამ თვალსაზრისშიც თავისებურად უკუიფი-
ნა უნდობლობა შენიშვნის ჩვენებისადმი, მან შედარებით ახალ ას-
პექტში დასვა და ასევე შედარებით ახლებურად გადაჭრა თხზულების ატრიბუცი-
ის პრობლემა. კერძოდ, როცა მოიხსნა თეოფილეს, როგორც მთარგმნელის, კან-
დიდატურა, კ. კეკელიძის წინაშე დაისვა საკითხი: რას წარმოადგენს თვით ვრცე-
ლი ათონური რედაქცია და ვინაა მისი ავტორი თუ მთარგმნელი?

ვრცელი ათონური რედაქციის დასასრულში თითქოს გარკვევითაა ნათქვამი:
„ხოლო ბასილი პროტოასკრიტიმან და ფილოსოფოსმან და ღირსმან მონაზონმან
აღწერა ცხოვრებაჲ წმინდისა ამის, ვითარცა ისწავა მოწაფეთაგან წმინდისა“ ([10],
37). კ. კეკელიძემ ყურადღება მიაქცია იმ ფაქტს, რომ აქ მსჯელობა მესამე პირი-
თაა („აღწერა“, „ისწავა“), თანაც ისეთი განმადიდებელი ფრაზებია მოხმობილი,
რომლითაც სასულიერო პირი, ისიც მონაზონი, თავისთავს ვერ დაახასიათებდა.
მაშასადამე, ეს ცნობა არ ეკუთვნის ბერძენ მწერალს. მკვლევარმა მთლიანად თხზუ-
ლებაც ამ კუთხით განიხილა და იქიდან ამოკრიბა ისეთი ფაქტები, რომელთა
ცოდნა ან საქვეყნოდ გამოტანა IX ს. ბერძენი მწერლისაგან საესებით მოულოდ-
ნელია, კერძოდ, არ შეიძლება ბერძენ ავტორს ეკუთვნოდეს: ა. ქართული მწერ-
ლობისა და აღმოსავლეთ საქართველოს გეოგრაფიის დეტალური ცოდნა; ბ. ქართ-
ველთა მართლმადიდებლობის შეურყევლობის რწმენა; გ. აზრი, რომ საქართველო
ღვთისმშობლის წილხვდომილია; დ. განუზომელი ქება ქართული ენისა და საზო-
გადოდ ქართველობისა; ე. რომაული ეკლესიისადმი სიმპატიების გამოვლენა, ამას
გარდა, თხზულების შესავალში ნათქვამია, რომ როდესაც ვრცელი ათონური რე-
დაქციის ავტორს თავისი შრომისათვის ხელი მიუყვია, „წმიდისა ამის“, ე. ი. ილა-
რიონის ცხოვრება უკვე აღწერილი ყოფილა. ამ ფაქტზე ბასილი ვერ მიუთითებ-
და, რადგანაც მანამდე ილარიონის ცხოვრება არავის დაუწერია ([2], 136—140).

შენიშნულ შეუსაბამობათა მიუხედავად, მკვლევარმა თავისი მწყობრი მსჯელობიდან შედარებით ფრთხილი დასკვნა გამოიტანა: თხზულების ვრცელი ათონური რედაქცია მის ძირითად ნაწილში ბასილ პროტოასიკრიტის მიერ იმპერატორის დავალებით ბერძნულ ენაზე დაწერილი და პრომანას ქართველთა მონასტერში ილარიონის წმინდა ნაწილთა გადმოსვენების ჟამს საჯაროდ წაკითხული ენკომიის თარგმანს წარმოადგენსო. რაჟი ბასილმა არ იცოდა „ყველა დეტალი წმინდანის ცხოვრებისა“, მისთვის დაწვრილებითი ცნობები მიუწოდებია ილარიონის მოწაფეს—ისააკს. ბასილის თხზულება უთარგმნია და შეუესია ადგილობრივი ცნობებით ექვთიმე ათონელს. ვრცელ ათონურ რედაქციაში, მთარგმნელის გარკვეული მოსაზრებით, ბერძნული ტექსტიდან ციტატებიც კია შესული, როგორცაა, მაგალითად: „ვითარცა უკანადასკნელ მოწაფემან მისმან ნეტარმან ისაკ ყოველივე მოგვითხრა, მოიქცა რა შემდგომად მიცვალებისა მისისა“ ([12], 140—145).

დიდი მეცნიერი ბოლომდე ერთგული დარჩა ამ თვალსაზრისისა.

ქ. კეკელიძის გამოკვლევათა საფუძველზე ქართულ მეცნიერებაში „ცხოვება“ მიჩნეულ იქნა „ნახევრად ნათარგმნ და ნახევრად ორიგინალურ ძეგლად“ ([11], 109).

რუსულ სამეცნიერო ლიტერატურაში კი ამ თვალსაზრისს გამოუჩნდა როგორც მომხრე ([12], 72), ასევე მოწინააღმდეგე ([13], 200).

ამასობაში ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლებში ([10], 9—37) „ცხოვება“ შევიდა როგორც ორიგინალური თხზულება და ქრონოლოგიურად XI—XV საუკუნეების ძეგლთა შორის მოთავსდა მაშინ, როცა არც ერთისა და არც მეორის უფლებას თვით ქ. კეკელიძის თვალსაზრისიც არ იძლეოდა. ძეგლის გამომცემელთა პოზიციას თხზულების ორიგინალობის თაობაზე დასაბუთება აკლია და წინამდებარე ნარკვევიც ამ ხარვეზის შევსების ცდას წარმოადგენს*.

ამთავითვე კვლავ გასათვალისწინებელია ზოგადი ხასიათი თხზულებისა.

ვრცელი ათონური რედაქციის გამოქვეყნებამდე, მეტაფრასულ რედაქციაზე დაკვირვებითაც, თითქოს ცხადი უნდა ყოფილიყო: ქართულ ენაზე ჩვენამდე მოღწეული ნაწარმოები, თავისი იდეური ჩანაფიქრით, არ შეიძლება ეკუთვნოდეს ბერძენ მწერალს, ვრცელი ათონური რედაქცია ინარჩუნებს და ზოგჯერ უფრო მკვეთრადც წარმოაჩენს შესაბამის იდეურ ნააზრევს—სავსებით გამოკვეთილ ქართულ ერთვულ ტენდენციას უმთავრესად კულტურულ-სარწმუნოებრივ სფეროში ბერძნებთან დაპირისპირების სახით.

ბიზანტიურ-ქართულ ურთიერთობათა ისტორიულ ფონზე, ამ ურთიერთობათა მთელ მანძილზე აქ დადასტურებული ნააზრევის მიკუთვნება ნებისმიერი ეპოქის ნებისმიერი ბერძნისადმი საერთოდ გაჭირდებოდა (ბასილ იმპერატორის კავკასიური წარმომავლობა ([14], 128—129); ([15], 148—165) ვერ გამოდგება ქართულ „ცხოვებაში“ ასახული ვითარების ასახსნელად). ეს შესაძლებლობა გამოირიცხება, თუ გავითვალისწინებთ ასეთ ფაქტს: ილარიონის მოღვაწეობის პერიოდი ძველი ქართული მწერლობის ისტორიაში ერთ დროს იწოდა ეროვნულ ხანად იმ მიზეზით, რომ მაშინდელი ქართველობა უმთავრესად სწორედ ბერძნებთან დაპირისპირებაში ცდილობდა თავისი ეროვნული სარწმუნოებრივ-კულტურული და

* ადრე პ. პეტერსა და ა. რუდაკოვს ჰქონდათ გამოთქმული თვალსაზრისი ავტორის ქართული წარმომავლობისა და თხზულების ქართულ ენაზე შექმნის შესახებ, რასაც მეცნიერული დასაბუთება აკლდა.

პოლიტიკური ფიზიონომიის გამოკვეთას ცნობილ ბიზანტიურ ქაოსში. „აბოს წამება“ ამ მცდელობის ადრეული ლიტერატურული ანარეკლია, ხოლო სახელგანთქმული ილარიონ ქართველი (მისი „ცხოვრების“ სახით) საბანის ძით დაწყებული მიმართულების შუაგზაზე დგას. კულტურულ-პოლიტიკურად ეს გზა ათონელთა და პეტრიწონელთა გავლით, აღმაშენებლის მიერ განმტკიცებული, თამარ მეფესთან სრულდება.

ამიტომაც, ვინც არ უნდა იყოს თხზულების ავტორი, „ილარიონ ქართველს ცხოვრება“, როგორც ლოგიკური შუარგოლი საბანის ძიდან ათონელებამდე, თავისი სულისკვეთებით, ძველი ქართული მწერლობის ერთ დროს ეროვნულ ხანად სახელდებული პერიოდის უტყუარი კუთვნილებაა.

ხოლო მისი ავტორი რომ ბასილ პროტოასიკრიტი არ არის, ამ ფაქტს, დასახელებურ მიზეზთა გარდა, ადასტურებს აგრეთვე „ცხოვრების“ სხვა ჩვენებანი, რომლებიც მეცნიერებაში აქამდე ყურადღების მიღმა დარჩა ან, ვფიქრობთ, მცდარადაა გაგებული.

უწინარესად საგულისხმოა „ცხოვრების“ ვრცელი ათონური რედაქციის ის მონაკვეთი, სადაც ილარიონის გარდაცვალებაზეა საუბარი: „ხოლო აღესრულა მამამ ჩუენი წმინდა ილარიონ თუესა ნოემბერსა ირთსა, დღესა შაბათსა... ქალაქსა შინა თესლონიკეს. და აღასრულებდეს წლითი-წლად ხსენებასსა მისსა მკვდრნი ქალაქისანი ეამსა მას ზემოწერილსა, რომელსაცა შინა მიიცვალა“, ([10], 29). აქ განსაკუთრებით ფასეულია ბოლო ფრაზის ჩვენება. მასში ზმნა „აღასრულებდეს“ წარსული დროის ფორმითაა წარმოდგენილი, კერძოდ, უწყვეტლის მრავლობითში. მაშასადამე, მოტანილი ნაწყვეტის შინაარსი ასე უნდა გავიგოთ: თესლონიკელნი ყოველწლიურად, „წლითი-წლად“, ყოველი წლის თავზე ასრულებდნენ ილარიონის ხსენებას იმ დღეს, რა დღესაც იგი მიიცვალა.

ასლა გადავხედოთ თხზულების ქრონოლოგიურ ჩვენებათა იმ ნაწილს, რომლებიც ილარიონის გარდაცვალებასა და პრომანას მონასტერში მის წმინდა ნაწილთა გადმოსვენებას ათარილებს. ამ ჩვენებებზე დაყრდნობით კ. კეკელიძეს დადგენილი აქვს ორივე თარიღი: გარდაიცვალა ილარიონი 875 წლის 19 ნოემბერს, ხოლო მისი წმინდა ნაწილნი პრომანას მონასტერში დაასვენეს 876 წლის 7 დეკემბერს ([2], 157). მაშასადამე, ილარიონის გარდაცვალებიდან მის წმინდა ნაწილთა პრომანას მონასტერში დასვენებამდე გასულია, არც მეტი და არც ნაკლები, ერთი წელიწადი და თვენახევარი. ბასილ პროტოასიკრიტი, მიღებული თვალსაზრისით, იმპერატორის დავალებით ენკომიას სწორედ ამ დროს წარმოსთქვამს.

რაკი თესლონიკელებს 875 წლის 19 ნოემბრიდან 876 წლის 7 დეკემბრამდე მხოლოდ ერთგზის (876 წლის 19 ნოემბერს) ჰქონდათ შესაძლებლობა აღესრულათ ილარიონის ხსენება, ბუნებრივია ვამტკიცოთ: 875 წლის 7 დეკემბერს პრომანას მონასტერში ენკომიით გამოსულ ბასილ პროტოასიკრიტს არ შეეძლო ეთქვა, რომ თესლონიკელნი „აღასრულებდეს წლითი-წლად“, ე. ი. ყოველწლიურად, ყოველ წლის თავზე „ხსენებასსა მისსაო“. დაბეჯითებით შეიძლება განვაცხადოთ, რომ ბასილის საგულგებელ ქებასა (ენკომიას) და ქართული თხზულების მოტანილ ცნობას შორის დიდი დრო იგულისხმება და ისიც ვრცელი ათონური რედაქციის შემქმნელს (კ. კეკელიძით — ექვთიმე ათონელს) ეკუთვნის. ყოველ შემთხვევაში, მასთან ენკომიის ავტორს არაფერი აქვს საერთო.

ამ თვალსაზრისით არანაკლებ მნიშვნელოვანია აგრეთვე ავტორისეული დახასიათება რომაული სარწმუნოებისა. ვრცელ ათონურ რედაქციაში ნათქვამია, რომ ილარიონს მრავალი მოწაფე ჰყავდა, რომელთა შორის გამოირჩეოდა ისაკი. იგი ერთადერთი პიროვნებაა, რომელიც თითქმის ყოველთვის და ყველგან დაჰყავდა თავის მოძღვარს. ილარიონს რომში მხოლოდ ისაკი ახლდა. ქართველი წმინდანები, უწინარესად ილარიონი, რომის წმინდა ადგილებს დაეწაფა „ვითარცა ირემი სურვიელი“ და „ადგზნებულმან სურვილითა საღმრთოთა“ იქ ორი წელი დაჰყო, მრავალი სასწაული და კურნებანი აღასრულა „ანგელოზებრ ცხორებითა და მოღვაწეობითა“, როგორც „უკანადასკნელ მოწაფემან მისმან ნეტარმან ისაკ ყოველივე მოგვითხრაო“, — ამბობს ვრცელი ათონური რედაქციის შემთხვევლი.

ავტორის დიდი სიმპათია რომაული სარწმუნოებისადმი კ. კეკელიძეს შეუმჩნეველი არ დარჩენია ([2], 139). მიუხედავად ამისა, მკვლევარმა ისაკი ბერძენი მწერლის ინფორმატორად ცნო და სადავო ფრაზაც („ვითარცა უკანადასკნელ...“) მთლიანად ბასილს მიაკუთვნა, რომელიც თითქოს ექვთიმე ათონელს გარკვეული მიზნით უცვლელად გადმოუტანია თავის შრომაში. ეს ახსნა არაა დამაკმაყოფილებელი; მოტანილი ნაწყვეტი „ცხორებაში“ არავითარ განსაკუთრებულ მიზანს არ ემსახურება, ყოველშემთხვევაში ქართველი მწერლის მხრივ მისი უცვლელი გადმოტანა გარდაუვალი არ უნდა ყოფილიყო. თანაც, რაც მთავარია, იგი არ შეიძლება ეკუთვნოდეს IX საუკუნის ბერძენ მწერალს საერთოდ, მითუმეტეს — იმპერატორისაგან დავალებულ პიროვნებას.

აღნიშნული თვალსაზრისი დასტურდება ბერძენულ-რომაულ საეკლესიო ურთიერთობათა გათვალისწინებით და მისადმი ქართველთა დამოკიდებულებით.

მართალია, ბიზანტიაში შემავალ ხალხებს ბევრი რამ ჰქონდათ საერთო, მაგრამ მათ შორის ხშირად ჰქონდა ადგილი სერიოზულ უთანხმოებებს. ჯერ კიდევ IV საუკუნეში დიოკლიტიანე იძულებული გახდა შემოეღო ე. წ. ტეტრარქიის სისტემა და ბერძნული აღმოსავლეთისათვის (Partes Orientis) და ლათინური დასავლეთისათვის (Partes Occidentis) დაენიშნა დამოუკიდებელი მმართველები. რომელთა გაზრდილმა ავტორიტეტმა საფუძველი გამოაცალა ბერძენთა ოდინდელ სიამაყეს და სიტყვა „ჰელენ“-მა „წარმართის“ მნიშვნელობა მიიღო ([16], 49). უთანხმოებამ თავი იჩინა სარწმუნოებრივ სფეროშიც.

ჩვენთვის განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია ის ფაქტი, რომ სწორედ ილარიონის მოღვაწეობის დროს ატყდა მწვავე ცილობა-კამათი რომაელ და ბერძენ სამღვდლოებს შორის. ბერძნები რომაულ სარწმუნოებას ნაკლებად თვლიდნენ და მის ყოველგვარ გამოვლენას სასტიკად ებრძოდნენ. ეს ბრძოლა შემდგომში კიდევ უფრო გამწვავდა და 1054 წელს ამ ორი ქვეყნის ეკლესიათა ოფიციალური გათიშვით დასრულდა.

რომაული ეკლესიის ბერძნულმა შეფასებამ ქართველობაში მხარდაჭერა ვერ პოვა. პირიქით; ჩვენი წინაპრები ყოველ ხელსაყრელ შემთხვევაში, უწინარესად ბერძნების განსაკეიქებლად და საკუთარი ეროვნულ-სარწმუნოებრივი ფიზიონომიის გამოსავლენად, მტკიცედ იცავდნენ რომაული ეკლესიის ინტერესებს და ამ საკითხზე წარმოუდგენლად თამამ საუბარსაც უმართავდნენ თვით იმპერატორსაც კი. იმპერატორის ერთ-ერთ შეკითხვაზე, რომელსაც მიზნად ჰქონდა რომაული სარწმუნოების განქეიქება, გიორგი მთაწმინდელმა უპასუხა: „მეფეო, ვინაჲდან ბერძენთა შორის მრავალი წვალებაჲ შემოვიდა პირველ და მრავალგზის მიდრეკეს... ხოლო ჰრომთა, ვინაჲთგან ერთგვის იცნეს ღმერთი, არღარა ოდეს მიდრეკილ არიან და არცა ოდეს წვალებაჲ შემოსრულ არს მათ შორის, ოდენ სარწმუნოებაჲ მართალი იყოს“ ([10], 189—190). ამ სიტყვებზე

თურმე „მთავართა მათ ჰრომთა დიდად განიხარეს, რამეთუ კულადცა ყოფილ იყო ამის პირისათჳს ძიებაჲ მათ შორის“ ([10], 190). საინტერესოა აღნიშნოს ორი ასპექტი პაექრობისა: ქართველები, ერთი მხრივ, იცავენ რომაელთა ინტერესებს, მეორე მხრივ, იქვე, პარალელურად ბერძნებს განაქიქებენ მწვალებლობისათვის.

თუ ამ თვალსაზრისით შევაფასებთ ვრცელი ათონური რედაქციის ზემოდასახელებულ ჩვენებას (და სხვაგვარად არც შეიძლება შევაფასოთ), მივიღებთ ქართველი მკვლევარის საპირისპირო, მაგრამ ისტორიულად გამართებულ სურათს. კერძოდ, ისაკის მონათხრობს, რომელშიც რომაული სარწმუნოებისადმი დიდი სიმაპტიებია გამოვლენილი, ბერძენი ბასილ პროტოასიკრიტი ხალხში ვერ გამოიტანდა, მით უფრო — ვერ აღწერდა მას. პირიქით; ხატობრძოლისაგან დაქანცული ბიზანტია, რომელმაც ის-ის იყო აღადგინა მართლმადიდებლობა, ისაკისაგან სრულიად საწინააღმდეგო პოზიციას მოითხოვდა; ბერძნული მართლმადიდებლობის განდიდებასთან ერთად ბასილს თავის გამოსვლაში ანტირომაული თვალსაზრისიც უნდა გამოეყვინა, თუკი შეეხებოდა რომაულ სარწმუნოებას, მით უმეტეს მაშინ, როცა იგი, მიღებული თვალსაზრისით, თვით იმპერატორის დავალებით გამოდიოდა. ამდენად, უნდა ვაღიაროთ, რომ თხზულების ამ მონაკვეთში გამოვლენილი ტენდენცია მთლიანად ქართული მოვლენაა და მას :რაფერი აქვს საერთო ბერძნულ აზროვნებასთან, მაშასადამე, სადავო ფრაზაც („ვითარცა უკანაჲსკნელ...“) არ შეიძლება ეკუთვნოდეს ბერძენ ბასილ მონაზონს. „ცხოვრების“ აღნიშნული ჩვენება, როგორც ერთი საბაზი, ერთი მიზეზი ბერძნულ სამყაროსთან დაპირისპირებისა, ლოგიკურად გრძელდება ათონელთა შემოქმედებაში. განსხვავება მათ შორის მხოლოდ ის არის, რომ ათონელებთან იგი უფრო მკვეთრადაა წარმოჩენილი, რაც ისტორიულ ვითარებათა სხვაობითაა განპირობებული.

ყურადღებას იპყრობს კიდევ ერთი ჩვენება თხზულებისა. სახელდობრ, ილარიონის წმინდა ნაწილთა ჰრომანას მონასტერში გადმოსვენებაზე საუბრისას ავტორი შენიშნავს: „მისწერა წიგნი სახმ ესევეთარი თესლონიკელ ღმრთის მსახურმან მეფემან ბასილი, ვითარცა პირველ ვთქუთ“, რასაც მოსდევს თვით წერილის ტექსტი. ფაქტიურად წერილის მიწერაზე მხოლოდ ერთხელ და მხოლოდ აქა საუბარი. ამდენად, სავსებით უადგილოა სიტყვები: „ვითარცა პირველ ვთქუთ“. საჯაროდ გამოსული ორატორისაგან, რომელიც თითქოს დაუწერილ ენკომიას კითხულობს, ნაკლებად მოსალოდნელია ასეთი ლაფსუსი. აღნიშნულ შეუსაბამობას ორგვარი ახსნა აქვს, რომელთაგან არც ერთი არ მეტყველებს ბასილის ავტორობის სარგებლად: ა) მსგავსი ლაფსუსის დაშვება სავსებით გასაგები განდება, თუ ვაღიარებთ, რომ ორატორი ზეპირად ჰყვება ამბავს; დაუწერილი ენკომია კი ვრცელ ათონურ რედაქციას საფუძვლად ვერ დაედებოდა; ბ) ვრცელი ტექსტის შემთხვეული წინდაწინ ეცნობა ილარიონის გარშემო არსებულ მასალებს, ხოლო მათი დალაგების ან „განსრულების“ დროს უნებლიედ წინდაწინვე უთითებს მისთვის უკვე ცნობილ ფაქტს იმპერატორის მიერ წერილის გაგზავნის შესახებ.

ამდენად, კვლევის ამ ეტაპზე სავსებით ვიზიარებთ და განვამტკიცებთ კ. კეკელიძის თვალსაზრისს, რომ ვრცელი ათონური რედაქცია მთლიანად არ შეიძლება ეკუთვნოდეს ბერძენ მწერალს. კვლევის შემდგომ საფეხურზე კი შესაძლებელი ხდება საზოგადოდ ბასილ პროტოასიკრიტის ენკომიის, როგორც ქართული „ცხოვრების“ წყაროს, უარყოფა.

ვრცელ ათონურ რედაქციაში, სულ მცირე, ორი პლასტი შეინიშნება, რომელთაგან ერთი ავტორისეულია, ხოლო მეორე — მის შემთხვევლს ეკუთვნის. ზოგჯერ შესაძლებელი ხდება ამ პლასტების გამოჩენა, განსაკუთრებით შესავალში. აქ შესავლის (და არა თავდაპირველი ტექსტის) ავტორი რამდენიმეჯგუფის შეგვახსენებს თავის მიზანს და გარდავლით იმ პირობებსაც მოხაზავს, რომელშიც მას მუშაობა უხდებოდა.

წმინდანის შესახებ ზოგადი მსჯელობის შემდეგ იგი, კონკრეტულად ილარიონზე მითითებით, ამბობს: წმიდათა თანა „წერაცხა... მამა... ილარიონ... რომლისათვის-ესე არს სიტყუაჲ ჩუენი და წინამდნბარე არს აღწერად და მითხრობად შემდგომთა ნათესავთა ცხორებაჲ... მისი“. მასასადაჲ, გადამკეთებელს განუზრახავს თავისი თანამემამულის „ცხორების“ აღწერა „შემდგომთა ნათესავთა“ მოსათხრობად.

ავტორი იქვე განმეორებით ასახელებს თავის მიზანს იმ განსხვავებით, რომ აქ იგი განმარტავს, თუ ვის რა გაუკეთებია ილარიონის ღვაწლის წარმოსაჩენად. უწინარესად ამხელს ვიღაც პიროვნებას, რომელსაც შეუთხზავს თუ წარმოუთქვამს ილარიონის შესხმა: „ხოლო არა განვაგრძოთ სიტყუაჲ ჩუენი, რომელთა-ესე არა თუ შესხმისა გზაჲ გვპყრის, არამედ აღწერად ცხორებისა მოსწრაფე ვართ“. ამას მოსდევს ერთი მრავალმხრივ მნიშვნელოვანი ფრაზა: „იყო ნეტარი ესე... ნათესავთ ქართველი, ვინაჲ-იგი მრავალნი წმინდანი გამოჩნდეს და სასწაულთა მოქმედნი კაცი; ხოლო დაღაცათუ აღუწერელობითა ცხორებისა მათისაჲთა ჟამთა სიმრავლითა დივიწყენს... გარნა რაოდენთაჲმე ახლად გამოჩინებულთა წმინდათა საჯსენებელიცა დაშთა და ცხორებაჲცა აღიწერა ღმრთის-მოყუარეთა მიერ კაცთა და მოსწრაფეთა, ვითარცა-ესე წმიდისა ამის, რომლისათვისცა არს სიტყუაჲ ჩვენნი“.

აქ უკვე გარკვევითაა ნათქვამი, რომ „სახსენებელთან“ ერთად ილარიონის „ცხორებაც“ აღწერილი ყოფილა მანამ, სანამ შეიქმნებოდა ვრცელი ათონური რედაქცია.

ავტორი არც ამაზე მითითებით დაკმაყოფილებულა და საჭიროდ დაუნახავს ერთხელ კიდევ და საბოლოოდ ჩამოეყალიბებინა თავისი მიზანი: „არამედ ჩუენ პირველსაჲვე სარბიელსა სიტყუს(ა)სა მოვიდეთ და მოგითხრათ ყოველივე სახს ცხორებისა მისისაჲ“.

შესავლის მთელ მანძილზე მისი ავტორის მსჯელობა სავსებით ლოგიკურია, თანმიმდევრული და გასაგები. ის ამბობს: ჩემს წინაშეა აღსაწერად ილარიონ ქართველის ცხოვრება. მის სახელზე წარმოუთქვამთ თუ დაუწერიათ შესხმა, დარჩენილა მისი სახსენებელი, აგრეთვე თვით „ცხორებაც“ ადრე შეუქმნიათ; ახლა კი ჩემი მიზანია მოგითხროთ „ყოველი სახს“ წმინდანის მოღვაწეობისაო.

ვრცელი ათონური რედაქციის ეს მონაკვეთი რომ ბასილ პროტოასიკრიტს არ ეკუთვნის, ამ ფაქტს რამდენიმე გარემოება ადასტურებს. კერძოდ, აქ საგანგებოდაა დაწუნებული „შესხმა“ და მის საპირისპიროდ იწერება წმინდანის ცხოვრების „ყოველი სახის“* მომთხრობი თხზულება. რაკი გამოთქმულია ვარაუდი, რომ ბასილს თვითონ „ეპყრა“ შესხმის „გზა“, ცხადია, იგი ვერ დაუპირისპირდებოდა

* ცხოვრების „ყოველი სახის“ მოთხრობის წადილი ხშირად შეიმჩნევა ქართველ აგიოგრაფებთან. იგი უწინარესად გულისხმობს წმინდანის ბიოგრაფიული ფაქტების დეტალურ და სრულ აღწუსებას ცხოვრების მთელ მანძილზე ან ერთ რომელიმე მონაკვეთში (ნიმუშისათვის იხილეთ: [10], 103, 109).

თავისათვის და ვერ იტყვოდა: „ჩვენ არა თუ შესხმისა გზად გვპყრის, არამედ აღწერად ცხოვრებისა მოსწრაფე ვართო“. ეტყობა, ამ ფრაზის ავტორს ცნობა ბასილის მიერ ილარიონის სახელზე შესხმის წარმოთქმის შესახებ „ცხოვრების“ დასასრულიდან დასაწყისშიც გამოუტანია. ამდენად, იგი თხზულების მეორეული პლასტია და ვრცელი ათონური რედაქციის შემთხზველს ეკუთვნის.

ყველაზე საინტერესო მანც შესავლის ის ნაწილია, სადაც ნათქვამია, რომ ილარიონ ქართველის „ცხოვრება“ აღრეც არსებობდა*. აკად. კ. ქვეკელიძე მასზე საგანგებოდ არ მსჯელობს, თუმცა მასთან გარკვევით იგრძნობა ტენდენცია, რომ ვრცელ ათონურ რედაქციამდე აღწერილი „ცხოვრების“ ავტორის პატივი ბასილ პროტოასიკრიტს მიაგოს.

ფაქტიურად კი აქ სხვა ვითარება უნდა დასტურდებოდეს.

ნაწყვეტში საგანგებოდაა მსჯელობა ქართველთა ქვეყანაზე, სადაც მრავალი წმინდანი გამოჩნდა. საუბარია აგრეთვე ქართულ სასულიერო მწერლობაზე. ქართველი მწერლები ვალში დარჩენილან ეროვნულ წმინდანთა წინაშე, რის გამოც მათი ღვაწლი დაეწყებას მისცემია. თუმცალო, ამბობს ნაწყვეტის ავტორი, ბოლო უამს მანც მოგვევლინენ მწერლები, რომელთა შემწეობით ახლად გამოჩინებულ წმინდათა „სახსენებელი“ დარჩა და „ცხოვრებაც“ აღიწერა. კერძოდ, დარჩა „სახსენებელი“ და „ცხოვრება“ იმ პიროვნებისა (ილარიონისა), რომლის შესახებ მე ამჟამად ღეტალურად უნდა მოგითხროთო.

ცხადია, მოტანილ მსჯელობაში ყოველგვარი ბერძენი და ბერძნული მწერლობა გამორიცხულია. იგი წარმოადგენს ქართველი წმინდანების, მწერლობისა და მწერლების ერთგვარ დახასიათებას. ამიტომაც საესებით ნათელი უნდა იყოს, რომ როდესაც შესავლის ავტორი მსჯელობს ეროვნულ აგიოგრაფიაზე და მის ნაკლოვანებებზე, შემდეგ კი ერთგვარი კმაყოფილებით აღნიშნავს ღვთისმოყვარე კაცთა მიერ წმინდათა, მათ შორის ილარიონ ქართველის, „ცხოვრების“ აღწერას, იგი ვერ მიუთითებდა ბერძენი მწერლის ნაწარმოებზე. ბიზანტიური ლიტერატურის ისტორიამ (იმ პერიოდის ბერძნულმა ლიტერატურამ მანც) არ უნდა იცოდეს არც ერთი შემთხვევა, რომ ბერძენ მწერალს აღწეროს წარმოშობითა და საქმიანობით ქართველი წმინდანის ცხოვრება. ამის გამოც შესავლის მოტანილი ნაწყვეტის ავტორი ვერ იტყვოდა: ღვთისმოყვარე და მოსწრაფე ბერძნებმა აღწერეს არა მხოლოდ ილარიონის, არამედ „რაოდენ თამე ახლად გამოჩინებულთა წმინდათა“ ცხოვრებაო.

ამასთანავე ბასილ პროტოასიკრიტს მართლაც რომ დაეწერა ილარიონის „ცხოვრება“, იგი ბიზანტიურ (ბერძნულ) აგიოგრაფიულ მწერლობას განეკუთვნებოდა, როგორც ბერძენი მწერლის მიერ ბერძნულ ენაზე დაწერილი თხზულება საბერძნეთსა და საერთოდ ბიზანტიაში მოღვაწე წმინდანზე. გასათვალისწინებელია ის ფაქტიც, რომ „ცხოვრებათა“ უკმარობაზე გადამკეთებლისეული მსჯელობა არ შეიძლება განვავრცოთ ბერძნულ მწერლობაზე, რადგანაც ეს დარგი ყველაზე მდიდრად სწორედ აქ იყო წარმოადგენილი, რისი შეგნებაც ქართველებს იმთავითვე ჰქონდათ.

ქართულ სინამდვილეში კი მოტანილ ნაწყვეტს ისტორიული საფუძველი ეძებნება და იგი ერთ რიგში დგება ეროვნულ აგიოგრაფიულ ძეგლებთან.

ზემოთქმული გვაძლევს რეალურ საფუძველს ვიფიქროთ, რომ შესავლის

* შესავალში საუბარია ილარიონის „შესხმის“, „სახსენებლისა“ და „ცხოვრების“ არსებობის შესახებ, რაც სამეცნიერო ლიტერატურაში ყოველთვის არაა გათვალისწინებული.

ავტორის მიერ დასახელებული „ღმრთისმოყუარე“ პირი, რომელმაც „აღწერა“ ილარიონ ქართველის ცხოვრება, არის უცნობი ქართველი მწერალი. თხზულებაში გამოვლენილი მკვეთრი ეროვნული ტენდენცია უწინარესად ამ მიზეზით აიხსნება.

გარდა მოტანილი ფაქტებისა, ამგვარი დასკვნის გამოტანის შესაძლებლობას გვაძლევს საზოგადოდ შესავლის თხრობის თავისებურება. გადამკეთებლის მსჯელობაში შეგნებულადაა დიფერენცირებული ბასილის საკულვებელი „შესხმა“ და უცნობი ქართველი მწერლის ასევე საკულვებელი „ცხოვრება“. შესავლის ტონი გარკვევით მიანიშნებს, რომ მისი ავტორი უპირისპირდება პირველს (ბასილის შესხმას) და თავისი თხზულების საფუძვლად იყენებს მეორეს (უცნობი ქართველი მწერლის „ცხოვრებას“).

ბასილ პროტოასიკრიტის შრომისადმი დაპირისპირება შეიძლება გამოწვეული იყოს სხვადასხვა მიზეზით: ა) მიზანდასახულობის სპეციფიკით; ბ) ლიტერატურულ-თეორიული თვალსაზრისით; გ) საზოგადოდ ბერძნულ-ქართული სარწმუნოებრივ-პოლიტიკური და კულტურული ურთიერთობის ნიადაგზე, რასაც დაერთვის რომაული სარწმუნოებისადმი ამ ორი ხალხის ეკლესიათა განსხვავებული დამოკიდებულება.

მიზეზი პირველი: ეს მიზეზი გარდავლით განცხადებულია თვით გადამკეთებლის სიტყვებში. ვრცელი ათონური რედაქციის შემდგენელს განუზრახავს ილარიონ ქართველის ცხოვრების „ყოველი სახის“ აღწერა. ბუნებრივია, იგი ვერ დაუქმყოფილებია ბასილ პროტოასიკრიტის შესხმას, რომელიც ფაქტობრივად მასალისაგან დაკლილი ყოფილა იმდენად, რომ იგი თურმე არ შეიცავდა წმინდანის ბიოგრაფიის უმთავრეს დეტალებსაც კი—ილარიონის ეთნიკურ-გეოგრაფიულ სადაურობას, მის ვინაობას საერთოდ. ვრცელი რედაქციის შემთხვევით შეგნებულად ემიჯნება ბასილის საკულვებელ შესხმას და თავისი მიზნის დასახელებით ცხადად მიანიშნებს კიდევაც მის რაობაზე: „(ჩვენ) არა თუ შესხმისა გზა გვპყრიეს, არამედ აღწერად ცხოვრებისა მოსწრაფე ვართ... თუ ვინა ადმოსცენდა წმინდა ესეანჟრომელთა კერძოთაგან აღმოჰხდა“ ([8], 10). ეტყობა, შესხმაში ეს ელემენტარული, მაგრამ უპირველესი და უსაჭიროესი ბიოგრაფიული ცნობებიც არ ყოფილა შესული, რადგან ქართველი მწერალი უწინარესად ამ მხრივ უპირისპირდება მას.

მიზეზი მეორე: ხატობრძოლობის დაძლევა IX ს. შუა წლებიდან ბიზანტიის ლიტერატურულ აზროვნებაზეც მოახდინა გავლენა. „ახალ წმიდათა“ განდიდებას მხატვრული სიტყვის ახალი ფორმები მოითხოვა. საერთოდ ლიტერატურაში, კერძოდ—ავიოგრაფიაში, მტკიცედ მკვიდრდება რიტორიკული სტილი სასულიერო მწერლობისა. გარკვეული აზრით, მწერალს ორატორი ცვლის, მკითხველს—მსმენელი. საჯაროდ ენკომიით გამოსული ორატორი უყურადღებოდ ტოვებს წმინდანის ბიოგრაფიულ დეტალებს, ვერ ხატავს კონკრეტული პიროვნების სახეს. ხშირად მისი მოღვაწეობის პერიოდიც კი მხედველობის გარეშე რჩება. უმთავრესი მისი თვისება „განგაძობილი“ თხრობაა, ზვიადი და ბუნდოვანი სტილი.

აღნიშნულის დასადასტურებლად გამოვყავდებოდა „წმინდა ევდოკიმეს ცხოვრება“, რომელიც სწორედ ილარიონის ეპოქაშია საჯაროდ წაკითხული. ვითარცა ენკომია, ქება. იგი იმდენად ღარიბია თავისი „ისტორიული შინაარსით“, რომ მისგან „შეუძლებელია განისაზღვროს ის ღროც კი, თუ როდის ცხოვრობდა წმინდანი“ ([1], 114—115). ფაქტიური მასალისაგან თითქმის სავსებით დაკლილ ამ „ცხოვრებას“ სტილიც შესაბამისი აქვს—ზვიადი, თვითმიზნური, გარეგნული

ბრწყინვალეებით დამდიმებული, თხრობა—„განგრძობილი“. ამ დროის წმინდანთა ცხოვრების გადმოცემისადმი „ბიზანტიური დამოკიდებულება“ მეცნიერებაში დახასიათდა როგორც *Multa, sed nihil*—ყველაფერი, მაგრამ არაფერი ([17], 184).

შესხმას, ენკომიას, რიტორიკულ „ცხოვრებას“ ბიზანტიაში იმთავითვე გამოუჩნდნენ ლიტერატურული მოწინააღმდეგენი; დაგმობილ იქნა მისი ცალმხრივობა, ფაქტობრივი სიღარიბე, „განგრძობილი“ თხრობა, შეძლებისდაგვარად დასაბუთდა საერთოდ მისი უვარგისიანობა ([18], 289).

უნდა ვიფიქროთ, რომ ბასილ პროტოასიკრიტის საგულგებელი შესხმაც ჩვეულებრივ *Multa, sed nihil*-ის ტიპისა იყო, ფაქტობრივი მასალისაგან დაცლილი, „განგრძობილი“ თხრობის შემცველი. ვრცელი ათონური რედაქცია ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ისტორიაში ერთ-ერთი პირველი ძეგლია, რომელშიც მხატვრულად უკუიფინა IX საუკუნის ბიზანტიური ორატორული სკოლის ესთეტიკური ნააზრვეი მისი უარყოფის სახით. ამაზე გარკვევით მიუთითებს მისი შემთხვევლის საგანგებო გაფრთხილება: „ხოლო არა განვაგრძოთ სიტყუაჲ ჩუენი*, რომელთა-ესე არ თუ შესხმისა გზაჲ გვპყრიეს, არამედ აღწერად ცხოვრებისა მოსწრაფე ვართ“. შესხმა რომ „განგრძობილი“ თხრობაა და წმინდანის „საქმიანი ცხოვრების“ აღსაწერად გამოუყსადეგარი, ეს გარემოება ქართველ მწერალს მშვენივრად ესმის**. ამ შეგნებით უპირისპირდება იგი აღნიშნულ უანრს საერთოდ. ამიტომაც გვევლინება ვრცელი ათონური რედაქციის შემქმნელი ბიზანტიაში საფუძველჩაყრილი ანტირიტორიკული მიმართულების ერთ-ერთ პირველ მიმდევრად ქართულ სინამდვილეში.

მიზეზი მესამე: ცნობილია, რომ ბერძნები საერთოდ ყველა დროისა და ხალხის მიღწევებს უგულვებელყოფდნენ, ამასთანავე ყველა არაბერძენს ბარბაროსს უწოდებდნენ. ხალხთა დაპყრობის მიზნით ფიზიკურ ძალასთან ერთად ისინი კულტურული ასიმილაციის ხერხსაც მიმართავდნენ, რაც უმთავრესად ბერძნული ენის ექსპორტირებასა და ამ ენაზე საყოველთაო წირვა-ლოცვის შემოღების სურვილში გამოიხატებოდა. ეს იყო კულტურულ-სარწმუნოებრივი აგრესია, რომელიც თავისი არსით პოლიტიკურ აგრესიასთან იყო შერწყმული. იგი საფრთხეს უქმნიდა ქრისტიან ხალხთა ეროვნულ თვითარსებობას. ამიტომაც ბევრმა მათგანმა სცადა მისი თავიდან აშორება პირობების შესაბამისად—ხან აშკარა და ხან კიდევ შენიღბული იდეური ბრძოლის გზით.

საქართველო ერთ-ერთი პირველი ქვეყანა იყო, რომელმაც დროზე შეიგნო ეს საშიშროება და შესაბამისი ზომებიც მიიღო ([2], 110—124). ქართველმა მოღვაწეებმა შექლეს ბიზანტიური კულტურის ნაციონალიზაცია იმ დონემდე, რომ ამ კულტურის უმნიშვნელოვანეს მონაპოვართაგან უმეტესობა სახელიდო ტერმინით: „ქართული“. ამასთან, დასავლეთის კულტურულ მიღწევათა გათვალისწინებითა და საკუთრივ ეროვნულ ინტელექტუალურ შესაძლებლობათა საფუძველზე, მათ შექმნეს მსოფლიო მნიშვნელობის სრულიად ორიგინალური სულიერი კულტურა. მაშინ ბერძნები ისტორიის აშკარა გაყალბების გზას დაადგინეს: ამ კულტურის შემქმნელნი მხოლოდ „ფორმით“ არიან ქართველები, „შინაარსით“, ანუ

* აქედან მოყოლებული (შესაძლოა უფრო ადრეული პერიოდიდანაც) სიტყვის „განგრძობის“ საშიშროების შეგნება ქართველ აგიოგრაფებს ტრადიციად გადაექცათ.

** შესხმის ამგვარი თვისების გამო გადაჭარბებულად მიგვაჩნია აზრი იმის შესახებ, რომ თითქოსდა ბასილს „ყველა დეტალი ილარიონის ბიოგრაფიისა“, „დაწერილებითი ცნობები“ წმინდანზე მიაწოდა ისაკმა. ასეთი ცნობები მას არ დასჭირდებოდა.

ინტელექტუალური მონაცემებით კი—ბერძნებით, ან ზოგ შემთხვევაში უარყვეს კიდევაც მათი ქართული წარმომავლობა.

აღვილად მოსალოდნელია, რომ ბასილ პროტოასიკრიტის შესხმაში არ ყოფილიყო აღნიშნული ილარიონის ვინაობა, მისი ეროვნული წარმომავლობა, მისი მოღვაწეობის რაობა და ხასიათი საერთოდ, რასაც ვრცელი ათონური რედაქციის შემქმნელი დაუპირისპირდა იმის აღნიშვნით, რომ, წინააღმდეგ შესხმისა, მას სურს აღნიშნოს, თუ ვინ იყო „ნათესავით“ ილარიონი, თუ „ვინაჲ (საიდან) აღმოჰხდა“ იგი და სხვ. მისი დაპირისპირება ბერძენი ორატორის შესხმისადმი შეიძლება მარტო ლიტერატურულ-თეორიული ინტერესებით არ იყოს განსაზღვრული. უნდა ვიფიქროთ, რომ იგი ლიტერატურულ-თეორიულ მსჯელობასა ამოფარებული და ამ პოზიციებიდანაც ებრძვის ბერძენთა მედიდურ დამოკიდებულებას სხვა ხალხთა ღირსებისადმი. ასეთ შემთხვევაში მისი ნაზრევი დახასიათდება, როგორც ერთ-ერთი ნიმუში შენიღბული იდეური ბრძოლისა. ამ აზრს მეტი დამაჯერებლობა მიეცემა, თუ გავიხსენებთ, რომ „ილარიონ ქართველის ცხოვრება“ საზოგადოდ იცნობს შენიღბული იდეური ბრძოლის გზას ([19], 61).

დასახელებულ მიზეზთა განცალკევების საჭიროება მოიხსნება იმ შემთხვევაში, თუ ვაღიარებთ, რომ ბასილის შესხმისადმი ვრცელი რედაქციის შემთხვევის დამოკიდებულება ამ მიზეზთა ერთობლიობითაა განპირობებული. კერძოდ, ქართველ მწერალს ერთდროულად აინტერესებს კონკრეტული პიროვნების ბიოგრაფია და ლიტერატურულ-თეორიული საკითხი, რაც მოხერხებულად, დროის შესაბამისად გარდაიტანება კულტურულ-სარწმუნოებრივ და პოლიტიკურ პრიზმაში.

ამიტომაც საეჭვო არ უნდა იყოს, რომ მას ვრცელი და შინაარსიანი „ცხოვრების“ წყაროდ ბასილ პროტოასიკრიტის შესხმა ვერ გამოადგებოდა.

ამდენად, აქამდე ნაკვლევის საფუძველზე, განსაკუთრებით კი ვრცელი ათონური რედაქციის შესავლის აქ წარმოდგენილი ინტერპრეტაციის შედეგად, საფიქრებელია, რომ მისი შემთხვევი სარგებლობდა რომელიმე ქართველი მწერლის ნაწარმოებით. დასადგენია სწორედ ამ უკანასკნელის რაობა და მისი ავტორის ვინაობა, რაც, სხვა წყაროთა უქონლობის გამო, თხზულების რედაქციითა ფარგლებში უნდა ვცადოთ. ეს ცდა საზოგადოდ რედაქციითა ურთიერთმიმართების ახლებურ გავებას მოასწავებს, რაზეც ცალკე გვექნება მსჯელობა.

ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიის
 კათედრა

ლიტერატურა

1. Византийский временник, XVIII, 1911.
2. ჯ. ბეჟელიძე, ეტიუდები, IV, 1957.
3. M. Brosset, Histoire de la Georgie, I-re parties, S.—Peters., 1849.
4. М. Сабинин, Полное жизнеописание святых грузинской церкви, II, СПб., 1872.
5. Хр. Лопарев. Греческие жития святых VIII—IX веков, I, Петроград, 1914.
6. ჯ. ბეჟელიძე, კიმენი, I, ტფილისი, 1918.
7. ჯ. ბეჟელიძე, ეტიუდები ძველი ქართული ლიტერატურის ისტორიიდან, XI, თბილისი, 1972.
8. ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წლის ხელნაწერი აღაპებით, ტფილისი, 1901.
9. ნ. ბერძენიშვილი, საქართველოს ისტორიის საკითხები, IV, თბილისი, 1967.
10. ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, II, თბილისი, 1967.
11. მ. ლორთქიფანიძე, აღრეფეოვალური ხანის ქართული საისტორიო მწერლობა, თბილისი, 1966.

12. М. Сюзумов, Проблемы иконоборчества в Византии. Ученые записи Свердловского гос. пед. института, 4, 1948.
13. Византийский временник, 4, 1951.
14. Н. Марр, Исторический очерк грузинской церкви с древнейших времен. „Церковные ведомости“, 1907, 3.
15. В. Васильев, Происхождение императора Висилия Македонянина. „Византийский временник“, XII, I—II.
16. ს. ყაუხჩიშვილი, ლექციები ბიზანტიის ისტორიიდან, I, თბილისი, 1948.
17. Хр. Лопарев, Житие св. Евдокима. Известия Русского археологического института в Константинополе, София, XII, 1907.
18. რ. ბარამიძე, ხალხთა მეგობრობის იდეა ადრეულ ქართულ პროზაში, ლიტერატურულ-ურთიერთობანი, II, თბილისი, 1969.
19. კ. კეკელიძე, ეტიუდები, VI, თბილისი, 1960.

Б. КИЛАНОВА

К АТРИБУЦИИ «ЖИТИЯ ИЛЛАРИОНА ГРУЗИНА»

Резюме

В работе, на основе анализа историко-литературных вопросов, связанных с „Житием Иллариона Грузина“, высказано мнение, что оно не принадлежит перу греческого писателя Василия Протоасикрита.

B. KILANOVA

ZUR ATTRIBUTION „DES LEBENS VON ILARION DES GEORGIERS“

Zusammenfassung

In der vorliegenden Arbeit wird auf Grund der Analyse der historischen und literarischen Problemen, die mit dem „Leben von Ilarion des Georgiers,“ zusammenhängen, die Meinung geäußert, daß dieses Werk nicht dem griechischen Schriftsteller Basilius Protoasikritus gehört.

К ВОПРОСУ ОБ ЭТНИЧЕСКОМ И ИНТЕРЭТНИЧЕСКОМ В ГРУЗИНСКОЙ ВОЛШЕБНОЙ СКАЗКЕ

(на примере типа АТ 707)

Т. Д. КУРДОВАНИДЗЕ

Цель настоящей статьи — изучить один из сюжетных типов с точки зрения этнического и межэтнического. Выбор в качестве объекта наблюдения типа АТ 707 предопределен только одним фактором — существованием многочисленных вариантов данного типа в чистом виде (в Грузии этот сюжетный тип не контаминирован с другими типами).

Представление об интерэтническом дает международный указатель сказочных сюжетов, в котором учтен материал из многих стран мира. Признание той или иной сказки определенным сюжетным типом уже означает подчинение ее схеме международного указателя, хотя совпадение обязательно только на уровне основного конфликта. Естественно, это не ограничивает отдельную этническую единицу при своеобразном осмыслении основных эпизодов сказки или ее художественных образов и привнесении в сказку элементов, характерных быту и психологии данной этнической единицы.

Как известно, под этническим подразумевается существование конкретно-национальных особенностей, что создается единством элементов, присущих быту и мышлению отдельных этнических групп [7].

В специальной литературе признано, что сказка, как явление художественное, возникла из более архаических форм и в ней прослеживается историко-генетическая связь с древнейшими представлениями и этнографическим бытом народа ([1]).

В. М. Жирмунский, изучая проблему международных сказочных сюжетов, отметил «способность сказки переходить от народа к народу и перевоплощаться в национальные формы, сохраняя международную структурную основу» ([2], 283). Кроме заимствования, в сказках различных народов могут наличествовать и некоторые общие темы и мотивы, объясняющиеся сходством социальных отношений, обычаев и верований ([2], 284).

До выявления зависимости между конкретно-национальным сюжетным материалом и типологическим приведем схему типа 707 из каталога С. Томпсона.

Три золотых сына: королева рождает чудесных детей. Они похищаются (незаметно удаляются). Королева изгоняется. Поиски говорящей птицы, поющего дерева и живой воды.

1. Желание мужа: а) три девушки хвастаются, что, если они выйдут замуж за короля, то будут иметь тройню с золотыми волосами, це-

почкой на шею и звездой на лбу; б) король подслушивает самую младшую и женится на ней.

II. **Оклеветанная жена:** а) старшие сестры заменяют щенятами новорожденных детей и обвиняют жену в рождении собак; б) детей бросают в реку, однако их спасает мельник (или рыбак); в) жену заключают в тюрьму.

III. **Приключение детей:** а) после того, как дети вырастают, старший сын отправляется на поиски отца; б) разыскивает говорящую птицу, поющее дерево и живую воду; в) он и его брат, следующий за ним, превращаются в мраморные колонны; г) сестре с помощью старушки удается освободить братьев, захватив магические предметы. Они возвращаются.

IV. **Восстановление детей:** а) внимание короля привлекли дети и волшебные предметы; б) говорящая птица открывает ему всю правду; в) дети и жена возвращаются к нему. Виновницы наказываются ([27], 241).

Необходимо сразу же заметить, что С. Томпсон при составлении фабулярной схемы не учитывает факта существования двух версий указанного сюжетного типа. Свою схему С. Томпсон основывает на западноевропейской версии, согласно которой, герою после выполнения трудных заданий удается добиться торжества правды. Данная версия известна и в восточнославянском фольклоре ([3], 229).

По свидетельству С. Томпсона, указанный сюжет является особенно популярным почти во всех европейских странах, а также в Индии, Турции, Африке ([27], 242). В указателе Болъте и Поливки называется и кавказский материал ([28], 380—394).

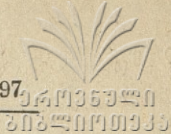
Согласно второй сюжетной версии, царь, желая наказать жену, приказывает посадить ее в бочку вместе с младенцем и бросить в море. Бочка приплывает к далекому острову. Одаренный чудесной силой юноша создаст здесь царство. До царя доходят слухи об этом царстве. Именно здесь он встречается с женой и сыном ([4], 374—388).

Эта версия распространена главным образом в восточнославянском фольклоре ([3], 229).

О происхождении сюжета высказаны различные мнения. В. Юнгман считает, что родиной этой сказки является Византия, время создания сказки — не позднее III в. до н. э. По мнению Фон дер Лейена, сказка была создана гораздо раньше. Что же касается места ее создания, то Фон дер Лейен считает, что родина сказки находится юго-западнее Малой Азии. И. Левин полагает, что родиной сюжета является иранский мир ([5], 572).

Общая структурная модель громадного большинства распространенных в Грузии вариантов типа АТ 707 более или менее следует представленным в каталоге С. Томпсона фабулярной схеме и списку возможных мотивов, т. е. версии, засвидетельствованной в Западной Европе. Разновидность распространенного в Западной Европе и среди западных славян сюжета в определенной мере сближается с кавказским, конкретно, грузинским материалом.

В Грузии также встречается несколько вариантов названной сказки ([8], № 18; [9], № 111; [6], № 207, № 4563), отличающихся по своей структуре и осмыслению материала как от западноевропейской, так и восточноевропейской версии. В них весьма своеобразно развивается и разрешается конфликт. Данные варианты сказки проявляют близость к международной схеме на уровне основного конфликта. По указанным вариантам младшая сестра рождает ясновидящего ребенка. Ясновидение ребенка дает новое направление развитию ска-

зочного действия. В этих вариантах отношения между героем и его отцом развиваются таким образом, что не требуют привлечения известных типологическому сюжету мотивов, предназначенных для выявления совершенного в прошлом вредительства.

Для большей очевидности сходства и различия грузинской версии с международным сюжетом, грузинский материал можно расчленил следующим образом.

Договор. Младшая сестра обещает царю, что родит ему: а) ясновидящих золотокудрых мальчиков ([9], № 111); б) ясновидящих золотокудрых мальчика и девочку ([8], № 18); в) такого ребенка, который спереди будет золотым, а сзади — серебряным ([6], № 207); г) золотокудрых мальчика и девочку ([6], № 4563).

Судьба младшей сестры. Младшая сестра родила: а) одного золотокудрого ясновидящего мальчика; мать ребенка убили и завернули ее в коровью шкуру; б) золотокудрого мальчика и девочку; мать привязали к воротам, чтобы плевать на нее и намазать на грудь сажу; в) одного мальчика, золотого спереди, и серебряного сзади; г) золотокудрых мальчика и девочку; мать заворачивают в коровью шкуру и бросают у камина.

Приключение ребенка (детей): а) тети бросили мальчика в дремучем лесу; ребенка вырастил олень; мальчик охотится и живет этим; б) тети бросили детей в мельницу; мельник усыновил детей; кто рос годами, эти дети — днями; юноша охотится; в) тети посадили мальчика у опушки леса; мальчик сам вырастает; г) тети бросили детей в воду; их нашел мельник и усыновил; девочка была ясновидицей, мальчик — охотником.

Встреча с отцом: а) юноша во время охоты встретился с отцом, который пригласил его к себе домой; б) царь устроил пир и среди других гостей пригласил брата и сестру; в) царь встречается с юношей во время охоты; царю понравился юноша и он пригласил его к себе домой; г) царь встретился с юношей во время охоты, после беседы он пригласил к себе юноша охотника.

Выявление правды: а) ясновидящий юноша знает историю своей матери; он рассказывает царю все и для подтверждения своей правоты прибегает к магическому действию (он оживляет мертвую куропатку, которая прилетает к незаконно наказанной женщине и оживляет ее); б) юноша во время пира объявляет, что женщина, прикованная к воротам — его мать, а царь — отец; свою правоту царю и собравшимся он доказывает магическим действием (по его велению высохшая лоза выносит плоды винограда, а жареная куропатка, лежащая на столе, оживает); в) чудесный мальчик знает приключения матери, он рассказывает об этом во всеуслышание, царя называет отцом и, прибегая к магическому действию (по его велению куропатка жарится без огня, тополь вырастает), доказывает свою правоту; г) от ясновидицы-сестры юноша узнает историю своей матери; придя в гости к царю, он приносит с собой фазана; по совету сестры, требует вертел, надевает на него фазана и велит ему зажариться без огня, а также приказывает коровьей шкуре лопнуть, если мать невинна, что и осуществляется.

Думается, представление грузинского материала делает ясным его отличие от международной схемы. Приписание сказочником герою ясновидения, т. е. знания приключения матери и уверенности в ее невинности, достаточны для гарантии убеждения отца самим сыном в том, что его жена выполнила свое обещание. По этой причине сказочнику не нужно было искать новых путей для развития — разрешения конфликта. В результате своеобразного осмысления истории возникла новая

разновидность известного сюжета. По нашему мнению, эта разновидность может оказаться более древней, нежели западноевропейская версия данного сюжетного типа. Основание для допущения настоящей гипотезы дают характер воссоздания фабулы (чрезвычайная простота сюжета, игнорирование характерных для классической волшебной сказки трудных заданий) и мотивировки действий главного героя (ясновидение само по себе является мотивацией любого поступка). Весьма существенным кажется также разрешение конфликта во всех указанных вариантах с помощью магических действий. В пользу древности грузинской разновидности международного сюжетного типа говорит и то, что в анализируемых вариантах не встречаем ярко выраженного логического мышления и специальных мотивировок действий персонажей, столь характерных для классической волшебной сказки. Данные варианты грузинской разновидности АТ 707, даже с точки зрения формы, очень напоминают образцы сказочного эпоса народов, стоящих на низкой ступени развития.

Таким образом, можно сделать вывод, что в Грузии распространены две разновидности типа АТ 707. Одна из них сходна с западноевропейской и западнославянской версиями, другая же занимает обособленное место, она не засвидетельствована в специальных каталогах.

В Грузии мы не сумели обнаружить вариантов, сходных с восточнославянской версией.

Существование в Грузии разновидности, отличающейся от международной схемы, является отчетливым свидетельством того, что наряду с этнически весьма сильно дает о себе знать и этническое. Оригинальная грузинская разновидность известной сказки возникла в результате своеобразного осмысления типологического материала. Формирование ее в новой структуре свидетельствует лишь о жизнестойкости общих канонов, действующих в сказочном эпосе.

На современном этапе сравнительно-исторического изучения сказки стало необходимым расширить границы старого сравнительного метода. Наряду с выявлением общего в эпосах разных народов, необходимы и поиски различий. Перед учеными уже стоит задача не сопоставления национальных и интернациональных признаков, а рассмотрение этнического и межэтнического, как двух сторон одного явления ([10], 107).

Варианты грузинской сказки, соответствующие западноевропейской версии, отмечаются целым рядом особенностей. Отличие грузинского материала от международной схемы проявляется в количестве действующих лиц. С. Томпсон называет трех детей (двух братьев и сестру). В большинстве вариантов грузинской сказки — двое детей (брат и сестра). Существуют также варианты, в которых называется один сын. Сведение количества главных действующих лиц до минимума, естественно, изменяет развитие сюжета. Отказ от чудесной сестры, носительницы определенных функций, обедняет повествование.

В грузинском материале (за исключением аджарского) нигде не говорится о поисках родителей детьми. Причиной ухода юноши из дома воспитателей называется охота. Охота же является одной из древнейших мотиваций ухода героя из дома, поэтому отсутствие указаний на поиски родителей в какой-то степени можно считать компенсированным, ведь герой встречается с отцом именно во время охоты.

Как и следовало ожидать, особенной пестротой характеризуются трудные задания, даваемые герою, и их количество. В грузинской сказке герою поручают достать волшебное молоко, золотой мяч, дерево-невидимку или жемчужное дерево, Мзетунахави, птицу, живую воду и

т. п. Те варианты, в которых первое поручение ([6], № 745; [14], № 5; [8], № 35; [13], 235), или второе ([6], № 8751; [11], 87; [8], № 27; [9], № 110) заключается в том, что герою велят привести Мзетунахави, композиционно более выдержаны, мотивировка кажется логичной.

Согласно схеме С. Томпсона одним из необходимых эпизодов сюжета является окаменение братьев и их оживление сестрой, организация увода птицы. В некоторых вариантах грузинской сказки, где фигурирует сестра, этот эпизод опущен. Например, согласно, одному сванскому варианту, Мзетунахави приходится по душе самоотверженность юноши, она становится его помощницей и следует за ним ([11], 87). В лазском варианте отец Мзетунахави испытывает юношу, тот побеждает; после победы отец Мзетунахави называет его своим зятем ([12], 113). В аджарском варианте прозорливая Мзетунахави сама следует за юношей ([13], 235). Согласно другому сванскому варианту, юношу испытывают четырежды. А затем он вместе с помогающей ему Мзетунахави, лишь благодаря побегу и превращениям, спасается от своего тестя ([14], № 1).

В варианте У. Цинделиани ([11], 87) покорение Мзетунахави и ее уведение осуществляются с помощью типологического материала, однако наблюдается определенное отличие от международной схемы. Здесь с типом АТ-707 контаминирована часть АТ 413 (похищение одежды женщины-птицы) и АТ 313 Н* (бегство от ведьмы с помощью бросания чудесных предметов). Эти изменения, естественно, придают произведению своеобразный оттенок. В вышеназванных сванских вариантах героическая тема усилена, что данному типологическому сюжету все-таки несвойственно.

Таким образом, можно сделать вывод, что в грузинском материале более или менее сохранены следующие части международной фабульной схемы: I — желание мужа, II — оклеветанная жена и IV — восстановление детей. Здесь, как видим, нет III части схемы, третьей существенной части, называемой Приключения детей и отличающейся самой большой пестротой. Иногда она совпадает либо сближается с материалом каталога С. Томпсона, а иногда осмысливается по-иному.

Фактически приключения детей представляют собой главное ядро развития действия в сюжете. Его «оригинальное» развитие, с одной стороны, следует объяснить забвением некоторых типологических моментов, что приводит к «порче» сказки. А с другой, — оно обусловлено стремлением сказочников по-новому осмыслить приключения героя. Это последнее, естественно, только тогда можно считать художественным фактом, когда не нарушается внутреннее логическое течение действия и когда это не мешает вырисовке идеи произведения. В грузинском материале засвидетельствованы случаи нарушения как первого, так и второго. К счастью, более часты факты позитивной реализации темы и идеи.

Известно, что этническое своеобразие сказки (фольклорных жанров вообще) формируется под воздействием ее внутреннего развития и внешних влияний (в особенности ближайших соседей).

Проследим, каковы же взаимоотношения грузинской сказки со сказками соответствующего типа ближайших соседей Грузии.

Мы располагаем абхазскими, юго- и североосетинскими, чеченскими, армянскими, персидскими и турецкими вариантами типа АТ 707.

Здесь мы не станем заострять внимания на преамбуле сказки, отличающейся, как и следовало ожидать, самой большой пестротой. Охарактеризуем материал сначала в отношении к международной схеме, а затем в отношении к грузинской сказке.

Абхазский вариант ([15], № 71) перегружен бытовыми деталями, в нем отсутствуют некоторые типологические мотивы данного типа и введены новые. В сравнении с международной схемой в абхазском варианте имеется ряд отличительных моментов: младшая сестра рождает близнецов; старуха, подкупленная ее завистливыми сестрами, дает герою только одно задание; появляется мотив вторичной женитьбы царя, замужества сестры героя и рождения ребенка; опущена история оживления сестрой окаменевшего брата; включен известный в мировом фольклоре мотив воспитания героя животным. Историю оклеветанной женщины с помощью магических действий сообщает сын, а не его чудесная жена.

Абхазский вариант указанной сказки обнаруживает сходство и различия с грузинскими записями. В нем весьма своеобразно осмысливается основная часть сюжета (приключения брата и сестры). Абхазскому тексту неизвестен весьма типичный для всех грузинских вариантов мотив — охоты героя, являющийся фактически средством встречи отца и сына.

Своеобразна также композиция абхазского варианта, что обусловлено наличием лишь одного трудного задания — привести Мзетунахави. Такое же положение, объясняемое тенденцией к упрощению, наблюдается и в грузинском материале. В абхазском варианте опущен мотив окаменения юноши и, соответственно, игнорируется роль сестры, что влечет за собой иную комбинацию традиционного материала.

Несмотря на изменения, идея и тема сказки в абхазском варианте оказываются реализованными.

Среди вариантов, записанных в Юго-Осетии, один ([14], № 9), несмотря на схематичность финала, обнаруживает близкое сходство с международной схемой. Сходство, в первую очередь, проявляется в идентичности персонажей. Женщина вначале рождает мальчиков, а затем — девочку. В указанном варианте, правда, опущено одно задание, предлагавшееся герою, но сохранены некоторые сюжетные элементы названной международной схемы.

Остальные два варианта с точки зрения содержания весьма близки друг другу. Сходны и специфические детали, характерные для быта народа. В записях отклонение от международной схемы обнаруживает структурная сторона сюжета. В южноосетинском варианте ([16], 316) герою дается два трудных задания, в североосетинском ([5], № 49) — четыре. В южноосетинском варианте детей растит собака, в североосетинском — они растут сами. В обоих вариантах опущен мотив поисков детьми своего отца. Оформление выполнения заданий, даваемых герою, придает сказке героический характер. Осмысление финала в обоих вариантах сходно (мертвую женщину оживляет её невестка), но в североосетинском варианте правду открывает сама оклеветанная, в южноосетинском — невестка — ясновидица-фея.

Грузинским вариантам типа АТ 707 неизвестен распространенный в Осетии мотив — обычая родин (в Юго-Осетии роды на плоской кровле*, в Северо-Осетии восхождение на крышу и роды в дымовой трубе). В вариантах, записанных в Осетии, женщина рождает двух или трех детей. В соответствии с числом персонажей формируется и композиция сказки. Вообще в осетинских вариантах выполнение заданий, данных юноше, решается в плане, свойственном героической сказке, что, видимо, следует объяснить влиянием нартического эпоса.

* Разновидность данного мотива в Раче и Сванети связана с преданием о женщине, глотающей собственных детей.

Несмотря на то, что основная сюжетная канва соблюдается во всех осетинских вариантах, претворяется тема и идея сказки, грузинские и осетинские варианты воспринимаются по-разному, этому способствует осмысление материала.

Один из чеченских вариантов ([17], 154) типа АТ 707 композиционно следует международной схеме и только в финале сказочник забывает о своей цели и заканчивает сказку тем, что герой приводит в свой дом Мзетунахави. В художественную ткань варианта вплетены местные особенности, здесь чувствуется влияние ислама.

В другом варианте ([8], 117), также близком к типологической схеме, довольно мастерски контраминирован тип АТ 321, однако в нем опущен финальный эпизод прозрения слепого пастуха. В этом варианте весьма ощутимо влияние ислама (после того, как из дворца выгоняют младшую сестру, князь женится на двух старших; герой-юноша добывает двух женщин и женится на них и др.). Сама сказка в определенной мере отходит от данных международной схемы. Герою, отправляющемуся за волшебными предметами, сказочник осложняет задачу с помощью типологического материала, взятого из сказки другого типа (привлечение на свою сторону реки, стаи волков, медведя, чтобы они не помешали герою унести волшебные предметы). Прием передачи сказки напоминает прием повествования «1001 ночи».

В обоих чеченских вариантах тема и идея сказки реализуются не так, как в грузинской сказке соответствующего типа, но с помощью типологически известного материала.

Один из армянских вариантов ([20] 181) типа АТ 707 в некоторых существенных моментах сближается с международной сюжетной схемой (детей, брошенных в море, находит рыбак; выросшие дети отправляются на поиски своих родителей, сестра отправляется на помощь своему окаменевшему брату), однако здесь усилена героическая тема (борьба с дэвами за освобождение женщины-рыбы). Допущенная при развитии сюжета алогичность (владыка рыб берет героя себе в зятья и делает его ясновидцем, после этого ему велят привести фею; в сюжете появляются две женщины, одна из которых совершенно излишняя. Поэтому женщина-рыба убегает от героя, которому приходится отправиться на ее поиски; в финале женщина-рыба раскрывает правду), не говоря уже о композиционной невыдержанности, придает сказке иную направленность.

Сказочник соблюдает международную схему, и в то же время старается своеобразно осмыслить приключения героя, но безрезультатно. С грузинскими вариантами армянская сказка обнаруживает сходство только на типологическом уровне.

Второй вариант ([19], 148) в основном следует названному тексту, но в нем опущен эпизод борьбы с дэвами за женщину-рыбу.

Главной особенностью персидского варианта ([21], № 35) является мотив изгнания царем своей жены и нахождение ею приюта у старухи. Этого момента нет ни в одном другом варианте сказки, которыми мы располагаем. Более того, получив задания от своих теток, мальчики идут к матери за советом. Здесь они встречаются со старухой, которая их учит тому, как они должны поступить. В персидском варианте отсутствует сестра, как персонаж, и естественно, отсутствуют эпизоды, с ней связанные. Ввиду того, что характер заданий не предусматривает добывание чудесной птицы (женщины), предназначенной для обнаружения правды, этот эпизод разрешается с помощью потерпевшей (младшей сестры) вслед за разыгрыванием действия-за-

гадки. Персидский вариант сказки отмечен местным колоритом, для него характерен стиль, свойственный восточному сказочному эпосу.

Персидская сказка обнаруживает сходство с грузинской сказкой в отдельных деталях (детей прячут в конюшне, с целью отравления мальчишка в пищу кладут яд и др.).

Из трех турецких вариантов один «Брат и сестра» ([22], № 47) перегружен мотивами и реалиями, характерными для бытовой сказки. В то же время сказочник повествует и о героических приключениях героя (первая битва с семиголовым дэвом композиционно не имеет какой-то функции, этот эпизод введен лишь для характеристики героя. Затем герой сражается с драконом, побеждает его и женится на дочери дракона*). Битва героя с драконом оправдана с точки зрения развития основной сюжетной линии, хотя с позиции международной схемы роль Мзетунахави в дальнейшем оказывается немотивированной. Вообще, этот вариант с точки зрения раскрытия идеи и реализации темы не похож ни на одну известную версию этого сюжетного типа.

Другой вариант — «Дильрукеш» ([22], № 43) — почти идентичен международной схеме (здесь отсутствует только мотив окаменения юноши и оживления его сестрой). Он близок к вариантам, распространенным в Грузии. В частности, грузинские и турецкие сказочники схоже пользуются типологическим материалом: детей спасает садовник, их растит животное, они сосут грудь матери дэвов и обретают ее расположение, она отправляет их к своим сестрам. В названном варианте встречаются мотивы, характерные для бытовой сказки, нетипичная для волшебной сказки мотивация действий персонажей.

Такой же недостаток имеется у третьего турецкого варианта ([23], 147), хотя сказка хорошо сохранилась. В ней не выделяется отдельно третье предлагаемое герою задание, однако ему все-таки удается увести Мзетунахави, хотя мотивация здесь весьма искусственна (сестра героя не побеждает Мзетунахави, последняя сама полюбила юношу). Этот вариант сказки очень напоминает вариант, записанный в 1888 г. в селе Абаша, из коллекции П. Умикашвили ([8], № 27).

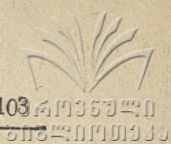
В специальной литературе указывается, что АТ 707 не мог многократно возникать в разное время в разных странах. Это положение было выдвинуто И. Левиным на основе особой устойчивости слияния ряда мотивов ([5], 572). Автор не называет мотивы, которые имеет в виду. Следует полагать, что подразумеваются I, II и IV части международной схемы, ибо, как отмечалось, III часть схемы характеризуется большой пестротой.

Анализ грузинских сказок и сказок соседних народов еще раз отчетливо показал это. Материал в этой части как с точки зрения композиции, так и с точки зрения осмысления различается так сильно, что сомнительной представляется гипотеза распространения сюжета в результате заимствования.

Мы попытались проверить тезис И. Левина, согласно которому родиной возникновения этого сюжета является индо-иранская среда. Выводы, полученные в результате анализа персидского варианта, мы представили выше. Теперь мы располагаем вариантами вышеуказанного типа, записанными в Узбекистане и Центральной Индии.

Узбекская сказка «Блестящая глиняная чашка» ([24], 466) (в сборниках сказок других народов Средней Азии мы не сумели обнаружить названного сюжетного типа) с точки зрения структуры только частично следует международной схеме. В варианте имеется новый не-

* Эпизод построен так, как в типе АТ 300.

известный этому типу материал. С вариантом связан типологический мотив спасения птенцов птицы — Симурга от дракона и помощи Симурга герою.

Международная схема нарушается не только потому, что в варианте встречаются только два трудных задания, но и благодаря отказу от функции сестры. Вообще этот вариант характеризуется четко выраженным национальным колоритом. Схема сказки облекается в определенную форму на основе местных традиций.

Сказка «Золотая косичка» ([25], 53) обнаруживает близкое родство с международной схемой, хотя следует ей не до конца — не удается заполучить красавицу, и чтобы исправить это в финале со сказкой увязан типологический мотив из типа АТ 560.

Узбекские варианты обнаруживают сходство с грузинским материалом лишь на уровне международной схемы. Решение сказочного конфликта и его художественное осмысление весьма далеки от грузинских традиций.

Индийская сказка «Ревнивые рани» ([26], № 43) не признает международной схемы. Общим здесь является только эпизод похищения ревнивыми царицами детей, которых бросают в озеро. Действие в сказке развивается в совершенно ином разрезе (выброшенный ребенок сидит на берегу озера на цветке (его тетка). Увести ребенка не удастся до тех пор, пока не приводят его мать). В финале сказочник вновь возвращается к названному сюжетному типу. Ребенок открывает правду. Начало сказки представляет собой тип АТ 313 Е (сестры убегают от брата, решившего жениться на них).

В другой сказке «Сын лесной рани» ([26], 175) очень много элементов, свойственных бытовой сказке. Бездетный раджа приводит седьмую жену — лесную рани. Рани рождает радже сына (опущен договор), но шесть старших жён прячут его, мать же ребенка обвиняют в том, что она родила камень. Лесную рани изгоняют из дворца. Ребенка находят в хлеву и растят престарелые муж с женой. Ребенок — ясновидец и знает правду о своей матери, ищет ее. С этого момента начинается полное расхождение с международной схемой, которое продолжается до того, как юноша с помощью магического действия доказывает правду о своей матери. В сказке нет трудных заданий. Заслуживает внимания то, что конфликт решает ясновидящий герой, который прибегает к магическому действию, как это имеет место в грузинской оригинальной версии.

Некоторые мотивы индийской сказки совпадают с мотивами, засвидетельствованными в осетинском и сванском вариантах (новорожденного многократно бросают в хлев к разным животным ([11], 87); следует назвать также обряд родов ([16], 316).

Варианты, зафиксированные в Центральной Индии, весьма отличаются от исследуемого типа. Несмотря на это в каталог Томпсона и Робертса они внесены под номером 707 ([29]).

Сопоставительный анализ вариантов типа АТ 707 привел к весьма интересным результатам. В сказочном эпосе грузинского и соседних народов засвидетельствованы варианты, тематически близкие международной схеме, однако с точки зрения осмысления материала, структуры сюжета и его составных элементов здесь обнаруживается масса специфических особенностей. По существу, общим является лишь международная схема сюжетного типа.

Изучение этой сказки на примере эпоса различных народов позволяет предположить что древнейшая схема приблизительно выглядела таким образом; предательницы-тетки выбрасывают чудесных детей и

убеждают царя, что жена не сдержала обещания. Избежавшие смерти дети разыскивают отца и восстанавливают репутацию напрасно наказанной матери.

Основа этого сюжетного типа на различных этапах своего распространения и развития, естественно, претерпела многочисленные трансформации. Именно поэтому схема в большей или меньшей степени сохранена почти всюду, однако воплощена она по-разному, в основном типологически известным, хотя и различным материалом. Здесь же необходимо учесть факт разностороннего осмысления и реализации конфликта. Именно это создает несколько версий данного сюжетного типа. Самое примечательное заключается всё же в том, что различия наблюдаются внутри различных национальных единиц одной версии; это же объясняется мощным влиянием разных этнических традиций, действием психико-бытовых факторов этнической группы.

В сказочном эпосе различных народов засвидетельствованы и такие варианты, которые обнаруживают между собой определенное сходство. Несмотря на сходство, в этих вариантах отчетливо проступает сильная местная традиция, наблюдается своеобразное осмысление составных элементов сказки и превращение её в единое структурное целое. Все это позволяет думать, что эти сказки были созданы независимо друг от друга, на основе сходных условий жизни народов.

ЛИТЕРАТУРА

1. В. Я. Пропп. Исторические корни волшебной сказки. Л., 1946.
2. Историко-филологические исследование. Сб. статей к 75-летию акад. Н. И. Конрада. М., 1967.
3. Славянский и балканский фольклор. М., 1971.
4. Народные русские сказки А. Н. Афанасьева в трех томах, т. 2, М., 1957.
5. Осетинские народные сказки. М., 1973.
6. Фольклорный архив Тбилисского государственного университета.
7. Ю. В. Бромлей. Этнос и этнография. М., 1974.
8. П. Умикашвили. Народная словесность. Т. 3, Тб., 1964.
9. Народная словесность, II, ред. М. Я. Чиковани, Тб., 1952.
10. Б. Н. Путилов. Методология сравнительно-исторического изучения фольклора. Л., 1976.
11. Сванские сказки, сост. У. Цинделиани, Тб., 1975.
12. Лазские сказки, сост. З. Тандилава, под ред. А. Глonti, Тб., 1970.
13. Аджарская народная словесность. Запись, обработка, вступление и примечания Н. Ногаидели. Батуми, 1959.
14. Сборник материалов для описания местностей и племен Кавказа. Издание управления Кавказского учебного округа. Тифл., 1890, № 10.
15. Абхазские народные сказки. М., 1975.
16. Осетинские народные сказки. Сталинири, 1959 (на груз. яз.).
17. Чудесные родники. Грозный, 1963.
18. Чечено-ингушский фольклор. М., 1940.
19. Армянские народные сказки. М., 1969.
20. Армянские сказки. Тб., 1976 (на груз. яз.).
21. Персидские народные сказки. Академия. 1934.
22. Турецкие народные сказки. Изд. второе. М., 1967.
23. Турецкие сказки. Тб., 1972 (на груз. яз.).
24. Узбекские народные сказки. Т. I, Ташкент, 1963.

25. Узбекские народные сказки. Т. II. Ташкент, 1963.
26. Сказки Центральной Индии. М., 1971.
27. The Types of the Folktale, a classification and bibliography Antti Aarne's „Verzeichnis der Märchentypen“ translated and Enlarged by Stith Thompson. 2 nd revision. FFC, № 184, Helsinki, 1964.
28. „Anmerkungen zu den Kinder-und Hausmärchen der Brüder Grimm“, Bd. I—V. „Neubearbeitet von J. Bolte und G. Polivka“. Leipzig, 1913—1932.
29. Types of India Oral Tales; India, Pakistan and Ceylon, by Stith Thompson and Warren E. Roberts. Helsinki, 1960.

თ. ჭურღოვანიძე

ეთნიკურისა და ინტერეთნიკურის საკითხისათვის
 ქართულ ჯაღმოსნურ ზღაპარში

(AT 707 ტიპის მაგალითზე)

რ ე ზ ი უ მ ე

ავტორი შედარებით-ისტორიული მეთოდით იკვლევს AT 707 ტიპის 21 ქართულ ვარიანტს და ადარებს მას უახლოესი მეზობლების შესაბამის ზღაპრებს. დადგინდა, რომ AT 707 ტიპი საქართველოში ორი ნაირსახეობითაა წარმოდგენილი. პირველი სიახლოვეს ამჟღავნებს დასავლეთევროპულ ვერსიასთან, მეორე კი გვევლინება ზღაპართა სიუჟეტების საძიებლებისათვის უცნობ ორიგინალურ ვერსიად.

ვარიანტებს შორის მსგავსება-განსხვავების სხვადასხვა ხასიათისა და ხარისხის მიუხედავად, უპირატესწილად დადასტურდა ძლიერი ადგილობრივი ტრადიცია, ზღაპრის შემადგენელი ელემენტების თავისებური გააზრება, ეთნიკური ტრადიციის სიმძლავრე, ეთნიკური ჯგუფის ფსიქიკურ-საყოფაცხოვრებო ფაქტორთა მოქმედება. საფუძველი იქმნება ვიფიქროთ, რომ ეს ზღაპრები შექმნილნი არიან დამოუკიდებლად ამ ხალხების ცხოვრების პირობების მსგავსების საფუძველზე.

T. KURDOVANIDZE

ON THE ETHNIC AND INTERETHNIC IN THE GEORGIAN FAIRY-TALE

(with special reference to the type AT 707)

Summary

21 Georgian variants of the type AT 707 were studied by the author by the comparative-historical method and compared with similar tales of the nearest neighbours of the Georgian people; Abkhazians, Ossetes, Chechens, Armenians, Persians and Turks.

Two kinds of AT 707 are represented in Georgia, one revealing similarity to the West European version, the second representing an original version.

In spite of various characteristics and degree of the likeness and difference between the variants, a strong local tradition, original understanding of tale elements, action of psychical and life condition factors have been established. These tales presumably originated independently on the basis of the similarity of the life conditions of these peoples.

JUS PRIMAE NOCTIS-ის კვალი ქართულ კონსტიტუციურ ფოლკლორში

სოფიო ჩოხელი

როგორც ცნობილია, ჯგუფური ქორწინების გადმონაშთები სხვადასხვა სახით გვხვდება შემდგომი პერიოდის ქორწინების ფორმებსა თუ ზნეჩვეულებებში. „პირველი ღამის უფლება“ (jus primae noctis) თავისი წარმოშობით ქორწინების ამავე ფორმას უნდა უკავშირდებოდეს. აღნიშნულ საკითხს არაერთმა მკვლევარმა მიაქცია სათანადო ყურადღება. ამდენად მისი არსებობა დღეს უკვე ეჭვს აღარ იწვევს.

„პირველი ღამის უფლების“ შესახებ ჯერ კიდევ რომის უძველეს სამართალში, კერძოდ, რომის იმპერატორ მაქსიმიანეს (III საუკ.) დეკრეტში არის ლაპარაკი. ამ დეკრეტით, მონის ქორწინებისათვის საჭიროა ნებართვა ბატონისა: ბატონი არის „ქორწინებათა წინასწარი სიტკბოების მიმღები“ ([1], 402), ხოლო ამ ჩვეულების განსაზღვრა და ანალიზი პირველად მოგვცა მაქსიმე კოვალევსკიმ. მან მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხებში არსებული მასალების დამუშავებისა და გაანალიზების შედეგად დაასკვნა, რომ „პირველი ღამის უფლება“ თავისი წარმოშობით არ შეიძლება უშუალოდ დაკავშირებული ყოფილიყო ფეოდალურ წყობასთან, რადგან მისი კვალი შეინიშნებოდა ისეთ ტომებშიც, რომელთაც წარმოადგენდა კი არ ჰქონდათ ამ სისტემის არსებობაზე ([2], 49—50).

შემდგომ, jus primae noctis გარკვეულ რელიგიურ წარმოდგენებს დაუკავშირდა—ქალწულთა მიერ თავიანთი უმანკოების ღმერთისადმი მსხვერპლშეწირვაში პოვა განსახიერება, რასაც ადასტურებს ის ფაქტიც, „რომ ზოგიერთ ხალხებში ქალწულობის ახლა ხდებოდა კერპების საშუალებით“ ([3], 89). ამავე დროს, აქტი სრულდებოდა წმინდა ადგილას, სალოცავებში; მაგ., ლიბიელი ქალები ქორწინების წინ განსაზღვრულ ადგილზე უნდა შეხვედროდნენ მამაკაცებს თავისუფალი კავშირისათვის ([4], 75). წინააზიის სხვა ხალხები თავიანთ ქალწულებს მთელი წლობით გზავნიდნენ ანატიისის ტაძარში, სადაც ისინი თავისუფალ სიყვარულს ეძიებოდნენ არჩეულ ვაჟებთან ერთად, სანამ გათხოვების უფლებას მიიღებდნენ ([5], 224). ასეთივე ჩვეულებაზე იყო დაფუძნებული იზიდას დღესასწაულები ეგვიპტეში. ქალწულობის შეწირვა ღმერთებისადმი მსხვერპლი იყო, რომლითაც ქალს უნდა გამოესყიდა უფლება განსაკუთრებით ერთი მამაკაცის კუთვნილება გამხდარიყო ქორწინების შემდეგ ([3], 88).

„Вавилоняне, — აღნიშნავს ამ საკითხთან დაკავშირებით ჰეროდოტე, — имеют один весьма постыдный закон. Каждая женщина, уроженка страны, должна раз в жизни проституировать себя в храме Милиты первому встречному иностранцу. Она не раньше может вернуться в свой дом, как удо-

ვლთვორივი ვიშეპრиведенное предписание и получивши от своего случайного любовника вознаграждение той или другой, хотя бы самой ничтожной монетой, которая с этого момента почитается священной“ ([6], 140).

ჰეროდოტეს ცნობას ადასტურებს იუსტინიანეც. ამ ჩვეულებაზე, როგორც რელიგიურ ჰეტერიზმზე, მოგვითხრობენ ლუკიანე, ავგუსტ ბრწყინვალე და სხვები ([2], 29) *jus primae noctis*-ს ასეთავე ახსნას აძლევს და მის წარმოშობას ორგანოტულ დღესასწაულებს უკავშირებს ი. სემიონოვიც ([7], 306—309).

შემდგომ პერიოდში, ბახოფენის სიტყვებით რომ ვთქვათ, „ყოველწლიურად განმეორებული მსხვერპლის მიტანა ადგილს უთმობს ერთჯერად ბეგარას; მატრონების ჰეტერიზმს მოსდევს ქალწულების ჰეტერიზმი: ქორწინების დროს განქალწულებას წინ უძღვის ქორწინებამდე განქალწულება. იმის მაგივრად, რომ ქალები განუტრეხლად ყველა მამაკაცს დანებებოდნენ, ისინი მხოლოდ გარკვეულ პირს ნებდებიან“ ([8], 66). ამ დროს განსაკუთრებით პრივილეგია ეკუთვნის ტომის ან გვარის ბელადს შამანს, ქურუმს და სხვ.

ამგვარად, *jus primae noctis* უკვე ქორწინებაზე დამსწრე ყველა მამაკაცთან ერთ პიროვნებაზე გადადის.

როგორც ვხედავთ, ეს ჩვეულება, „რელიგიურ საბურველში გახვეული, საერთო მოვლენა იყო თითქმის ყველა აზიელი ხალხებისათვის, რომელნიც ხმელთაშუა ზღვასა და განგს შორის ცხოვრობდნენ ([8], 68—69). მისი კვალი შეინიშნება აგრეთვე ევროპის ხალხების, კერძოდ, ირლანდიელების, ფრანგების, იტალიელების, გერმანელების, ჩეხების, პოლონელების, ლატვიელების, ბელორუსების, სამხრეთ სლავების და აგრეთვე ჩინელებისა და კავკასიის ხალხთა საქორწინო წეს-ჩვეულებებში ([9], 51—66; [2], 30—49; [10], 668; [11], 78—81; [12], 191; [13], 71, 81—82). ამ უკანასკნელთა შესახებ ვრცლად ქვემოთ გვექნება საუბარი.

აქვე გვინდა შევნიშნოთ, რომ არც თუ ისე დიდი ხნის წინათ, მთელ რიგ ხალხებში, როგორც ეთნოგრაფიული მასალებიდან ირკვევა, სასიძოები ხშირად სასიდედროს ცოდვად უთვლიდნენ და ბრალად უყენებდნენ, თუ მათი ქალი უმანკო აღმოჩნდებოდა: „—ЗЯТЯ в ПОРОК тещам своим ставят, когда жен получают девицами“—წერს კ. მაქსიმოვი (14). იგივე აზრი აქვს გამოთქმული ლივინგსტონს თავის ნაშრომში: „Путешествие и исследования в Южной Африке“.

აღსანიშნავია, რომ „ის, რაც ცივილიზებულ ადამიანს უცნაურად ეჩვენება, დედის უფლების თანახმად და ჯგუფური ქორწინების დროს უბრალო წესს წარმოადგენდა“ ([8], 68—69). „პირველი ღამის უფლება“, როცა იგი წარმოიშვა, უდაოდ პოზიტიური იყო; კოვალევსკის განსაზღვრითაც, „В том виде, в каком это право существовало на деле, оно было правом справедливым, естественным и невинным“ ([2], 30).

ამიტომაც, იმ დროისათვის იგი სრულიად არ წარმოადგენდა არც სასიძოსა და არც საპატარძლოს პიროვნებისათვის დამამცირებელ აქტს.

ფეოდალიზმის დროს *jus primae noctis* მთლიანად მებატონე-ფეოდალის მიერ იქნა მითვისებული და საყოველთაოდ აღიარებული, შუასაუკუნეების სინამდვილეში „პირველი ღამის უფლება“ მთელ რიგ ქვეყნებში არსებობდა და მას იმდენად დიდი ადგილი ეჭირა ფეოდალურ კოდექსში, რომ ფერდინანდ კათოლიკეს 1486 წელს სპეციალური დეკრეტიც კი გამოუცია მის საწინააღმდეგოდ ([8], 69; [2], 45; [3]).

რუსეთშიც „პირველი ღამის უფლება“ საყოველთაოდ იყო ცნობილი ([13]; 80—81; [16], 278).

შემდგომში ამ უფლების გამოსასყიდად, საკომპენსაციოდ შემოღებულ იქნა გადასახადები ([3], 120). ამგვარი გადასახადები ჩვენშიაც არსებობდა „საჩქმეს“ სახელწოდებით ([15], 120; [1], 412—417).

ისმის კითხვა: ჰქონდა თუ არა ადგილი jus primae noctis-ს საქართველოში?

ამ საკითხის გარშემო აზრთა სხვადასხვაობა არსებობს. ჯერ კიდევ გასულ საუკუნეში დაისვა იგი მტკიცებულად.

აღნიშნულ მოვლენას პირველად ყურადღება მიაქცია იმ დროისათვის საკმაოდ ცნობილმა ექიმმა, პუბლიცისტმა და საზოგადო მოღვაწემ ი. გომართელმა თავის წერილში „ნაწყვეტები წარსულიდან“. წერილში აღნიშნული იყო შემდეგი: „ბატონყმობის დროს გავრცელებული იყო ევროპაში კანონი პირველი ღამისა. კანონი მდგომარეობდა იმაში, რომ ყმა რომ ცოლს შეერთავდა, ბატონს უფლება ჰქონდა ბატონძალთან დაწოლილიყო პირველ ღამეს და ეს კანონი საქართველოშიც შემოვიდა“ [17].

ამ განცხადებამ დიდად აღაშფოთა აკაკი წერეთელი, იგი საპასუხო წერილში აღნიშნავდა: „ბევრი სხვადასხვა საუკუნეების გუჯარ-საბუთები და ისტორიული ნაკვეთები მიკითხავს, მაგრამ არსად არ შევყრივარ, რომ არაქრისტიანული მოვლენება ყოფილიყოს ჩვენში დაკანონებული“-ო ([18], 323—324).

მართლაც, თუ გადავხედავთ საქართველოს ისტორიულ ძეგლებს, ამ ჩვეულების არსებობის შესახებ არც ბექა-აღბუღას სამართალში, არც ვიორგი ბრწყინვალის, არც ვახტანგის რჯულისდებასა და არც სხვა რომელიმე ისტორიულ ძეგლში არაფერია თქმული. ასევე დღეს მის შესახებ თეიმურაზ მეორეც თავის „სარკვე თქმულთაში“, სადაც მას დაწვრილებით აქვს აღწერილი ქართული საქორწილო რიტუალის თითქმის ყველა მომენტი.

აღნიშნული საკითხის გარშემო აზრი აქვთ გამოთქმული ზ. ჭიჭინაძეს [19], ფ. მახარაძეს ([20], 35), ი. მანვეტაშვილს ([21], 161) და სხვებს; უფრო მეტიც: ზ. ჭიჭინაძე შეეცადა პერიოდიც კი განესაზღვრა, თუ რა დროიდან იჩინა თავი ჩვენში „პირველი ღამის“ უფლებამ. ამავე საკითხს საკმაოდ ვრცელი გამოკვლევა მიუძღვნეს ივ. სურგულაძემ ([1], 412—417) და გ. ნადარეიშვილმა ([22], 29—35). XIX—XX საუკუნის სინამდვილეში jus primae noctis-მა თავისებური ასახვა ჰპოვა მხატვრულ ლიტერატურაშიც (ს. მგალობლიშვილი, ი. ჭავჭავაძე, ნ. ლორთქიფანიძე, მ. ჯავახიშვილი და სხვ.).

ივ. სურგულაძის აზრით „პირველი ღამის უფლება“ XIX საუკუნის საქართველოში უდაოდ არსებობდა. „უფრო ახლოს იქნება სინამდვილესთან, — წერს იგი, — თუ ვიტყვით, რომ „პირველი ღამის უფლება“ საქართველოში გზას იკაფავს XVIII საუკუნის ბოლო ხანებიდან“ ([1], 413) გ. ნადარეიშვილის განსაზღვრით კი იგი, „როგორც ლეგალური მოვლენა, ფეოდალურ საქართველოში არ არსებობდა“ ([22], 35).

ზემოდასახელებული ავტორები, გ. ნადარეიშვილის გამოკლებით, ხაზს უსვამდნენ იმ გარემოებას, რომ ადრე, ე. ი. მე-19 საუკუნემდე, საქართველოში jus primae noctis არ არსებობდა. გ. ნადარეიშვილის აღნიშვნით კი, თუ ის გარემოება უდავოა, რომ XIX საუკუნემდე საქართველოში არ არსებულა „პირველი ღამის უფლება“, ისიც უდაოდ უნდა ჩაითვალოს, რომ იგი არც XIX საუკუნის პირველ ნახევარში არსებულა ([22], 35). თავისი თვალსაზრისის გასამტკიცებლად მკვლევარი იქვე დასძენს: „სოციალ-ეკონომიური და კულტურული განვითარების მაშინდელ დონეზე ყოველად შეუძლებელია, რომ მანამდე არ არსებული „პირ-

ველი ღამის უფლება“ თუნდაც ადათობრივი სამართლის ნორმად ქცეულიყო. გარდა ამისა, რაც მთავარია, ამის საბუთები არ გავაჩნია“ ([22], 35),

საინტერესოა რას გვეუბნება ამ მხრივ ქართული ხალხური სიტყვიერება?

პირველი ღამის უფლება რომ წესად ჰქონდათ ქართველ ფეოდალებს, ამის შესახებ საკმაოდ მოგვეპოვება როგორც ძველი, ისე შემდგომი პერიოდის ჩანაწერები. მისი არსებობის შესახებ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში დღესაც მოგვითხრობენ მოხუცი ინფორმატორები.

აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით განსაკუთრებით საინტერესოა ერთი პატარა ერთსტროფიანი ხალხური ლექსი, რომლის ძირითადი შინაარსი დაიკარგა, მაგრამ მასთან დაკავშირებით შემორჩენილია მეტად საყურადღებო გადმოცემა, ე. ი. ლექსის შექმნას საკმაოდ დრმა ისტორიული წარსული უდევს საფუძვლად:

ვაჟიკაცო, გულოვანო,
 ღვინის ფერო, მცინარეო,
 ხმლის სიმოკლე რას დაგიშლის
 ფეხი წადგი წინარეო ([23], 344),

ვ. კოტეტიშვილი თავის ექსკურსებში აღნიშნულ ლექსთან დაკავშირებით გადმოგვცემს: „ხევში, ამ ლექსის შესახებ ასეთი თქმულება არსებობს: საქართველოდან მოსულა ერთი ბეგი, გამაგრებულა სნოს ციხეში, ურბევია ხალხი და ერთნაირი უწესობა უდენია. ბოლოს ასეთი წესი დაუდგია: თუ ვინმე ქალი გაათხოვონ, ისე ქმართან არ უნდა წაიყვანონ, სანამ ციხეში ბეგთან არ აიყვანენ საწოლად და უკეთუ ქმარმა უმისოდ წაიყვანა, მაშინვე თავს მოსჭრიდა ქალის მამას, სახლს დაუწვავდა... ამ დროს ერთ არშელს თავისი ქალი გაუთხოვებია, სასიძო თურმე ამბობდა, რა გქნა, რაკი ციხის ბატონი ბეგი ჩემს ცოლს არ დამანებებს და პირველად ის წაიყვანსო, რალა ჩემი ცოლი იქნებაო. სასიძომ მოიფიქრა და თავის სიმამრს უთხრა: შენ ბეგთან მიშუამდგომლე და საჩუქრად ქრთამს მოგცემ, მხოლოდ საცოლეს ნუ გამიწილებსო. სიმამრმა სიძის თხოვნა შეასრულა და სიძესი სიმამრი ორივე ციხეში ბეგთან წავიდნენ, თან ერთი ხარი, ოცი თუმანი ფული და ერთი კარგი თოფი წაიღეს, ბეგის წინ წარსდგნენ და მოახსენეს: ესენი შენი საჩუქარი გახლავს და გთხოვთ, რომ ეხლა რომ ქალი მყავს საქორწინოდ გამზადებული, ნუ გავგვწილებ და ეს ნუგვმი გვიყავო. ბეგს ეს საჩუქარი უცოტავებია და უთქვამს: ასე ცოტა საჩუქარზე არ გეპატიება ეგ ქალიო. სასიძოს უპასუხნია: აი, უკანასკნელი ეს ხმალი მაქვს და ამასაც გიძღვნიო. წელზე ნაბამი ხმალი ბეგისთვის მიუცია. ბეგს ხმალი გაუსინჯავს და უთქვამს: ხმალზე კი გეპატიებოდით, რომ მოკლე არ იყოსო. ამ სიტყვებით ხმალი უკანვე გადაუდგია. სასიძოს ხმალი ხელში აუღია და უთქვამს: ეს ხარი, თოფი, ოცი თუმანი და ეს ხმალი საჩუქრად მოგართვი, ახლა შენს ღმერთსაც აპატივე და მეც ნუ შემირცხვენ საცოლოსაო. ბეგს დაუყვირნია—არ გესმის, ხმალი მოკლეაო და ამით გაუთავებია სიტყვა. გულზე მოსულ სასიძოს უთქვამს:

ხმალს სიმოკლე რას მოუშლის
 ფეხი წარსდგი, გარძელღების,
 კაცს მანამდე ეშინიან,
 მანამ საქმე გაძნელღების.

უთქვამს ესა, შემოუქნევია სასიძოს ხმალი და ბეგისათვის თავი კი გაუგდებინებია“ (ი. ა. კ-ძე „ივ“ 1888 წ, № 209) ([23], 399—400).

ანალოგიური შინაარსისაა რაჭაში საყოველთაოდ ცნობილი ლექსი ზვიადა ლობჯანიძის შესახებ: თურმე ყმა ზვიადა ცოლს არ ირთავდა პირველი ღამის

უფლების გამო. ყმა გლეხი მეზობლებს ეუბნებოდა: „ღებელნო, მიკვირს რატომ არ გრცხვენიათ რო ამდენი ბიბრობა ბატონისათვის შეგირჩენიათ! ჯვარს იწერთ, ცოლები მოგყავთ, უწინ ბატონთან მიგყავით“ ([124], 29). ამ სიტყვების შედეგად გლეხები აჯანყებულან და თავად არეშიძებს დასვეიან.

მსგავსი სიტუეტი ჩაუწერია ზ. ჭიჭინაძეს სხვადასხვა მთქმელებისაგან კაკო ყაჩაღთან დაკავშირებით;

„კაკო ყოფილა კახეთის ერთი სოფლის ოჯახისშვილი და ყარგი ვაჟკაციც. ეს ყოფილა ანდრონიკაშვილის ყმა. ამ კაკოს განუზრახავს ცოლის შერთვა. ემას თურმე ამის გამო ბატონი წასდავებია, რომ შენი საცოლე პირველ ღამეს ჩემიაო. კაკო თავმომწონე ბიჭი ყოფილა და ეს წინადადება საძრახისად მიუღია, სოფლად რუსის მოსამართლისათვის მიუმართია და იმას ყურადღება არ მიუქცევია,—ბატონის საქმე არისო. მერე მღვდლისთვის მიუმართავს, მღვდელს დარიგება მიუცია. ამის შემდეგ კაკოს მოუმზადებია კარგი ძღვენი, ამასთანავე კარგად გაუღესავს ერთი კარგი ხანჯალი და ერთ ღღეს სწვევია თავის ბატონს თავისი ძღვენით. ხანჯალი კი ჩოხის ქვეშ ჰქონდა დამალული. კაკო მისულა ბატონთან, ძღვენი მიუერთმევია და უთხოვნია, რომ ნება მომეცით, დავქორწინდეთ. ბატონს უთქვამს: —შენი ცოლი პირველ ღამეს ჩემიაო. კაკოს უთქვამს: ბატონო ჩემო, ეგ თქვენ ზრდილობას და კეთილშობილებას როგორ ეკადრებაო.

ბატონს მიუვია:

—ჩემს ზრდილობას და კეთილშობილობას სწორედ ეს ეკადრებაო.

ამაზე კაკო გაცეცხლებულა, მაგრამ ბატონისათვის მაინც კიდევ თხოვნა დაუწყია. ბატონს კი უარი უტკიცნია და გავდება დაუპირებია. მაშინ კაკოს უძვრია ხანჯალი, ბატონისათვის თავი გაუგდებინებია, გაქცეულა ტყეში... მერმე გაქცეულა ზაქათალისაკენ და ყაჩაღ კაკო ბლაჭიაშვილს შეერთებია ([25], 13). თურმე ამ ამბავთან დაკავშირებით ზ. ჭიჭინაძეს ილიასთვის უკითხავს, რაზედაც მისგან ასეთი პასუხი მიუღია: „ეს ამბავი მეც ვიცოდი, მაგრამ ვერ დავწერე, რადგან ცენზორი დაბეჭდვის ნებას არ მომცემდაო“ ([26], 18).

ხალხური მასალების მიხედვით, არსენა ოძელაშვილის ყაჩაღად გავარდნის ერთ-ერთი მიზეზიც ეს ჩვეულება ყოფილა:

ზაალ ბარათაშვილი მესამე, ბატონი არსენასი,—გადმოგვეცემენ მთქმელები,—საზიზღარი მებატონე ყოფილა. მას ბევრი ბოროტება აქვს ნაქნარი თავის ყმებზედ, გოგოების მოტაცვა, პირველი ღამე, საჩექმეს თხოვნა, ვინც ლამაზი იყო, იმას თვითონ ან მისი ნათესაები იკუთვნებდნენ, ვინც არალამაზი და, მისი გათხოვება უსაჩქმოდ არ მოხდებოდა...

ასეთი დაჩაგვრა და პიროვნების შებილწვა ვერ აიტანა არსენა ოძელაშვილმა. მისი ბუნება ისეთი იყო, რომ იგი ამას ვერც აიტანდა, იგი განსაკუთრებულის გმირობა-თამაშობით შესხმული იყო, მიტომ დაუდგა ბატონს წინ და უთხრა:—ბატონო, თქვენ მე მიმსახურეთ, ჩემს საცოლესთან თქვენ რა საქმე გაქვითო. ბატონმა მიუგო თურმე:

—შენც ჩემი მონა ხარ და შენი ცოლიც. რასაც მინდა, იმას გიზამ.

—არ მოგცემ მაგის ნებას, სისხლი დაიდვრება და ნუ იზამ ამას, ბატონო!

—მიუგო არსენამ.

—მე თუ ბატონი ვარ, ბატონი უნდა ვიყოვო, შენ ვინ ოხერი ხარ, რომ ჩემს ყმა გოგოზედ ასე მელაპარაკები და მეღფერი (მედავები).

ეს ვეღარ მოითმინა არსენამ და გავარდა ყაჩაღათ ([26], 126—127)“.

ეს წესი ჩვეულებად ჰქონდათ გადაქცეული საქართველოს თითქმის ყველა

კუთხის თავადებს. ამის შესახებ საკმაოდ ბევრი მასალაა მოყვანილი ზ. ჭიჭინაძის ნაშრომში და ამიტომ ჩვენ მხოლოდ ზემოაღნიშნულით დავკმაყოფილდებით.

რას მოგვეთხრობს საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით ახალი ფოლკლორული ჩანაწერები? ამ თვალსაზრისით მეტად საინტერესოა თსუ ფოლკლორულ არქივში დაცული რამდენიმე ტექსტი.

—„ბატონი იყო ხადიანთ,—აღნიშნულია 1971 წელს დუშეთის რაიონში, სოფ. დუმაცხოში ჩაწერილ მასალებში,—მოკლა მერე ისა, დაუბარა რო პატარძალი ჯერ მე გამომიგზავნეო. ის ბატონი საცა კი ცხენიდან ჩამოხდებოდა—ის ადგილი ჩემიაო.

ბატონი აფციაური იქნებოდა. მოჰყვარებია ერთი პატარძალი და სდომებია, მაგრამ იმ კაცმა (საქმრომა) მოკლა ის ბატონი, რადგან ცოლი მე მინდაო“ [27].

1973 წელს სამეგრელოში, წალენჯიხის რაიონის სოფ. საჩინოში ფიქსირებულ მასალებში ვკითხულობთ:

„ჩვეულება იყო, ქორწინების პირველ ღამეს პატარძალს ხელს არ ახლებდნენ. მეორე ღამეს კი პატარძალი თავადთან უნდა მიეყვანათ. ამას ეძახდნენ „ჭყუა-ლეს“—გახენდას. თუ თავადი არ ინებებდა ქალთან წოლას, ის ქალი არ ვარგოდა; იყო შემთხვევა, რომ თავადს ჰკლავდნენ პირველი ღამის უფლებების გამო. ხან კი თავადი არ ინებებდა ქალთან წოლას, გლესს ძალით მიჰყავდა, ემინოდა ცული არაფერი მოსვლოდა ოჯახში“ [27].

მეორე გადმოცემის მიხედვით კი „იყო შემთხვევები, როცა საქმროს თვითონ მიჰყავდა პატარძალი და სთხოვდა, პირველ ღამეს ჰყოლოდა: ბევრ შემთხვევაში თავადი თანახმა იყო შეესრულებინა თავისი გლესის სურვილი, მაგრამ ყოფილა შემთხვევები, როცა უარით ისტუმრებდა. ასეთ შემთხვევაში გლესს დასცინოდნენ: —ცული ქალი მოიყვანა, სოფლისთვის შეუფერებელიო. მიტომ ცდილობდა გლესი თავადთან მიეყვანა. თუ თავადი უარს ეტყოდა, გლესი შაინც არ მოეშვებოდა: —„თავს ლაფს ნუ დამასხამ, დაიტოვე ერთი ღამითო. თავადი იძულებული იყო შეესრულებინა გლესის თხოვნა“ [27].

იგივე აზრი გამოთქვას აღნიშნულ საკითხთან დაკავშირებით ჩხოროწყუს რაიონის სოფ. მუხურის მცხოვრებმა კ. გახარიამ [27] და სოფ. თაისის მკვიდრმა გ. გაბედავამ [27].

სამეგრელოში ჩაწერილი მასალების მიხედვით ისე ჩანს, თითქოს მეგრელი გლესი უსიტყვოდ დამორჩილება ბატონის ნება-სურვილს და მისი მართლაც „ყურმოჭრილი“ მონა გამხდარა. ადრეულ მასალების მიხედვით კი ამ წესს სამეგრელოშიც საშინლად ეწინააღმდეგებოდნენ; მაგალითად, აკაკი წერეთელის მამის ყმის, ლაბაძის ნაამბობის მიხედვით ერთ-ერთი ყმა გლესი თითქოს შეპასუხებია კიდევაც თავად დადიანს:

„ბატონო,—უთქვამს ყმას,—რაზედ გვაწვალებთ, რასა ჰგავს ეს, თქვენ ქრისტიანი ხართ, თუ სხვა ვინმე?! ასე თათარიც არ გვაწვალებს, როგორც თქვენ გვტანჯავთ... მთელი ქვეყანა თქვენ გემღურით... მთელი თქვენი მოყმენი თქვენს სახელს და ხსენებას სწყველიან და მრავალნი გემუჭრებიან, გითვლიან: პირველ ღამეს თავი გაანებე... თორემ უსათუოდ აგუწყავთო...“ ([26], III).

„პირველად ქალი რომ მოყავდათ,—მოგვეთხრო ქვიშხეთის მცხოვრებმა,—აუცილებლად ბატონთან უნდა მიეყვანათ. ახლა რო კლუბია, იქა ცხოვრობდა თავადი. მე არ მახსოვს ასეთი რამე, მაგრამ ჩემი დედამთილი იტყოდა, ქალი პირველად ბატონთან უნდა მიეყვანათ, ისე არ შეიძლებოდაო. ასე კი არ ვიყავით დაღრვეილები, ეხლა რომ ვართო, კუკულასავით გოგოს რომ მოუყვანდნენ, რა

თქმა უნდა, ბატონსაც გული შეუვარდებოდა. ამიტომ პირველად ბატონთან უნდა წაყვანათ, ისე ქორწილის ნებას არ მისცემდა“ [27].

„გადმოცემით, გურიაშიც პატარძალი როცა მოყავდათ, ქალი პირველად ბატონთან უნდა მიეყვანათ, — გვითხრა 83 წლის მთქმელმა, გურიიდან ქვიშხეთს გამოთხოვილმა ფეოდოსია ვოგალაძე-გულაძემ, — მაგრამ გურიაში გლეხები არ იყვნენ ისე დაჩაგრული და ალბათ ამიტომ გადავარდა ადრეო; ნაკაშიძე იყო თავადი; ქართლში უფრო იყვნენ დაჩაგრული გლეხები, ამილახვრები რომ იყვნენ, მაგი და სხვები, იმათ ხელში“ [27].

მართლაც, ამილახვრები ზ. ქიქინაძის მიხედვითაც საშინელი მოტრფიალენი ყოფილან „პირველი ღამისა“. „უმისოდ ამის საყმოში ვერავინ გათხოვდებოდა, ამ ბოროტისაგან სოფლის ყმანი შეწყუხებულნი იყვნენ“ ([26], 44).

„პირველი ღამის უფლება“ მე-19 საუკუნის სინამდვილეში ძალაში ყოფილა აფხაზეთშიც: „В народной памяти сохранились отдельные далёкие воспоминания о т. н. „праве первой ночи“, которым действительно пользовались преимущественно некоторые абхазские владетельные князья“, — წერს შ. ინალ-იფა და საილუსტრაციოდ მოყავს მთელი რიგი გადმოცემები ([28], 132—133).

აქვე უნდა შევნიშნოთ, რომ საქართველოში, ისევე, როგორც ზოგიერთ ფეოდალურ ქვეყნებში, ხალხს მკაცრი ზნეობრივი ცენზურა ჰქონდა დაწესებული საპატარძლოს ფიზიკურ მდგომარეობაზე. პატარძლის ქალწულობა სქესობრივი მორალის ურყევ საძირკველს წარმოადგენდა და „მისი დემონსტრირება ხალხმა საქორწილო ცერემონიალის აუცილებელ შემადგენელ ელემენტად აქცია“ ([22], 30; [29], 158). აღნიშნულ რიტუალს კი ზოგჯერ „პირველი ღამის უფლების“ არსებობის უარსაყოფად იშველიებენ ([22], 31—32).

როგორია ჩვენი თვალსაზრისი საკვლევ საკითხთან დაკავშირებით?

ვფიქრობთ, რომ „პირველი ღამის უფლება“, როგორც ხალხური ჩვეულება, უძველეს დროს საქართველოშიც უდაოდ არსებობდა, მაგრამ საზოგადოების განვითარების სხვადასხვა საფეხურზე მას თავისებური სახე გააჩნდა.

თავდაპირველად, სხვა ხალხთა ანალოგიურად, ისიც რელიგიურ რწმენასთან უნდა ყოფილიყო დაკავშირებული. მართალია, საამისო ფაქტობრივი მასალა არ მოგვეპოვება, მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ ყოფით სინამდვილეში ბოლო დრომდე (ზოგან დღესაც მიმართავენ მას) შემორჩენილ ერთ მეტად საინტერესო საქორწილო რიტუალს, საქმე სხვაგვარად წარმოგვიდგება. ამ რიტუალის მიხედვით, ვაჟის მაყრები ქალის ოჯახში მისვლისთანავე ჯერ პატარძლის საწოლს მიცვივდებოდნენ და ზედ წამოწებოდნენ ან გადაგორდებოდნენ, ხოლო შემდეგ თვით პატარძალს შემოეხვეოდნენ და კოცნიდნენ. აღნიშნული რიტუალი ერთ-ერთი შემადგენელი კომპონენტი იყო ხალხური ქორწილისა და საკმაოდ გავრცელებული როგორც საქართველოსა და კავკასიის სხვა ხალხთა ყოფაში (მაგ. დაღესტნელებს მისი აღმნიშვნელი სპეციალური ტერმინიც კი გააჩნდათ „ურუშ-ვაჩეშ“, ე. ი. „საწოლის გათელვა“) ([30], 32; [31], 32; [32], 141), ასევე მის ფარგლებს გარეთაც: „Отголоски первобытного группового брака можно усматривать в обычае, по которому молодые люди (друзки, шафера, гости) бросаются на приготовленную постель новобрачных“, — წერს ე. კაგაროვი ([12], 191), ხოლო ნ. სავუშკინა რუსულ საქორწილო წეს-ჩვეულებებთან დაკავშირებით გადმოგვცემს: „Пережитки группового брака видны в бросании поезжан на постель, в поцелуйной игре“ ([33], 55).

აღნიშნული საქორწილო რიტუალი სამეცნიერო ლიტერატურაში მიჩნეულია ჯგუფური ქორწინების, კერძოდ იმ ჩვეულების სიმბოლურ გამოხატულებად, რომლის მიხედვითაც „საქმროს მეგობრები და ნათესავები ან მაყრები თვით ქორწილის დროს იყენებდნენ საცოლის მიმართ ძველი დროიდან ტრადიციით გადმოცემულ თავიანთ უფლებას, ამასთან საქმროს მხოლოდ უკანასკნელად უწევდა რიგი“ (18, 68). „После свадьбы присутствующие на ней мужчины овладевали невестой и лишь после этого к ней получал доступ жених“ (17, 307). ეს წესი კი საყოველთაოდ ცნობილი იყო „პირველი ღამის უფლების“ სახელწოდებით.

და თუ ზემოაღნიშნულ რიტუალს ადგილი ჰქონდა საქართველოშიც, მაშინ, ეჭვგარეშეა, მისი წარმომშობი ბაზისის არსებობაც. ამასთან, თუ გავითვალისწინებთ იმ გარემოებასაც, რომ ქართველთა უძველესი ტომებისათვის, ვიდრე იგი ქრისტიანობას ეზიარებოდა, უცხო არ იყო პირველყოფილი რელიგიის ის ფორმები, რომლებიც ეგზომ დამახასიათებელია მსოფლიოს ყველა ხალხთათვის, მაშინ ჩვენი ვარაუდი სამართლიანი გვეჩვენება.

ყოველი ახალი ისტორიული ვითარება უკუაგდებდა ან ფორმას უცვლიდა ხალხის მიერ შექმნილ ძველ ტრადიციას. ეს ცვალებადობა კი გაპირობებული იყო ისტორიული აუცილებლობით. ამიტომაც, როცა „პირველი ღამის უფლებას“ თავისი წარმომშობი რწმენა და საფუძველი გამოეცალა, იგი თანდათანობით აღიგავა პირისაგან მიწისა, საქორწილო რიტუალში კი მისი ნაკვალევი ბოლო დრომდე შემორჩა. მის მოსაპობას ხელი შეუწყო ქრისტიანობის გავრცელებამაც. და სწორედ იმ ადგილებში, სადაც ეს ჩვეულება მთლიანად დავიწყებამს მიეცა, პატარძლის სიწმინდე საქორწინო მორალის ძირითად მოთხოვნად იქცა.

ყურადღებია, რომ ხშირად ქორწილის დროს ორივე რიტუალი სრულდებოდა, აშკარაა, ამ შემთხვევაში პირველ რიტუალს თავისი ადრინდელი მნიშვნელობა უკვე მთლიანად დაკარგული აქვს და მხოლოდ გასართობ, სანახაობრივ ხასიათს ატარებს, მეორეს კი ღრმა შინაარსი უდევს საფუძვლად. ესეც პირველის უძველესობასა და მეორის სიახლეზე მიგვითითებს. ეს უკანასკნელი გვიანდელი მოვლენაა და ამ დროს, მართლაც, უკვე *jus primae noctis*-ზე, როგორც საქორწილო ჩვეულებაზე, ლაპარაკიც კი ზედმეტია. ამიტომ ღუმს მის შესახებ საისტორიო დოკუმენტები.

როგორც ვხედავთ, ამ პერიოდის საქართველოში, განსაკუთრებით ბარში, „პირველი ღამის უფლება“ სიმბოლიკის სახით განაგრძობს არსებობას. არსი სიმბოლიკისა ხალხისათვის უცხო და გაუგებარია.

რაც შეეხება მე-19 საუკუნის სინამდვილეს, ამ შემთხვევაში ძველი ჩანაწერებისა და ახლად მოპოვებული მასალების გაანალიზების შედეგად ერთგვარად ორი საწინააღმდეგო სურათი იშლება ჩვენს თვალწინ. ერთი, როდესაც ხალხი აშკარა წინააღმდეგობას უწევს აღნიშნულ წესს და იბრძვის მისი მოსაპობისათვის და მეორე, როდესაც სრულიად უბრძოლველად ემორჩილება მას; უფრო მეტიც, შესთხოვს კიდევ თავის ბატონს მის სისრულეში მოყვანას. ასევე თხოვნით მიმართავდნენ შინაყმები თავიანთ ბატონებს ვეროპის ქვეყნებში იმ ეპოქაშიც კი, რომელსაც, ბებელის აღნიშვნით, გარკვეული ჯგუფები წინა პლანზე სწევდნენ, როგორც მაღალი ზნეობისა და ღვთისმოსაობის საუკუნეს.

რითი შეიძლება აიხსნას ყოველივე?

ვფიქრობთ, ერთ შემთხვევაში საქმე გვაქვს დანაშაულებრივ ფაქტებთან, ძალდატანებასთან და არა ხალხურ ჩვეულებასთან, რადგან ამ პერიოდში სხვა ქვეყნებში ჯერ კიდევ არსებული *jus primae noctis* ქართველმა ფეოდალებმა ათ-

ვიანთ სასარგებლოდ გადმოიღეს და „მიისაკუთრეს“. ხალხი კი, რომელსაც ტრადიციულად არ ჰქონდა გადმოცემული იგი წესად და თანაც ამ დროს უკვე საკმაოდ ვათვითცნობიერებული იყო, მას ბატონის აღვირახსნილობად მიიჩნევდა და ამიტომაც იბრძოდა მისი მოსპობისათვის; მეორე შემთხვევაში კი, შესაძლოა, ხალხის ამგვარ მოქმედებას გარკვეული რწმენა ედო საფუძვლად. ამას გვაფიქრებინებს ისიც, რომ ვასული საუკუნის დასასრულს, განსაკუთრებით საქართველოს მთის მოსახლეობა ჯერ კიდევ ფანტიკურად მორწმუნე იყო. სვანები, მეგრელები, ხევსურები თაყვანსა სცემდნენ წინაპრის კულტს, მათ ემინოდათ ალებისა, ჭინკებისა, ავი თვალისა; სჯეროდათ სულის უკვდავება, მისი მოგზაურობა იმ ქვეყნად, რის გამოც ცხენსაც კი ატანდნენ თავიანთ მიცვალებულებს სულეთში მომსახურებისათვის.

„შვილო, დაგიშლის საკვლევო,
შაგრასა შეგიკაზმავ ცხენსაო“, —

დასტიროდა მორწმუნე ხევსური თავის პირმშოს. სვანებს მიცვალებულის გულის მოსაგებად, მათ პატივსაცემად სპეციალური დღეობაც კი ჰქონდათ დაწესებული ([34], 55; [25]. 314), რადგან დარწმუნებული იყვნენ, რომ განაწყენების შემთხვევაში სულები ზიანს მოუტანდნენ სამზეოზე დარჩენილთ. თუ არა ამ მსოფლმხედველობის საფუძველზე, სხვაგვარად შეუძლებელია აიხსნას მოქმედება ადამიანისა, რომელსაც თვითონ, ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე, მიჰყავდა თავისი საცოლვე ბატონთან და თანაც შიშით კრთოდა შესაძლო უარის მოლოდინში; მას ღრმად სწამდა, რომ ბატონის უარის შემთხვევაში ღმერთი განაწყენდებოდა. განაწყენებული ღმერთი კი, მიცვალებულის სულის ანალოგიურად, უბედურებას მოუვლენდა მის ახლად შექმნილ ოჯახს; მორწმუნეს აზრით ხომ ბატონები, ისევე, როგორც მეფე, შამანი თუ ქურუმი, ზებუნებრივი ძალის მქონენი იყვნენ, აღმსრულებელნი ღვთის ნება-სურვილისა ამ ქვეყნად.

ამგვარად, მსოფლიოს სხვადასხვა ხალხთა რელიგიური რწმენებისა და ეთნოგრაფიული მისალის გაანალიზებისა და ფოლკლორულ ნიმუშებთან შეპირისპირების შედეგად მივედით იმ დასკვნამდე, რომ: უძველეს ხანაში საქართველოშიც არ იყო გამორიცხული „პირველი ღამის უფლების“ არსებობა და მისი კავშირი რელიგიურ რწმენებთან.

ყოველი ახალი ისტორიული ვითარება უკუაგდებდა ძველ ფორმას, ცვლიდა ხალხის მიერ შექმნილ ძველ ტრადიციას. ასეთივე ბედი ეწია „პირველი ღამის უფლებასაც“. როდესაც თავისი წარმომშობი ძალა და საფუძველი გამოეცალა, მან ახალი ფუნქციით, კერძოდ სიმბოლიკის სახით, განაგრძო არსებობა საქორწილო ცერემონიალში. საქართველოს მთამ კი (მხედველობაში გვაქვს მთიანი სამეგრელო), სავარაუდოა, მისი კვალი უფრო ადრინდელი ფორმით შემოინახა.

ბატონყმური ინსტიტუტი აღმოჩნდა მყარი ნიადაგი, რათა სხვა ქვეყნებში ჯერ კიდევ არსებული ზემოხსენებული წესი ქართველ მებატონეებს თავიანთ სასარგებლოდ გამოეყენებინათ და ერთგვარად „დაეკანონებინათ“ კიდევ.

რა თქმა უნდა, ქართველი გლეხი თავისი ბუნებით ვერასოდეს შეეგუებოდა ფეოდალთა პრეტენზიას; ამიტომ ყოველგვარ ღონეს ხმარობდა თავისი ადამიანური ღირსების დასაცავად; ასევე შეუბოვრად ებრძოდა იგი „პირველი ღამის უფლების“ ყოვლად დამამცირებელ წესს.

თუ აღნიშნული ჩვეულების შესახებ საკანონმდებლო დოკუმენტები და ისტორიული წყაროები დღემან და არას ამბობენ ან გვერდს უვლიან, ხალხურმა სიტყ-

ვიერებამ მისი არსებობისა თუ მოსპობისათვის ბრძოლის სურათები დღემდე შემოგვინახა სიმბოლიკისა თუ გადმოცემების სახით.

ფოლკლორისტიკის კათედრა

ლიტერატურა

1. ივ. სურგულაძე, შემთხვევებთან დაკავშირებული (ექსტრა-ორდინარული) გადასახადები-გვიანფეოდალურ საქართველოში, ეკონომიკის ინსტიტუტის შრომები, ტ. VII, 1953.
2. М. Ковалевский, Первобытное право, 1880.
3. ა. ბებელი, დედაკაცი და სოციალიზმი, 1912.
4. Ш. Летурно, Социология, основанная на этнографии, изд. О. Н. Поповой, СПб., 1895.
5. კ. მარქსი და ფ. ენგელსი, რჩეული ნაწერები, ტ. III, 1950.
6. Геродот, т. I, 1885, (История в девяти книгах).
7. Ю. Семенов, Как возникло человечество, 1960.
8. ფ. ენგელსი, ოჯახის, კერძო საკუთრებისა და სახელმწიფოს წარმოშობა, 1953.
9. А. Смирнов, Очерки семейных отношений по обычному праву русского народа, вып. 1—2, М., 1878.
10. П. Шейн, Великорусс в своих песнях, обрядах, обычаях, верованиях, сказаниях легендах и. т. п., т. I, вып. II, СПб., 1900.
11. М. В. Донвар-Запольский, Исследования и статьи, т. I, 1909.
12. Е. Г. Кагаров, Состав и происхождение свадебной обрядности, СМАЭ, VIII, 1929.
13. П. Лафарг, Очерки по истории культуры, 1928.
14. К. Максимов, Об одном свадебном обряде, этнографическое обозрение, кн. XXIX-1908, № 4.
15. გ. ნადარეიშვილი, ქართული სამართლის ისტორიის ნირკვევები, 1971.
16. Д. Мордовцев, Политическое движение русского народа, т. I, 1871.
17. ივ. გომართელი, ნაწყვეტები წარსულიდან, ცისკარი, 1907.
18. აკ. წერეთელი, თხზ. სრული კრებული თხუთმეტ ტომად, ტ. XIV.
19. ზ. ჭიჭინაძე, საქ. ბატონყმობის ფაქტიური მასალები, 6 ტომად, 1924—1925 წლები, ტ. I, II, III.
20. ფ. მახარაძე, დანიელ ჭონქაძე და მისი დრო, ქუთაისი, 1904.
21. ი. მანსვეტაშვილი, მოგონებანი, ნახული და გაგონილი, 1936.
22. გ. ნადარეიშვილი, არსებობდა თუ არა ფეოდალურ საქართველოში „პირველი ღამის“ უფლება?, საბჭოთა სამართალი, № 3, 1958.
23. ვ. კოტეტიშვილი, ქართული ხალხური პოეზია, 1961.
24. ს. მაკალათია, მთის რაჭა, 1930.
25. ზ. ჭიჭინაძე, საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები, ტ. III, 1924.
26. ზ. ჭიჭინაძე, საქართველოს ბატონყმობის ფაქტიური მასალები, ტ. I, 1924.
27. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ფოლკლორული არქივი №№ 1305; 16617; 16623; 171009, № 17, 128, ასევე საკუთარი ჩანაწერები.
28. Ш. Инал-Ипа, Очерки по истории брака и семьи у абхазцев, 1954.
29. ივ. ჯავახიშვილი, ქართული სამართლის ისტორია; წიგნი I, 1928.
30. Амиров, Среди горцев Сев. Дагестана „Сб. св. о кавказских горцах“. VII.
31. Львов, Домашняя и семейная жизнь дагестанских горцев аварского племени „Сб. св. о кавказских горцах“, III.
32. Г. Ф. Чурсин. Очерки по этнологии Кавказа. 1913.
33. Н. И. Савушкина, Обрядовая поэзия. „Русское народное поэтическое творчество“, под редакцией Н. И. Кравцова, 1971.
34. ვ. ბარდაველიძე, ქართულ (სვანურ) დღეობათა კალენდარი, ენიშკის მოამბე, ტ. X, 1940.
35. გ. ჩიტაია, სიცოცხლის ხის მოტივი ლაზურ ორნამენტში, ენიშკის მოამბე ტ. X, 1941.

С. ЧОХЕЛИ

 СЛЕДЫ *JUS PRIMAE NOCTIS* В ГРУЗИНСКОМ ПОЭТИЧЕСКОМ
 ФОЛЬКЛОРЕ

Резюме

Как известно из существующей литературы, т. н. право „первой ночи“ является пережитком ранее существовавшего обычая группового брака.

Ряд исследователей за неимением соответствующих исторических и юридических данных отрицает наличие права „первой ночи“ в прошлом Грузии, ограничивая его существование в грузинской действительности XIX веком.

Сопоставляя религиозные представления и этнографический быт Грузии с таковыми различных народов мира, автор делает вывод, что в древней Грузии не исключена возможность существования этого обычая, связанного с определенными религиозными ритуалами.

После того, как указанный обычай потерял свое первоначальное значение, он продолжал символически существовать в грузинском свадебном обряде. Предполагается, что в некоторых горных районах Грузии (имеется в виду горная Мегрелия) этот обычай сохранился в более древней форме.

Исчезновению права „первой ночи“ в некоторой степени способствовало распространение христианства.

Однако в эпоху феодализма право „первой ночи“ стало непосредственной привилегией феодала. Институт крепостничества явился превосходной почвой для того, чтобы грузинский феодал как бы „узаконил“ и использовал в своих же интересах еще существовавший в других странах древний обычай.

Если в письменных законодательных документах нет упоминаний об этом, унижительном для народа, обычае, то в фольклорном материале следы его сохранены до сегодняшнего дня.

S. CHOKHELI

 TRACES OF *JUS PRIMAE NOCTIS* IN GEORGIAN POETIC FOLKLORE

Summary

The so-called *jus primae noctis* is known to be a survival of the primitive custom of group marriage

Owing to the lack of relevant historical or legal evidence a number of researchers deny the existence of *jus primae noctis* in Georgia's early history, restricting its occurrence to the 19th century.

By comparing the religious beliefs and ethnographic evidence on Georgia with those of other peoples of the world the author arrives at the conclusion that the existence of the custom in question in ancient Georgia and its relation to certain religious rituals cannot be ruled out.

After the custom had lost its original meaning it continued symbolically in Georgian marriage ritual. The custom is presumed to have been retained in a more archaic form in some mountainous areas (namely in mountain Megrelia).

The spread of Christianity contributed to some extent to the disappearance of the right. However, in the period of feudalism the right became the privilege of the feudal lord. Serfdom in Georgia provided an excellent breeding-ground for the early custom, and the feudal lords "legalized" it, as it were, in their own interests.

Whereas written legal documents make no reference to this practice humiliating for the people, its traces are to be still found in the folklore material.

ლევო ქიაჩელის პროზა რუმინულ ენაზე

(დაბადების 90 წლისთავის გამო)

ვალერიან მახარაძე

XX საუკუნის დიდი ქართველი პროზაიკოსის ლევო ქიაჩელის თხზულებანი მსოფლიოს მრავალ ენაზეა თარგმნილი, მათ შორის რუმინულ ენაზეც.

აღსანიშნავია, რომ ქართველი საბჭოთა მწერლების თხზულებებიდან რუმინულ ენაზე ყველაზე ადრე ლევო ქიაჩელის თხზულებები ითარგმნა.

1949 წელს ბუქურეშტში „ახალგაზრდობის გამომცემლობამ“ სერიით „ლიტერატურის მცირე ბიბლიოთეკა“ ცალკე წიგნად გამოსცა ლევო ქიაჩელის პატარა მოთხრობა „მამა და შვილი“ ([1]), რომელიც ფაქტიურად იყო რუმინულად თარგმნილი პირველი ქართული პროზაული ნაწარმოები*. ამ პატარა, მინიატურულ წიგნაკს, მთარგმნელის გვარი, სამწუხაროდ, მიწერილი არა აქვს, მაგრამ ჩვენი ვარაუდით, მთარგმნელი ნ. ჩერნა უნდა იყოს, რომელზედაც ქვემოთ მოგახსენებთ.

სამწუხაროდ, ვერც თარგმანის ავტორიანობაზე ვიტყვი ვერაფერს, რადგან რუმინეთში ყოფნისას დედანი ხელთ არ გვქონდა რომ შეგვედარებინა, ხოლო რუმინული თარგმანი ჩვენში არ არის.

* * *

1952 წელს გამომცემლობამ „კარტია რუსე“ („რუსული წიგნი“) დაბეჭდა ლევო ქიაჩელის ცნობილი რომანი „გვადი ბიგვა“, რომლის თარგმანი რუსულიდან, როგორც ეს ტიტულზეცაა აღნიშნული, შეუსრულებიათ მიჰაილ შერბანს და ნ. ჩერნას ([2]).

წიგნს, ტიტულის მეორე მხარეს, საგანგებოდ აქვს მიწერილი, რომ იგი „თარგმნილია რუსულ ენაზე არსებული ორიგინალიდან“ და იქვეა დასახელებული ეს ორიგინალიც—„გვადი ბიგვას“ 1949 წლის რუსული გამოცემა**.

რომანს წამძღვარებული აქვს შესავალი წერილი სათაურით „ლევო ქიაჩელი“, რომელიც რუმინულ მკითხველს მწერლის ბიოგრაფიას აცნობს. როგორც შენიშვნიდან ჩანს, შესავალი წერილიც აღებულია სხენებული რუსული გამოცემიდან ([2], 5).

შედარებამ ცხადყო, რომ რუმინული გამოცემის შესავალი წერილი მართლაც სიტყვასიტყვით იმეორებს რუსული გამოცემის შესავალ წერილს ([2], 5—8; [3], 3—5), ამიტომ შესავალ წერილზე სიტყვის გაგრძელება ზედმეტად მიგვაჩნია, რადგან ჩვენი მკითხველისა და სპეციალისტებისათვის ისედაც გასაგები იქნება თუ

* ამაზე ადრე, 1947 წელს, დაიბეჭდა მხოლოდ „ვეფხისტყაოსნის“ პროზაული თარგმანი, რომელიც შესრულებული იყო ვერა რომანის მიერ.

** „Traducere după originalul în limba rusă: Лео Киачели, Гвади Бигва, Гослитиздат, Москва, 1949.“

„შეანგედრებდნენ“ წინადადება გაუწყვეტიათ და მრავალი წერტილი დაუსვამთ. დედანში ნათქვამია: „—აი, ბაბაია სტირის, შენ რომ გვცემე! ახლა?—ჭარხალივით გაწითლდა და ძმას მამხილებელი თვალი შეაშტერა“ ([4], 263). რუსულში „მამხილებელი თვალის შეშტერება“ ქცეულია „მრისხანე შეტევად“: „—Китунія грозно, с красным, как бурак, лицом наступил на старшего брата“ ([3], 83). რუმინულში ზუსტადაა გადატანილი რუსულისათვის დამახასიათებელი ნიუანსი: „Vezi!—și, cu fața roșie ca sfecla, Chitunія înainta amenințător spre fratele său mai mare ([2], 99).

ანალოგიური მაგალითები სხვაც შეიძლება მოგვეტანა ([2], 121, 130), მაგრამ ეს ზედმეტად მიგვაჩნია.

რუმინელ მთარგმნელებს კარგი საქმე გაუკეთებიათ, რომ ზოგიერთი საზოგადო თუ საკუთარი ქართული სახელი, რომლებიც რუსულ თარგმანში არ იყო განმარტებული (შეიძლება ისინი საშუალო რუსი მკითხველისათვისაც გაუგებარი იყოს), შენიშვნებში შეუტანიათ და სწორი რუმინული განმარტებაც თითონვე მიუციათ. მაგრამ, ამასთან ერთად, შენიშვნებში ზოგიერთი განმარტება მოკლებულია სიზუსტესა და სათანადო სისრულეს. ასე მაგალითად, ჩურჩხელა განმარტებულია, როგორც „ტბილელული“—„dulciuri“ ([2], 64), რაც სათანადო წარმოდგენას ვერ შეუქმნის რუმინელ მკითხველს მსზე. ჯეირანი განმარტებულია, როგორც „თხის მსგავსი სტეპის ცხოველი“—„animal de stepă asemănător cu câpriora“ ([2], 176). ჯეირანის თხასთან მსგავსებაზე შეიძლება ლაპარაკი, მაგრამ საქართველოში რომ სტეპები არ გვაქვს, ეს სადაო არ უნდა იყოს.

ზოგიერთი განმარტება მექანიკურადაა გადატანილი რუსულიდან, არაა მონახული მათი რუმინული შესატყვისი. ასე მაგალითად, ქალამანი, განმარტებულია, როგორც უქუსლო და დაუმუშავებული ტყავისაგან დამზადებული გლეხის ფეხსაცმელი—„ihcãltãminte țărănească făcută din piele netăbăcită, fără tocuri“ ([2], 9), როგორც ეს რუსულ თარგმანშია—„крестьянская обувь без каблуков, из цельной невыделанной кожи“ ([3], 7), მაშინ როცა არსებობს ქალამნის ზუსტი რუმინული შესატყვისი—„ოპინჩი“ (მხ. რ.). ღომი—განმარტებულია, როგორც ფეტვის სქელი ფაფა—„un pãsat gros din mei“ ([2], 114), როგორც ეს რუსულ თარგმანშია: „Густая просяная каша“ ([3], 107), მაშინ როცა არსებობს ღომის ზუსტი რუმინული შესატყვისი—„მამალიგა“.

ზოგიერთი ქართული სახელის გადატანისას, რაკი რუსულში იგი მოცემული იყო მოქმედებითი ბრუნვის მრავლობით რიცხვში, რუმინულშიც იგივე რუსული ბრუნვის ნიშანი დაუტოვებიათ. მაგ. რუსულშია: „Тарелки, наполненные фруктами и чурчхелами“ ([3], 59) რუმინულში გადაუტანიათ... „farfurii pline cu fructe și cu ciurcihelami“ ([2], 64). უნდა იყოს: „...си ciurcihela“, კიდევ მეტი, ჩურჩხელის განმარტებისას სქოლიოში იგი მოცემული არის არა სახელობითი ბრუნვის მხოლოდობით რიცხვში, არამედ მოქმედებითი ბრუნვის მრავლობითი რიცხვის რუსული დაბოლოებით—„--ami (-„ами,“) ([2], 64). ნაცვლად იმისა, რომ დაეწერათ „ciurcihela“. დაუწერიათ „ciurcihelami“.

ჩვენი შენიშვნები ოდნავადაც არ ამცირებენ „გვაღი ბიგვას“ რუმინული თარგმანის ღირსებას. საერთოდ თარგმანი, როგორც ზემოთ ითქვა, მაღალ მხატვრულ დონეზეა შესრულებული, რაც განპირობებულია მთარგმნელების ოსტატობით, ხოლო ქართული რომანის რუმინულად თარგმნა ქართულ-რუმინული ლიტერატურული ურთიერთობის საყურადღებო და მნიშვნელოვანი ფაქტია.

ბუნებრივად ისმება კითხვა: რით მიიქცია ლეო ქიაჩელის რომანმა რუმინელი მთარგმნელის ყურადღება?

რა თქმა უნდა, არ ვიქნებოდით მართალი, რომ ეს მხოლოდ ქართული რომანის მხატვრული ღირსებით, ან რუმინელი მკითხველისათვის 30-იანი წლების ქართული სოფლის ცხოვრების გაცნობის სურვილით აგვეხსნა.

მთარგმნელი, თუ იგი ნამდვილი მოაზროვნე შემოქმედია და არა გამორჩენით დაინტერესებული ხელოსანი, ყოველთვის თარგმნის იმას, რაც მის სულთანაა ახლოს, რაც მის განწყობილებასა და მისი ხალხის ცხოვრების სინამდვილესთან ავლენს გარკვეულ კავშირს. ამდენად მთარგმნელის მიზანია თავისი თარგმანით ცხოვრების სარკეში ჩაახედოს საკუთარი ხალხი და გარკვეული სარგებლობა მოუტანოს თავის ერს ნაკლოვანებათა მხილებად დაძლევისა, თუ ახლის ძიების გზაზე. ამასთანავე, გამოცდილება შესძინოს საკუთარ ეროვნულ მწერლობას უცხოური ლიტერატურის გამოცდილებით, ბიძგი მისცეს მის შემდგომ განვითარებას.

როგორც ცნობილია, 50-იანი წლების დასაწყისში რუმინეთის სოფელში იგივე პროცესები მიმდინარეობდა, რაც 30-იანი წლების ქართულ სოფელში, რუმინეთის სოფლის სოციალისტური გარდაქმნა ახლად დაწყებული იყო, ხოლო რუმინული მწერლობაც სოციალისტური რეალიზაციის გზაზე პირველ ნაბიჯებს დგამდა. ამდენად, რუმინელ მკითხველსაც და რუმინელ მწერლობასაც, ლეო ქიაჩელის კლასიკურ რომანში ბევრი ისეთი რამის პოვნა შეეძლო, რაც მაშინ რუმინეთს აწუხებდა.

მართალია, ამ დროს უკვე არსებობდა მ. სადოვიანუს საქვეყნოდ განთქმული „მიტრია კოკორი“, პირველი მერცხალი ამ მიმართულებით, მაგრამ ისიც უნდა ითქვას, რომ მიტრია საბჭოთა კავშირიდან იდეურად ერთგვარად მომზადებული დაბრუნდა სამშობლოში და ახალი ცხოვრების ფერხულში უმაღლვე გაბედულად ჩაება. ლეო ქიაჩელის გვაჯის ფსიქოლოგიური გარდაქმნა თვით ქართულ სოფელში მიმდინარე სოციალური ძვრების პროცესშივე ხდებოდა. ამდენად სადოვიანუს მიტრიასა და ქიაჩელის გვაჯის წრთობა სხვადასხვა პირობებში მიმდინარეობდა, რუმინეთს მაშინ „საკუთარი გვადი“ სჭირდებოდა.

ძალაუფებურად მაგონდება რუმინელი ყურნალისტის ჩანაწერები 1950 წლის ინვარში გიორგი ლეონიძესთან საუბრის შესახებ, სადაც გარკვევითაა ნათქვამი, რომ ქართულ მწერლობასთან კავშირს შეუძლია სარგებლობა მოგვიტანოსო, მისი მდიდარი გამოცდილებით უნდა ვისარგელოთ ([5], 34—35, 42—43; [6], 67).

ლეო ქიაჩელის ამ კლასიკურ ნაწარმოების იდეური და მხატვრული ზემოქმედების ძალა დიდი უნდა ყოფილიყო არა მარტო რუმინულ მკითხველზე, არამედ რუმინელ მწერლობაზეც. რუმინელ მთარგმნელებს, თუმცა ისინი ამის თაობაზე არაფერს წერენ, საკუთარი მწერლობის სიახლისაკენ მობრუნება აინტერესებდათ, როცა ისინი „გვადი ბიგვას“ თარგმანს ჰკიდებდნენ ხელს.

ასე წარმოგვიდგება ქართული ლიტერატურის ძეგლით დაინტერესება.

* * *

რამდენიმე სიტყვა მთარგმნელების შესახებ.

1969 წლის მაისის ბოლოს, რუმინეთის მწერალთა კავშირის საშუალებით დაფუკავშირდი „გვადი ბიგვას“ ერთ-ერთ მთარგმნელს, ცნობილ რუმინელ მწერალს მიჰაი შერბანს.

მიჰაი შერბანი დაიბადა 1911 წელს სოფ. ფელტჩინში. იგი განათლებით იურისტი, დამთავრებული აქვს იაშის უნივერსიტეტის სამართლის ფაკულტეტი,

მაგრამ მეოთხე ათეული წელია ლიტერატურულ მოღვაწეობითაა დაკავებული. მისი რომანები, მოთხრობები და წერილები სამ ათეულ წელზე მეტია იბეჭდება ცალკე წიგნებად. მ. შერბანის ეწევა მთარგმნელობით საქმიანობასაც*.

1969 წლის 28 მაისს პირველად შეხვედრი მიპაი შერბანს მის ბინაზე ქ. ბუქურეშტში. მ. შერბანი სიმპატიური გარეგნობის დინჯი კაცია. საუბრისას გამოირკვა, რომ მ. შერბანმა რუსული ენა არ იცოდა. ჩემთვის ცხადი გახდა, რომ „გვადი ბიგვას“ თარგმნის პროცესში მთავარი როლი ნ. ჩერნას უნდა შეესრულებინა. ხოლო რაც შეეხება მ. შერბანს, თუმცა მისი გვარი პირველ მთარგმნელადაა მიწერილი, იგი ჩერნას მიერ რუსულიდან შესრულებული თარგმანის ლიტერატურულად გამმართავი უნდა ყოფილიყო.

მ. შერბანი ლევ ჭიაჩელს არ იცნობდა. იგი თარგმანზე ჩემი აზრით დანტერესდა, ხოლო შემდეგ შემომთავაზა—თუ დრო გექნებათ და რედაქტორობას იკისრებთ „გვადი ბიგვას“ ხელმოკრედ გამოცემო, მაგრამ მე სამისო დრო არ მქონდა (ბუქურეშტიდან რამდენიმე დღეში გავდიოდი იაშსა და კლუჟში სამუშაოდ) და თანხმობა ვერ მივეცი.

ბუნებრივია, ნ. ჩერნასთან შეხვედრა მინტერესებდა, მაგრამ ეს ვერ მოხერხდა. რუმინეთის მწერალთა კავშირმა და არლუს-მა ნ. ჩერნას მისამართი ვერ დამიღვინეს, ხოლო მ. შერბანმა მხოლოდ ის იცოდა რომ იგი ავადმყოფი კაცი იყო (მგონი ტუბერკულოზით); იქნება გამომცემლობამ იცოდეს რამე მის შესახებ, ისე კი ვიცი, რომ მას ბევრი წიგნი ჰქონდა თარგმნილი.

მ. შერბანის ინფორმაცია საინტერესო იყო იმიტ, რომ შესაძლებელია იმ „ბევრ წიგნში“, რომელიც ნ. ჩერნას უთარგმნია, იქნებ მთარგმნელის ხელმოწერულად დაბეჭდილი ლევ ჭიაჩელის „მამა და შვილიც“ იგულისხმებოდეს.

ამ ამბავმა კიდევ უფრო დიდი სურვილი აღმიძრა ნ. ჩერნას კვალის ძიების მიემართე გამომცემლობა „კარტია რუსეს“ ძველ მუშაკებს, მაგრამ ამაოდ. ბოლოს, რუმინეთიდან წამოსვლის წინ, დახმარება ვთხოვე ბუქურეშტის მილიციასაც კი, მაგრამ პასუხი ვერ მივიღე.

სსრკ ხალხთა ისტორიის კათედრა

ლიტერატურა

1. Leo Chiaceli, Tată și fiu. Editura Tineretului, 1949 [București].
2. Leo Chiaceli, Gvadi Bigva, Traducere din limba rusă de Mihail Șerban și N. Cerna. Editura ARLUS „Cartea Rutsă“. 1952 [București].
3. Лео Киачели, Гвади Бигва, Государственное издательство художественной литературы, Москва, 1949.
4. ლევ ჭიაჩელი, რჩეული, საბჭოთა მწერალი, თბ., 1956.
5. ვ. მაჭარაძე, გიორგი ლეონიძე და რუმინულ-ქართული ლიტერატურული ურთიერთობა, თბ., 1976.
6. В. Мачарадзе, Послы советской поэзии в РНР, см. журн. „Литературная Грузия“, 1974, № 11.

* მ. შერბანის ავტობიოგრაფია, რომელიც მწერალმა ჩვენი თხოვნით დაწერა, ინახება ჩვენთან.

В. МАЧАРАДЗЕ

ПРОЗА ЛЕО КИАЧЕЛИ НА РУМЫНСКОМ ЯЗЫКЕ

Резюме

Произведения известного грузинского писателя XX века Лео Киачели переведены на многие языки мира, в том числе и на румынский язык. В Бухаресте отдельными изданиями вышли его повесть „Отец и сын“ и роман „Гвади Бигва“.

Повесть „Отец и сын“ была опубликована издательством молодежи в 1949 году без подписи переводчика*. Роман „Гвади Бигва“ был издан в 1952 году издательством „Картия Русе“, в переводе известного румынского писателя Михая Шербана и Н. Черна. Румынский перевод „Гвади Бигва“ был осуществлен с русского издания (русский перевод Е. Гогоберидзе) 1949 года.

В работе подробно рассмотрен перевод романа „Гвади Бигва“. Автор работы, высоко оценивая перевод, отмечает и некоторые отступления от грузинского оригинала, что вызвано влиянием русского перевода, ставшим основным источником для румынских переводчиков. В работе отмечается также, что перевод снабжен нужными примечаниями, составленными на должном уровне, хотя некоторые из них требуют уточнения.

Перевод произведений Лео Киачели на румынский язык является значительным фактом румыно-грузинских литературных связей.

V. MATCHARADZÉ

LA PROSE DE LEO KIATHELI EN ROUMAIN

Résumé

Les oeuvres du grand prosateur géorgien du XXe siècle sont traduites en plusieurs langues du monde. A Bucarest on a publié deux oeuvres de l'écrivain géorgien: le récit „Père et Fils“ et le roman „Gvadi Bigva“.

„Père et Fils“ a été publié par les éditions de la Jeunesse en 1949, sans indiquer le nom du traducteur. Quant au roman „Gvadi Bigva“, il a été publié par les éditions „Kartia Rouse“ dans la traduction du célèbre écrivain roumain Michai Cherban et de N. Tcherne. La traduction fut réalisée d'après la version russe (de E. Gogobéridzé), en 1949. Dans le présent article la traduction roumaine a été considérée d'une manière détaillée. L'auteur de l'article apprécie hautement la traduction et relève quelques écarts du texte roumain par rapport à l'original géorgien, écarts causés par l'influence de la traduction russe. L'auteur remarque, par ailleurs, que la traduction est munie de notes nécessaires, dont quelques unes doivent être précisées.

La traduction des oeuvres de Léo Kiatchéli en roumain est un fait important dans les échanges culturels roumains-géorgiens.

* Возможно, Н. Черна.

ქ რ მ ნ ი ქ ა

პირველ საუნივერსიტეტო კონფერენციაზე

1976 წლის 20—22 მაისს შედგა შრომის წითელი დროშის ორდენისა და სახელმწიფო უნივერსიტეტის პირველი სამეცნიერო კონფერენცია. ლიტერატურათმცოდნეობის სექციაში, რომელსაც პროფ. ე. ხინთიბიძე და დოც. გ. ბუაჩიძე ხელმძღვანელობდნენ, წაკითხული იქნა 44 მოხსენება.

კონფერენციაზე გამოტანილ ნაშრომთა მალაღმა პროფესიულმა დონემ და თემატურმა მრავალფეროვნებამ საინტერესო გახადა სექციის მუშაობა. მოხსენებები ეხებოდა ძველი, ახალი და უახლესი ქართული ლიტერატურის, რუსული, გერმანული, ფრანგული და ინგლისური მწერლობის, საბჭოთა კავშირის ხალხთა და ქართულ-დასავლურ ლიტერატურულ-კულტურული ურთიერთობის, ესთეტიკისა და თეორიის საკითხებს. კერძოდ, მოისმინეს შემდეგი მოხსენებები: რუსთველი იტალიაში (პროფ. ლ. მენაბდე), „ვეფხისტყაოსნის“ უძველესი კვალი ქართულსა და უცხოურ მწერლობაში (პროფ. ტ. რუხაძე), პლატონური ნაკადი ძველ ქართულ ლიტერატურულ-ესთეტიკურ ნააზრევში (დოც. რ. სირაძე), რუსთველის პოეტიკის შესწავლისათვის (დოც. გ. ფარულავა), რუსთველოლოგიური საკითხები ჟურნალ „დროებაში“ (დოც. ლ. ჭუმბურიძე); ადამიანის არსებობის აზრის საკითხი გრიგოლ ორბელიანის შემოქმედებაში (დოც. ი. ევგენიძე), ალექსანდრე ყაზბეგის პროზის ძირითადი ტენდენციები (დოც. ლ. მინაშვილი), მხატვრული პროზა გ. ერისთავის ჟურნალ „ცისკარში“ (დოც. სალ. ყუბანეიშვილი); იროდიონ ევდოშვილის პოეზია (პროფ. ა. თოფურია), კ. გამსახურდიას შემოქმედება (დოც. რ. მიშველაძე), მორალის პრობლემები თანამედროვე ქართულ ლიტერატურაში (პროფ. ვ. ცისკარიძე); გერი გოგობის კულტის საკითხი ქართულ მითოლოგიაში (ს. აბაშიძე), ქვის მაგიურობისა და ზებუნებრიობის საკითხი სვანურ ჯადოსნურ ზღაპრებში (დოც. თ. ონიანი), გმირის სულიერი მდგომარეობის გადმოცემა ქართულ ხალხურ პროზაში (დოც. თ. ქურდოვანიძე); პაუსტოვსკი და საქართველო (მასწ. ი. ადეიშვილი), სალტიკოვ-შჩედრინი—კრიტიკოსი (დოც. მ. ბაისოგოლოვა), ა. პუშკინი XIX საუკუნის პირველი ნახევრის ქართულ პოეზიაში (დოც. ქ. ბურჯანაძე), ლევ ტოლსტოის შესწავლის შესახებ საქართველოში (პროფ. დ. თუხარელი), ლერმონტოვის ქართული რეცეპციის თავისებურების შესახებ (დოც. ლ. ხინთიბიძე); უკრაინული კულტურის პირველი დეკადა საქართველოში (პროფ. თ. ბაქანიძე); რომანტიკულისა და რეალისტურის საკითხისათვის ტარას შევჩენკოს შემოქმედებაში (დოც. რ. ხვედელიძე); სუნდუკიანცი და ქართული დრამატურგია (პროფ. ს. ხუციშვილი), ლ. ქიაჩელის პროზა რუმინულ ენაზე (პროფ. ვ. მაჭარაძე); ჟან ანუის იგავ-არაკების კრებულის იდეურ-მხატვრული ანალიზი (დოც.

ი. ბაჩიაშვილი), ნოვატორობის პრობლემისათვის „ქარიშხლისა და შეტევის“ ლიტერატურაში (მასწ. თ. გაბიანი), ცნება „გულის“ მნიშვნელობა რუსთველის ეთიკაში (დოც. გ. გოგოჭური), ბედნიერებისა და სამართლიანობის თემა ალბერ კამიუს პიესაში „გაუფებობა“ (მასწ. გ. ეკიზაშვილი), დავით ბაგრატიონის „ახალი შიხი“ როგორც ყ. ყ. რუსოს „ახალი ელიოზას“ გამოძახილი (უ/მ. ნ. თარიშვილი), რამდენიმე მოსაზრება „ვეფხისტყაოსნის“ ყანრის თაობაზე (პროფ. ნ. კაკაბაძე), სამერთიანობის კანონი რენესანსის დროინდელი ინგლისური დრამის თეორიაში (ასპ. ლ. კერესელიძე), გალაკტიონ ტაბიძის „პოეტური ინტეგრალები“ (პროფ. მ. კვესელავა), ჯერარ დე ნერგალის პროზის თავისებურებანი (დოც. ლ. ლორია), პოლიტიკური კარიერისტის სახე ვ. სარდუს „რაბაგას“ მიხედვით (ასპ. ნ. ლეონიძე), ტროპის ესთეტიკური ბუნების საკითხი (დოც. მ. ნათაძე), აღმოსავლური თემატიკა და საქართველო ჯეიმს მორიერის ნაწარმოებებში (პროფ. ნ. ორლოვსკაია), გერმანული ლიტერატურის ნიმუშების მნიშვნელობა ქართული საზოგადოებრივი აზრის განვითარებისათვის (პროფ. შ. რევიშვილი), „ვეფხისტყაოსნის“ მეტრის გადმოცემის საშუალებანი ინგლისურად (დოც. ვ. ურუშაძე), აკაკი წერეთელი და საფრანგეთი (პროფ. დ. ფანჩულიძე), ელექტრას სახე თანამედროვე ფრანგულ დრამატურგიაში (ასპ. ი. დოლობერიძე), რიცხვთა სიმბოლიკა როგორც პ. პესეს რომანის „ზიდჰარტას“ კომპოზიციის საფუძველი (დოც. რ. ყარალაშვილი), ჯეიმზ ჯოისის „ულისეს“ ზოგიერთი თავისებურება (დოც. ნ. ყიასაშვილი), პ. ფონ კლაისტის „გატეხილი დოქის“ პრობლემატიკისათვის (მასწ. გ. ჩავლეიშვილი), გონისა და ქმედობის პრობლემა ლიონ ფეიხტენგერის დრამატურგიაში (უ/მ. რ. ციხითათრიშვილი).

შ ი ნ ა ა რ ს ი

მ. ფილინა, ჩერნიშევსკის „რა ვაკეთოთ“? როგორც სოციალურ-ფილოსოფიური უტოპიური რომანის განვითარების ეტაპი (რეზიუმე)	15
ჯ. სეფაშვილი, ნ. ჩერნიშევსკის რომანი „რა ვაკეთოთ“? ქართულ ენაზე (რეზიუმე)	28
ლ. ხიხაძე, ლიტერატურულ მოვლენადაა აღქმის ცვალებადობის შესახებ (საქართველოში ლერმონტოვის მემკვიდრეობის მაგალითზე) (რეზიუმე)	37
გ. გვერდუაძე, შაქრო პტაძის სახის პროტოტიპის საკითხისათვის გორკის მოთხრობიდან „ჩემი თანამგზავრი“ (რეზიუმე)	53
მ. ქრისტესაშვილი, ქართული თემა ნ. ტიხონოვის შემოქმედებაში (40—60-იანი წლები) (რეზიუმე)	63
თ. ებანოიძე, „გატეხილი ყამირის“ „წყნარ ღონთან“ კავშირის საკითხისათვის	65
რ. ხვედელიძე, რომანტიკულისა და რეალისტურის საკითხისათვის ტ. შვეჩენკოს პოეზიაში	71
ბ. კილანავა, „ილარიონ ქართველის ცხოვრების“ ატრიბუტიისათვის, I	81
თ. ქურდოვანიძე, ეთნიკურისა და ინტერეთნიკურის საკითხისათვის ქართულ ჯაღოსნურ ზღაპარში (AT 707 ტიპის მაგალითზე)	105
ს. ჩოხელი, Jus primae noctis-ის კვალი ქართულ პოეტურ ფოლკლორში	117
ვ. მაჭარაძე, ლეო ქიჩელის პროზა რუმინულ ენაზე (დაბადების 90 წლისთავის გამო)	119

ქ რ ო ნ ი კ ა

პირველ საუნივერსიტეტო კონფერენციაზე	125
---	-----

СОДЕРЖАНИЕ

М. А. Филина, „Что делать?“ Н. Г. Чернышевского как этап в развитии социально-философского утопического романа	54
Д. П. Севашвили, О переводе романа Н. Г. Чернышевского „Что делать?“ на грузинский язык	17
Л. Хихадзе, К вопросу об изменчивости восприятия литературных явлений (на материале восприятия наследия Лермонтова в Грузии)	29
Г. Гвенетадзе, К вопросу прототипа образа Шакро Птадзе из рассказа М. Горького „Мой спутник“	39
М. Г. Христесашвили, Грузинская тема в произведениях Н. С. Тихонова 40—60-х годов	55
Т. Эбаноидзе, К вопросу о связи „Поднятой целины“ с „Тихим Доном“ (Резюме)	69
Р. С. Хведелидзе. К вопросу о романтическом и реалистическом в поэзии Т. Шевченко (Резюме)	79
Б. И. Киланава, К атрибуции „Жития Иллариона Грузина“ (Резюме)	93
Т. Д. Курдованидзе, К вопросу об этническом и интерэтническом в грузинской волшебной сказке (на примере типа АТ 707) (Резюме)	95
С. Г. Чохели, Следы Jus primaе postis в грузинском поэтическом фольклоре (Резюме)	117
В. Г. Мачарадзе, Проза Лео Киачели на румынском языке (Резюме)	12

Хроника

На первой университетской конференции	125
---	-----

CONTENTS

M. Filina, N. G. Cheryshevsky's "What is to be done?" as a stage in the development of social and philosophic utopian novel (Summary)	16
J. Sepashvili, The Georgian translation of Chernyshevsky's novel "What is to be done?" (Summary)	28
L. Chichadse, Zur Frage der Veränderlichkeit von Aufnahme der Literaturerscheinungen (Am Beispiel der Rezeption des literarischen Nachlasses von M. Lermontow in Georgien)	37
G. Gvenetadze, Concerning the prototype of Shakro Ptadze in M. Gorky's story "My Fellow Traveller" (Summary)	54
M. Kristesashvili, Georgian theme in N. Tikhonov's works (The 1940s and 60s) (Summary)	64
T. Ebanoidzé, Concerning the relation of "Soil Upturned" and "And Quiet Flows the Don" (Summary)	70
R. Khvedelidze, Concerning the romantic and realistic in T. Shevchenko's Poetry (Summary)	79
B. Kilanava, Zur Attribution „Des Lebens von Ilarion des Georgiers“	93
T. Kurdovanidze, On the ethnic and interethnic in the Georgian fairy-tale (Summary)	105
S. Chokheli, Traces of jus primae noctis in Georgian poetic folklore (Summary)	117
V. Matcharadzé, La prose de Léo Kiatchéli en roumain (Résumé)	124

Literary chronicle

On the First Conference of University	125
---	-----

გამომცემლობის რედაქტორები: მ. ჯანელიძე
ბ. მიქაძე

ტექნიკური ი. ხუციშვილი
კორექტორები დ. მანჯგალაძე, ე. სულხანიშვილი

გადაეცა წარმოებას 20/IV-77
ხელმოწერილია დასაბეჭდად 16/XII-77
ქაღალდის ფორმატი 70×108¹/₁₆
ნაბეჭდი თაბახი 11,55
სააღრიცხვო-საგამომცემლო თაბახი 10,29

შეკვეთა 876 უე 13514 ტირაჟი 400

ფასი 1 მან. 03 კაპ.

თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 14.
Издательство Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 14

თბილისის უნივერსიტეტის სტამბა,
თბილისი, 380028, ი. ჭავჭავაძის პროსპექტი, 1.
Типография Тбилисского университета,
Тбилиси, 380028, пр. И. Чавчавадзе, 1.

86-77

77-923

